פון קעמפן חורבן

צייטשריפט פאר געשיכטע פון יידישן לעבן בעתן נאצי־רעזשים

רעדאקטאר:
י. קאפלאן

ארויסגעגעבן פון צענטראל־קאמיטעט פון די באפרייטע יידן אין דער אמעריקאנער זאנע.

מיו־יאָרק, אקטאבער – נאוועמבער 1946. Nr. 3

אינהאַלט

1. לאכווע — י. ק. אהרן שוואַרץ חיים שקליאַר און א. פיינבערג
2. ייד ש־פּוילישע זעלנער אין געפאַנגענשאַפט (זכרונות) — מענדל ליפשיץ
3. אַ קאַפּיטל שרלעץ (גבית־ערות) — נעצל ווי־סבערג
4. צו די בילדער פון שרלעץ (אייפקערונג) — פריץ העפט
5. די לעצטע 45 קינדערלעך אין קעלץ — שרה קערבעל
6. די „יידישע נאַציע" (גבית־עדות) — יצחק פי־ערשטיין
7. פּראַדוקטיוויזאַציע־פּראָבלעם אין וואַרש. נעמאָ אינזש. ישעיהו בלומען
8. אין טרעבלינקע (גבית־ערות) — שמחה בינם לעסקי
9. לוצק (גבית־עדות) — מאיר רויטמאַן
10. די שחיטה בייִם ברעג ים (גבית־עדות) — מרים ציוויג
11. מיטן טראַנספּאָרט פון לאַגער באלקענהיים (גבית־עדות) מאוריצי קראוס
12. ברעזנע (גבית־ערות) — מלכה בייליגסקי
13. אין בוּדאַפּעשט (גבית־עדות) — אל־מלך ווירער
14. אין די פּאָלעסיער וועלדער — שמואל פּראַוורע
15. מיינע איבערלעבונגען בעת דער מלחמה (פון דער סערע קינדער־ארבעמן) אריה מילך
16. ווערטלעך פון לאַדושער געמאָ — י. ראָזענבוים, — מ. י. פיינגענבוים
17. וויגליד (געזונגענעם געמאָ־ליר)
18. לאַדושער געמאָ (געזונגענעם געמאָ־ליר) — יהינתן קאַרפּ
19. נאַצי־דאָקומענטן (מיט דערקלערונגען)
20. בילדער פון דער נאַצי־צייט
21. פון שארית־הפּליטה־פּרעסע (אַרטיקלען־רשימה)
22. רשימה פון לאַגערן
23. מעטיקיטס־באָר כט
24. כראָניק

פון קעמפן חורבן

רעדאקטאר: י. קאפלאן

מינכען, אקטאבער-נאוועמבער 1946 *Nr. 3.*

לאכווע

(אריינפיר־וואָרט צו די צוויי וויטערדיקע גבית־עדות)

פון דעם זומפיקן דרום־מערב וויסרוסלאנד, פון אַ ווייניק באַקאַנטן ווינקל אין די „פּינסקער בלאָטעס" נעמט לעצטנס אין אונדזער מארטירערטום אַלץ הערלעכער אַרויסשטראַלן דאָס שטעטל לאכווע. —

אין טאָג ווען די דייטשן מיט זייערע וויסרוסישע משרתים זיינען נעקומען לי־קווידירן דעם שטעטלשן נעמאָ האָט זיך דאָס היפּל יידן מיט כוח אין מוט אַקעגנגעשטעלט. די יידן האָבן אונטערנעצונדן די הייזער אין אַריינגעבראַכט אַ פּאָניק אין דעם שונאס רי־ע; מענטשן האָבן זיך געוואָרפן אויף די שטאַרק־באַוואָפנטע רוצחים און פּיל פון זיי פאַרוווּנדעט אין אַוועקגעמוטשט; ווען נעמאָ־טויער איז אַדורכגעבראָכן געוואָרן, אין די הונדערטער יידן זיינען אונטערן האָגל פון קוילן זיך צעלאָפן אין די אַרומיקע זומפן אין וועלדער אין דאָרט געוואָרן פּאַרטיזאַנער.

אָן געווער אין האַנט האָבן עס די יידן געמאַכט. מיט העק, העלצער און שטיינער האָבן זיך די הילפלאָזע מלנטשן געווָארפן אויף דעם מעכטיקן שונא. נאָר קליין זיינען געווען די שאָנסן צו געווינען אַזאַ שלאַכט. און דאָך האָבן די יידן ניט פאַרלאָרן, און אויך די וויידערשטאַנדס־אָנפירער און העלדן, וועלכע זיינען ענג פֿאַרמענטן געווָארן און שוין ניט געקענט וויטער פירן דעם קאַמף. — די האָבן זיך אָפּער אויך פאַר קיין פאַל ניט געלאָזט נעמען לעפֿער קע. אין דערבייאיקן טייכל זיינען זיי געשפּרונגען, געגאַרט נאָך אַ טי־פערן אָרט אויף זיך דערטרינקען...

די ווידערשטאַנדס־סטיכיע האָט אַזוי דורכגערונגען די מאַסע, אַז פיל פון די פעסט־גענומענע, שוין וועלנדיק געפירט צו דעם מאַסן־קבר, האָבן אָנגעוועגדעט די פאַרשיידנסטע מיטלען אויף צו אויסמיידן דעם שונאס נאָך צוגעטראַכטע דערנידער־קונגען. אויף דעם ראַנד פון גרוב האָבן פיל זיך פאַרמאָסטן נאָך לויפן, מיט דער כוונה נאָר צו כאַפּן אַ קויל... אויך די וועלכע האָבן שוין ניט געקענט אויסמיידן די גרוב און נאָר דאָרט געמוזט געפינען זייער טויט — זיינען די אויך שטאָלץ און מיט רעזולאַט אַליין געשפּרונגען אין בריידער־קבר אַריין, און זייער „שמע ישראל" און „התקווה" האָבן פאַרהילכט די נאַנצע אומגעגנט.

אין דער גרויסער וידישער טראַגעדיע איז די געשיכטע לאכווע געווען פון די גאַנץ אינצלנע דערשיינונגען. מיר טאָרן אָבער ניט זאָגן, אַז דער גייסט אוּ אַנטשלאָסנקיים צו רעזולוט האָבן נעפעלט אין די פיל אַנדערע יידישע קהילות. די פאַרשידנסטע סיבות זיינע געשטאַנען אין וועג צו דורכפירן דעם וויידערשטאַנד. איינע פון זיי איז געווען דער געהיים צוגעטראַכטער מעטאָד פון די דייטשן צו אָפּצאָפּן סטעמאַטיש די יידישע כוחות. די פיזיש שטאַרקערע מענטשן, די געזעלשאַפטלעכע טויער און אינטעליגענץ פלענן דאָס רוב שוין אין כאַאָס פון די ערשטע אָקופּאַציע־טעג ווערן צוגעזומען, אַרויס־געפירט און אומגעברַאכט. די מערערישע ציוואַנגס־אַרבעט, וויידער, האָט פיזיש אָפּגעשיאַכט אין רואינירט די מענטשן. אַזוי אַרום האָט דער שונא בייַ די „ליקווידאַציע" דאָס רוב שוין געהאַט צו טאָן מיט זקנים, חולאים, פרויען און קינדער.

צו דער פאַס־ווייטע האָט איך ניט וויניק געווירקט דער אייבּיקער פאַלקס־אָפּטימיזם און דער אַלט־אינגעוואָרצלטער גליבן אין דעם מענטש. די איבערוועגנדיקסטע מערהייט יידן האָט נאָך לאַנג פאַר קיין פאַל זיך ניט געקענט פאַרשטעלן, און אָפּילו אויפן מוח אַרויפנעמען, אַז דער ערגסטער שונא, און אָפּילו ווי דער דייטש, זאָל באמת זיין מסוגל אויף אַזוינע אַכזריותן. די מערהייט, וויידער, פלענן זייער אַרבעט דורכפירן אַזוי ראַפּינירט, אַז זעלטן וווּ האָבן די שטרענג־אינזאַלירטע געטאָ־און לאַגער־יידן געקענט ווייסן אמתע כוונה פון די אויסזירלונגען.

מיט דעם ארויסגעזאָגטן ווערט נאָר גענוינט צו געבן אַ געוויסן פרווו

אין בריטערע שטריכן אויפקלערן איניקע מאמענט פון רעם גרויסן קאמפלעקס פראגן וועגן דער יידישער האלטונג בעתן נאצי־רעזשים. זיכער וועלן נאך קומען גרעסערע אפהאנדלונגען איבער דעם גאנצן פראבלעם. די וויטער געפראכטע באשרייבונגען פון לאכייע מענען אין דער הינזיכט אויך ארייגטראגן א געוויסע באלו כמוגנ. רעדמיט מאקע זאל יאס קאפיטל לאכייע זיין אויך א ויכטיקער צושטיער פאר רער פארשונג פון דער יידישער מאסן־פסיכאלאגיע אין רעוואלט־באייגנונגען בעתן לעצטן חורבן.

דערביי זאל באצי כנט ויערן, אז די נעש כטע לאכווע האט שוין ביז אהער אויך אניניקע באשר־בונגען. דא קענען מיר אנווייזן אויף אן ארטיקל אין ניו־יארקער „דער טאג", 16 יולי 1945 (אן אויסצוג פון דעם ארטיקל איז געגעבן אין העברעיש דורך יעקב לעשטשינסקי אין חודש־זשורנאל „בצרון", ניו־יארק, שבט, חש"ו) אוו „דער ביוטיקער אויפשטאנד אין לאכיער געטא" פון ח. א. מיכאלי (אין „א היים" נומער 21, לאנער לייפהיים, ביערן). אין דער צענטראל היסטארישער קאמיסיע אין מינכען נעפינט זיך ווענן דעם לאכווער אויפשטאנד אויך פון ניח זאלמאנאויטש א נבית־עדות, פון ווילכער מיר האבן ארויסגענומען געויסע אויסבעסערונגען אוו באמערקונגען צו די וויטער געבראכטע ארט־קלען.

י. ק.

I

א.

לאכווע, א קליין פויליש שטעטל אין פאלעסטינע, א־ער וו מען רופט עס, אין פינסקער בלאטעס. דאס איז געווען א ישוב פון א 2000 יידן, וועלכע האבן זיך פארנומען מיט אלערליי ארבעטן. די יידישע יוגנט איז ראדט נעויען דערציינן אין יידיש־נאצי־אנאלן נייסט. מען האט דארט אפט נעהערט די תעבריעישע שפראך. דאס שטעטל האט אויך פארמאגט א יידישע ביבליאטעק מיט עטלעכע טויזנט בינער. אין פאלקס־זאל פלענן אפט ארויסטרעטן יידישע ארטיסטן, יערן פריי־טקצונאכט פלענן די לאקאלן פון השומר־הצעיר, השומר־הלואמי אוו בית"ר זיין געפאקט מיט יוגנט.

אין צענטער שטעטל איז געווען א מארק, וווּ די יידן פלענן האנדלען מיט די פויערים. אין מזרח־זייט פון מארק איז געשטאנען דער נעמויערטער ציווי־שטאקקער בית־המדרש אוו די אווי גערופענע גרויסע שול. אין בית־המדרש האבן געלערנט ישיבה־בחורים. קינדער האבן נעלערנט אין בית־ספר יבנה. אווי האט אז סנעזוו ראס יידיש לעבן אין לאכווע ביז צום קרי.

מיטן אויסברוך פון קריג, 1 סעפטעמבער 1939, האט די צאל לאכווער יידן זיך פארנרעסערט אויף 40 פראצענט. עס זיינען אנגעלאפן די יידן פון די דיימש־פארנומענע געביטן. לאכווע האט זיך שוין געפונען אין סאויעטישן

פֿאַרבאַנד אוּן די אַלט־איינגעזעסענע צוזאַמען מיט די ניי־אָנגעלאָפֿענע האָבן דאָ נעמיינזאַם געלעבט ביז זומער 1941, ווען עס איז אוסגעפֿראָכן דער דייטש־סאָויעט־שער קריג. נאָר בלויז אַ קליינער פּראָצענט מענטשן פּון שטעטל האָבן זיך ערויסגערימען אוּן נעראַטעוועט אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד. די מערהייט איז אָבער געבליבן אוּן אריינגעפֿאַלן אין די נענל פּון דעם שרעקעכן אָקופּאַנט, דעם דייטש.

דעם ערשטן יאָר פּון דער דייטש־שער אָקופּאַציע האָבן די לאָכוייער יידן. אין פֿאַרגלייך מיט אַנדערע אַרומיקע שטעטלעך, פֿאַרהעלטנismעסיק זיך נעהאַט נישט אזעלכע שלעכטע. מען פֿלענט יעדן טאָג טאַקע קוסטן מיט־מיד פּון דער אַרבעט. צעשראָגענע, צעברָאכענע אוּן פֿאַרבלוטיקטע, דאָך אוּ מען אָבער נעקומען צו זיך אהיים, אוּן ניט אין קיין לאנגער אָדער געטאָ, פּון די אַרומיקע פּויערים האָט מען נאָך נעקענט קריגן וואָס צום עסן, מען זאָל האָבן כּוח אויף דער מאָרגנדיקער אַרבעט אוּן בי־נאַכטיקע אָפּלאָוועס. אין די גבירישע הייזער האָט מען נאָך צו יענער צייט קיין הונגער ניט געשפּירט. זיי פֿלענן טאַקע אוסגיצן דעם הונגעריקי אָרעמאַן, וועלכן זיי פֿלענן פֿאַר אַ שטיקל ברויט ריינגען צום אַרבעטן אויף זייער אָרט; ער זאָל עס אויף זיינע אָרעמע אוּן אוסגעטריקנטע פֿלייצעס כאָפּן די דייטשישע שטעקנס.

פּסח 1942 האָט מען אינגעאָרדנט אַ געטאָ. די יידן האָבן כּמעט נאָר ניט באַווּסט צו מיטנעמען פּון זייערע זאַכן אין געטאָ אָריין, ווען עס האָט זיך רעהערעט דער שוידערלעכער נעשריי „ראוסו" דער יידישער קאָמיטעט, וואָס האָט אין פֿאַרשיידענע מאָמענטן באַווּסט צו לינערן די יידישע נוים, האָט אוך אין דעם פֿאַל שפּעטער אַ בּיסל נוצן אויפֿגעטאָן, ער האָט אונטערגעקיפּט פיל פֿאַלי־ציסטן אוּן עטלעכע דיטשן, אוּן יידן האָבן, נעקענט אַרויסנעמען אַ בּיסל זאַכן פּון זייערע פּריוערדיקע הייזער.

אַ גרויסער טייל פּון דער אָרישער באַפֿעלקערונג איז נעיוועז צוּפֿרידן מיטן יידישן אומנליק אוּן אוסנעשטעלט נעיוואָרט, אַז מען זאָל שוין וואָס ניכער אוסמאָרדעווען די יידן, כּדי זיי זאָלן קענען שטילן זייער ניט נעזעטיקטן רויב־דורשט. עס זיינען אָבער אויך נעיוון עלטערע פּויערים, וואָס האָבן נעהאַלטן בּיי זיך יידישע זאַכן אוּן שפּעטער דאָס צוריקנענעבן די לעבנגעבליבענע יידן.

דאָס נעטאָ האָט אַרומנעומען עטלעכע אוּן דרייסיק הייזער — אַלע יידישע, מיט דעם חסידים־שטיבל, וווּ די יידן פלענן נין דאַוונען. דער בּית־המדרש אוּן די נרויסע שול זיינע נעבליבן אוסערן נעטאָ. צום נעטאָ האָבן נעהערט: די לינקע רייַ הייזער פּון דעם נעסל. וואָס האָט נעפּירט צום ברעג פּון טיכל סמירטש, בוקטשינס נעסל, דאָס שול־נעסל מיט די נעבּיידעס פּון שול־הוף. דאָס קליינע נעטאָ איז נאָך נעווען צעטיילט אין 2 טיילן,

צוליב אַ פרייען וועג פאַר די ניט־אַריער צום דורכפאָרן. ביינאַכט איז נעוועז פאַרבאָטן אויבערצוגיין פון איין טייל נעמאָ אין צוויי־טן.

לאַנג האָט דאָס נעמאָ ניט עקזיסטירט. צוזאַמען מיט די נעמאָס פון די אַרומ־קע שטעטלעך איז אויך אויף לאכווע נאָך אין 1942 אויסגעפאַלן דער זעלבער גורל — ליקווידירט צו ווערן.

דאָך איז עס אין לאכווע צוגעגאַנגען גאַנץ אַנדערש.

ב.

עס איז נעוועז אַ זומערמאָג 1942. איך בין גראָד נעשטאַנען אין יידישן קאָמיטעט אוּן זיך צוגעהערט ווי לאָפאַטין, דער פאָרזיצער פון קאָמיטעט האָט נערעדט מיט אַ דיימש. פלוצלונג איז אָנגעקומען אַן ס׳ס־מאַן אוּן עפעס איבערגענעבן דעם דיימש. לאָפאַטין איז בלאַס נעוואָרן. אַלע האָבן גלייך פארשטאַנען, אַז דאָ איז ניט אין ארדענונג. ווי מען האָט זיך שפעטער דערוווסט, איז עס נעוועז אַ מעלדונג וועגן דער ליקווידאַציע פון מ׳קאַשע־ווימשער נעמאָ, וואָס האָט זיך נעפונען עמלעכע אוּן צוואַנציק קילאָמעטער פון לאכווע. פאַר אַלעמען איז שוין נעוועז קלאָר, אַז די טעג זיינען נעציילטע. ס׳האָבן זיך נעפונען מענטשן, וועלכע האָבן ניט נעוואָלט וואַרטן אויף ניסים אוּן כסדר נערעדט צום קאָמיטעט וועגן שאַפן נעיוער כל זמן ס׳איז נאָך ניט שפעט אוּן עס זיינען נאָך דאָ מעגלעכקיימן. דער קאָמיטעט צוזאַ אַן מיט די רעליגיעזע יידן זיינען נעווען קעגן דעם. זיי האָבן נעמענהט, אַז די דיימשן מאָלעריין די לאכווער יידן, אָבער ווען מען וועט דאָ נעפינען נעווער, וועט מען דאָך חס־וחלילה אויסראָטן בײז איינעם!.. אַזוי האָט מען פאַרפאַסט די צייט.

ניט לאַנג נאָך דעם פאַל אין מיקאשעוויטש האָט מען זיך דערוווסט, אַז די דיימשן האָבן אַיוועקגעשטעלט פויערים צו גראָבן גרויסע גריבער. עס זיינען אַרומגענאַנגען פאַרשיידענע קלאַנגען, קיין נענויעס האָט מען אָבער ניט נע־ווּסט. אַ קליינע גרופּע בחורים זיינען אָבער אַרומנאַנגען מיט אין נע־אַנק — אַרנאַזירן אַ ווידערשטאַנד. דאָס זיינען געווען: אשר חפץ (יודלס), אשר חפץ (זלמנס), משה קאָלפאָניצקי, אהרון „וואדושקעס" (זיין פאַמיליע אוּן פּאָ־טערס נאָמען געדענק איך נישט)[1], יצחק ראָכשטיין אוּן פיל אַנדערע. ווייניק אָבער ווער עס האָט זיי געהערט.

עס האָט אויך ביי אונדז לאַנג נישט נעדויערט. אין איינער אַ נאַכט האָבן די יידן מ׳טאַמאָל דערזען, ווי דאָס נעמאָ איז אַרומנעריננלט פון אָר־מיקער פאָליציי. מען האָט זיך אויך דערוווסט, אַז פאַרטאָג דאַרף אָנקומען

---

[1]) זעט דער גבית־עדות פון נח זאַלמאַנאָוויטש איז זיין פאַמיליענאָמען נעווען אשמאן. רעדאַקציע

געשטאַפֿאָ אוּן נאָך פֿיל פֿאַל־ציי. יעדע מינוט האָט דאָ געהאַט אַ גרויסע באַריטונג, אוּן מען האָט נעמוזט עפּעס טאָן! דאָס האָט זיך נאָך אויך נעקענט לאָזן, ווייל דאָס נאַנצע געמאָ האָבן באַוואַכט בלויז עטלעכע צענדליק פֿאַל־ציסטן, וועלכע האָבן צוגעלאָזט צו זיך באַקאַנטע יידן. די לאַנגע האָט מען באַשלאָסן מאַקע צו אויסנוצן. אהרון „וואדזשקעס" האָט געראַפּט צוגיין צו זיין באַקאַנטן פֿאַל־ציסט אוּן פֿאַרפירן מיט אים אַ שמועס. דער צווייטער פֿאַל־ציסט איז געשטאַנען נאָנץ וויים פּוּן אים אוּן ס'איז געווען אַ פּינצטערע נאַכט. די אַנערע עטלעכע חברים, וועמען דער פֿאַל־ציסט האָט אויך שוין געהאַט עטלעכע מאָל צוגעלאָזט צו זיך, האָבן אים געראַפּט „דערליידיקן". צום וואָלר, צו די בלאָטעס אוּן זומפּן איז געווען בלויז עטלעכע קילאָמעטער. דוד פֿיינבערג האָט עס אַהין זיך געראַפּט לאָזן דער ערשטער אוּן גליק נאָך אים – די אַלע יידן. אַזוי אַרום וואָלט מען זיך געראַטעוועט. די נאַנצע מאַסע איז געווען גריים אויף אַלץ. אַנטשלאָסן זיינען זיי געגאַנגען הינטער דורך. אָבער פּלוצלונג זיינען דודן באַפֿאַלן דער רב אוּן אַ מחנה פּרויען אוּן האָבן אים געצוווּנגען צוריקגיין. דוד איז געשטאַנען עטלעכע מינוטן נים וו סנדיק וואָס צו טאָן. ער האָט נים געוואָלט מען זאָל נאָך דעם זאָגן, אַז צוליב אים האָט מען אוּ סגעשאָכטן לאכיוער יירן. מ־ט כעס האָט ער אַ וואַרף געמאָן די האַק פּוּן האַנט אוּן געבליבן אַזוי זיצן – ביז ס'האָט זיך אָנגעהויבן די שחיטה.

שפּעטער, פֿאַרטאָג, זיינען אָנגעקומען אַ סך געשטאַפֿאָ־מענער, ס"ס אוּן פֿאַל־ציי. זיי זיינען געשטאַנען אין מיטן מאַרק אוּן האָבן זיך עפּעס באַראַמן. לאָפאטין איז צוגענאַנגען צו זיער עלטסטן אוּן געפּרוווט אים אונטערקויפן. אָבער עס האָט נאָר נים געהאָלפֿן. ס'איז שוין געווען אַלץ קלאָר. אָבער מאָן עפּעס איז שוין געווען אוממעגלעך. נים ס'איז געווען קיין געווער אוּן די צאָל דיימשן איז שוי איצט געווען אומגעהיער. די נאַנצע מאַסע יידן איז צעשראָקן געשטאַנען פּוּן ביידע זיימן שוּל־נאַס אוּן זיך אַלץ צוגעקוקט. אַ מייל דיימשן האָבן זיך פּלוצלונג צעווואָרפן אויף אַלע זיימן אוּן מים מאַשין־געווער צעשטעלט פּאָסטנס לענג־אויס דעם נעמאָ. אַן אַנערע גרופּע האָט זיך אַריינגעריסן אין נעמאָ אוּן אַרויסגעטריבן די יירן. ס'איז געפֿאַלן דער ערשטער שאָס. דאָס האָט אַ פֿאַל־ציסט צוגעשטעלט דרעפּסקין צו אַ סלופּ אוּן אים דערשאָסן[2] זיין קערפּער האָט זיך פּוּן ברעג מייך אַרונטערגעקיקלט אין וואַסער אַריין. די יידן האָבן זיך אַ וואָרף נעמאָן אין אַלע זיימן, זוכנדיק ווּ אַ רעטונג. פּוּן יעדן וווינקל האָבן זיך אָבער צו זיי אַ צילעווע נעמאָן אויסגעשטרעקטע ביקסן מיט אַ נעריכטן האָנל קוילן. אומגעריכט האָט זיך

---

[2]) לויט דער גבית־עדות פּוּן נח זאלמאַנאָוויטש איז עס דערשאָסן געוואָרן ישראל דרעפּסקי, אַן ס"ס האָט אָנגעווינן אויף אים, אַז ער האָט אונטערנעצונדן דאָס הויז פּוּן יודענראַט. רעד.

איבערן קאָפּ פון איין זשאַנראַרם אויפגעהויבן אַ שאַרפע האַק, אוּן אַ הילכיקער אויסגעשרייט האָט זיך דערהערט. אין גענק נישט, וואָס ער האָט געשריען; אין האָבּ בלויז געזען וויי דער זשאַנראַרם איז אומגעפאַלן אַ באַגאָסענער מיט בלוט. דער העלרישער שריט פון יצחק ראָכמשין האָט אַ שטוים געטאָן די נאַנצע מאַסע פאָראויס. דאָס זעלבע האָט אויך באַיויזן אשר חפץ (זלמנס), אשר חפץ (יזדלס), טביה מיגדאַלאָוויטש (16 יאָר אַלט) אוּן אהרון „וואדזשקעס". עטלעכע זשאַנראַרמען זיינען מיט צעשפּאָלטענע קעפּ געלעגן אונטער די פים פון דער צעברויזטער יידישער מאַסע. אַלע 5 זיינען גלייך אומגעקומען. פון די האָבּן יצחק ראָכמשין אוּן טביה מיגראַלאָוויטש זיך געוואָרפן אין טיכל, אָבער די דיטשישע קוילן האָבּן זיי דאָרט באַלד געטראָפן.

אין דער זעלבער צייט האָט זיך די נאַנצע מאַסע אַ וואָרף געטאָן צום טויער, וווּ עס איז געשטאַנען אַ באַוואָפנטער דיטש. לאפאטין האָט ביי אים אַרויסגעריסן דעם אויטאָמאַט, אָבער ליידער האָט ער ניט געקענט שיסן. דער דיטש האָט אויסגענוצט דעם מאָמענט, ארויסגעכאַפט זיין פיסטאָלעט אוּן פאַרוווּנדעט לאָפאַטינען אין האַנט. אין דער זעלבער צייט האָט דער ברידער פון אשר חפץ (זלמנס) דערליידיקט אַ צווייטן דיטש אוּן פון אים אַוועקגענומען דעם ביקס. זייענדיק פריער אַ זעלנער אין דער פוילישער אַרמיי, האָט ער גוט געווּסט ווי זיך צו באַנוצן מיט דער כלי. די עטלעכע קוילן, וועלכע האָבּן זיך געפונען אין ביקס, האָבּן אַלע געטראָפן אין ציל אוּן אַוועקגעלייגט עטלעכע פאָסטנס. די מאַסע האָט זיך אַרויסגעריסן פון נעמאָ אין מאַרק אַריין. די דיטשן האָבּן פון אַלע זיימן געהאָגלט מיט מאַשין־געווער. הונדערטער יידן זיינען געפאַלן אונטער די קוילן, אָבער די מאַסע האָט געשפּאַרט אַלץ פאָרויס. עטלעכע הונדערט יידן האָבּן זיך דאָך אַרויסגעריסן פון שטעטל. אַ טייל פון זיי איז אָבער צונויפגעכאַפּט געוואָרן אוּן אויף מאָרגן דערשאָסן געוואָרן לעבן טייך פריפיעץ, ביי 10 ק׳מ פון לאכיוע, אוּן אין אַנדערע ערטער.

דאָס איז געווען דאָס איינציקע שטעטל אין פאָליעסיער געגנט, וואָס האָט געשטעלט אַ ווידערשטאַנד די דיטשן.

אין עטלעכע טעג אַרום האָט זיך אין וואַלד כאָבאָט, ביי 20 ק׳מ פון שטעטל, וווּ ס׳האָבן זיך געפונען פאַרטיזאַנער־גרופּן, צונויפגעקליבן ביז 120 יידן פון לאכוויע. דאָ האָט זיך אָנגעהויבן אַ ניי קאַפּיטל, וואָס פאַררינט אויך אַ נאָענ באַזונדערע באַשרייבונג, אַ קאַפּיטל פון פאַרטיזאַנער־לעבן אוּן פאַרטיזאַנער־קאַמף.

אהרון שוואַרץ.

(צ. ה. ק. 308/176)

II

דעם 8־טן יולי 1941 איז דאָס קליינע שטעטעלע לאכווע פון פאָלעס־ער געבּיט אָקופּירט געוואָרן דורך די דייטשן. גלייך האָבן זיך אָנגעהויבן רדיפות אויף יידן. בּיי רער אַרבעט האָבן די דייטשן זיך געפונען גוטע העלפער אין די אַרטיקע וויסרוסן. די האָבן זיך פאַרשריבן אין רער פאָליצי, אָנגעמאַכן וויסע בענדער אויף די אָרעמס אוּן שמאָלץ שפּאַצירט איבער די גאַסן מיט נאַגייקעס אין די הענט. „פּרישלאַ נאַ וואָס וורעמיע, זש־די... מיר וועלן שוין מיט אייך רייַדן!" אַזעלכע זיינען געווען די פאָליציסטן: דעמידאָוויטש, כמאַרא, וואָקסאַ, רוזקאָוויסקי (זון), אָקס־אַנע אוּן נאָך אַנדערע. אין שטעטל האָט געהערשט רער רוצח גרעטשקע. ער איז געקומען פון אוקראַינע צו זיין דאָרטיקן שוואַר. א־בּערנעמענדיק זיין אַמט האָט ער געזאָגט: „איצט וועל א־ך זיך באָרן אין אייער בלוט, זש־דליאַקעס, איר וועט רערפֿילן מיין האַנט!" צו אים זיינען נאָך געווען די מיטהעלפער קרעפּעל אוּן רודקאָוויסקי. רער לעצטער איז געווען פון אַלעמאָל אַן אָרעמאַן, האָט געלעבט פון פישערייַ אוּן געוואָרן אונטערשטיצט פון די יידן.

אין אויגוסט 1941 זיינען אין שטעטל אָנגעקומען ס"ס־אָפּטיילונגען, אוּן דאַן האָבן זיך אָנגעהויבן פּרישע לייַדן פאַר די יידן. מען איז געטריבן געוואָרן צו רער אַרבעט אונטער אַ האָגל קלעפּ מיט נאַגייקעס פון די ס"ס־מענער אוּן רער אָרטיקער פאָליצי. עס רערמאָנט זיך אַ מאָל, ווען מען האָט געפירט די רבנים אוּן עטלעכע אָנגעזעענע באַלעבאַטים פון שטאָט מיט אוּנטערגעשאָרענע בערד, צעשלאָגענע אוּן פאַרבלוטיקטע. אין מיטן מאַרק איז געשטאַנען אַ פאָליציסט אוּן געשפּילט אויף אַ האַרמאָניקע. די אויבן רערמאָנטע יידן זיינען געוואָרן געצוווּנגען טאַנצן אַ „מה־יפית", צום נחת פון די פּויערים, וועלכע האָבן זיך ראַן געפונען אויפן מאַרק אוּן מיט גרויס פרייד זיך צוגעקוקט צום ספּעקטאַקל. אַזעלכע סצענעס פלענן פאָרקומען טאָג־טעגלעך. די יידן האָבן רערפֿילט, אַז לאַנג וועלן זיי שוין נים לעבן.

דעם 12/8. 41 האָט מען אַרויסגעטריבן אַ גרופּע יונגטלעכע הינטערן שטאָט לעבן בית־עלמין; זיי האָבן געגראָבן גריבער, נים ווייסדיק צו וואָס פאַר אַ ציוועק. עס איז געקומען אַ באַפעל, אַז דעם 14־טן אויגוסט דאַרפן אַלע מענער פון 14 ב־ז 60 יאָר זיך צונויפקליבן אין מאַ־אָנטעק (אַ פריצישער גוט אין שטעטל). דאָס האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע פאַרוווּנדערונג, ווייל עס איז געווען באַשטימט אויף 4 אַ זייגער אין דער פרי. עס זיינען וועגן דעם אַרומגענאַנגען פאַרשידענע קלאַנגען.

וועגן די מענער האָבן זיך צונויפגעקליבן אין מאַ־אָנטעק, האָבן די ס"ס־מענער געהייסן אַלעמען זיך זעצן אויף די קני מיטן פנים צום מויער פון הויף. אַ וואַך פון ס"ס־מענער האָט אַרומגערינגלט די יידן. די מענטשן האָבן שוין פאַרשטאַנען, אַז ס'איז געקומען די ענרע. רער פאָליציסט אָקס־אַנע האָט

געגומען טרייבן מיין פאַטער גרשון שקל־אַר ז"ל, אַ ייד פון 67 יאָר, אַ צע־
שלאָגענעם, די זאַכן אויף אים צעריסן, באַרוועט און אַן אַ היטל. מען האָט
געטריבן נאָך פיל עלטערע יידן, עטלעכע פון זיי האָט מען שוין געטראָגן
אויף די הענט, ווייל זיי האָבן שוין ניט געהאַט קיין כוח צו דערגיין פון די
מערדערישע קלעפ פון דער אָרט־קער פאָליצייַ, וואָס האָט באַלעבאַטעווען
אין שטעטל. עטלעכע פון די יידן זיינען טאָקע אויף מאָרגן געשטאָרבן, ניט
אויסהאַלטנדיק די יסורים, ווי ליפמאַן בלאוושטיין און פנחס טשערנאָמאָרעץ.
אַלע האָבן שוין פאַרשטאַנען, אַז דאָס זיינען די לעצטע מינוטן. אַ דאַנק נאָר
דער געוואַלטיקער איבערגעבנקייט פון יידישן קאָמיטעט, וואָס בראש פון אים
איז געשטאַנען דער ציוניסטישער פירער דוב לאָפאַטין, האָט זיך איינגענעבן
צו אונטערקומען דעם מאַאָר פון די ס"ס־טיילן, און די אַקציע איז ניט אויס־
געפירט געווואָרן. מ'האָט די מענער צעשטעלט אין רייען צו 4, פאַרשריבן יע־
דערנס פאַך און אָפגעלאָזן צוריק אין די היימען.

דאָס לעבן אין שטעטל איז געפלאָסן וויטער. עס זיינען געווען פאַר־
שיידענע באַפעלן און דראָונגען מצד די דייטשן און דער אָרט־קער פאָליצייַ.

ערב פסח, דעם 1־טן אַפּריל 1942, זיינען די יידן צונו־פגעטריבן געווואָרן
אין געטאָ, וואָס האָט פאַרנומען 2 קליינע געסלעך (די שול־גאַס און די אַזוי
גערופענע ברעג־גאַס). דאָס געטאָ איז געווען אַרומגעצוימט מיט אַ פלוים פון
שטעכל־דראָט. די דחקות איז דאָ געווען גרויס. דאָס געטאָ איז געהיט געווואָרן
דורך דער אָרט־קער פאָליצייַ און פאַטרולן פון דער דייטש־שער וועראַכט. די
יידן פלעגן יעדן טאָג אַרויסגיין צו דער אַרבעט אונטער דער אויפזיכט פון
O.T. (ארג. טאָדט). קומענדיק פון דער אַרבעט פלעגן זיי ביים טויער פון
געטאָ רעווידירט ווערן דורך דער פאָליצייַ, און ביטער איז געווען דעם, ביי
וועמען מ'האָט וואָס געפונען. דער דונגער האָט זיך שוין נעפילט אין געטאָ.
מענטשן פלעגן אַוועקגענבן די פויערים זייער האָב און גוטס, כדי נאָר צו
באַקומען אַ פּאָר קילאָ מעל אָדער אַנדערע פראָדוקטן. ביים טויער פלעגט
מען אָבער דאָס צונעמען און דעם יידן נאָך אומבארחמנותדיק צעשלאָגן.
די יידן האָבן געלעבט אין שווערע און גרויזאַמע באַרינגונגען. דער הונגער
האָט געהערשט זייער שטאַרק. מענטשן זיינען אַרומגעגאַנגען געשוואָלענע.
פיל זיינען געלעגן און קיין כוח נישט געהאַט אַרומצוגיין. אין דער לופט האָט
שוין געשמעקט מיט פוילווער. אַלע שטעטלעך אַרום לאכווע זיינען שוין געווען
ריין פון יידן. לאכוייער יידן האָבן דערפילט, אַז זייערע טעג זיינען שוין אויך
געציילטע. די יוגנט האָט נענומען אָרגאַניזירן אַ ווידערשטאַנדס־גרופּע. עס
איז אָבער ניט געווען צו באַקומען קיין געווער, ניט געקוקט אויף די אַלע
באַמי־גונגען. דאָך האָט מען באַשלאָסן זיך ניט לאָזן טרייבן ווי שעפסן צו דער
שחיטה. בראש פון דער ווידערשטאַנדס־גרופּע איז געשטאַנען דער אומפאַר־
געסלעכער העלד יצחק ראָכמשין. מ'האָט זיך נענומען גרייטן צו באַגעגענען

רי מערדער מיט העק, האמערס אוו בכ־ל מ־ט אלץ, וואס קען געבן א טויט־קלאפ.

דעם 42 .2/9 האבן פועלים אויסגעגראבן בים שטעטל א גרוב פון 0, מעטר לענג און 4 מ. ברייט. ווי אין נאך פיל מקומות האבן אויך דא ד דייטשן אינסצענירט א משפט איבער דעם גורל פון די יידן. דעם טויט־אור־טייל האבן אונטערגעשריבן 12 מאן פון דער ארט־קער באפעלקערונג, וו־ זאן פאדובנ', גרינארי דעמידאוויטש, רודקאוסקי, גרעטשקע, כאך, גאזא אוו נאך אנדערע. דעם 3/9. 1942 איז דאס געמא ארומגערינגלט געווארן דורך ס"ד אוו פאל־ציי פון גאנץ פינסקער געביט. די פאל־ציי האט זיך גערייבן די העגט פון פרייד — איצט ווילן זיי האבן א פעטן רויב; מ'וועט זיך אננעמען ־ידישן האב אוו גוטס. די יידן האבן אבער געטראכט אנדערש: איידער פאר־ ־י רוצחים, זאל עס בעסער גיין מיט פייער! ווען די ס"ד־מענער זיינען ארײן אין געמא אוו באפוילן זיך אויסשטעלן אין ריי־ן, האבן די יידן זיך א ווארף געמאן צו די היזער אוו זיי געגומען אונטערצינדן. דער ערשטער האט אונ־ טערגעצונדען דער פרעזעס פון יודענראט דוב לאפאטין — דאס הויז פון למן חפץ, ווו ס'האט זיך געפונען דער יודענראט. זיין ביישפיל האבן גלייך ענומען נאכטאן די אלע אנדערע פון שמעטל. ביי די ס"ד האט דאס ארוס־ ־ערופן א פאניק. דאן זיינען געפאלן די ערשטע קרבנות — אברהם סלוצקי און ישראל דרעפסקי. א האגל פון קוילן פאלט אין המון אין די לעצטע מי־ נוטן. דער גערא־נגל מיטן טויט האט זיך אנגעהויבן. דער ערשטער האט זיך געוואלרפ מיט א האק צום שעף פון דער ס"ד־גרופע יצחק ראכמשין. א בא־ ־אסענער מיט בלוט איז דער שעף אנידערגעפאלן, און ראכמשין אליין, נ־ט האבנדיק קיין אויסוועג, האט זיך געוואלרפן אין טייך, ווו א קויל האט אים ־עטראפן. אין דער זעלבער ציי־ט פאלט בים טויער פון געטא א צווי־טער פון די ס"ד דורך חיים חפץ און די ברידער אשר און משה לי־ב חפץ. דאן פאלט א די־טש דורך משה קאלפאניצקי. די מאסע איז געווארן אויפגעברויזט. מען האט אדורכגעבראכן דעם טויער פון געטא און ווער עס האט געקענט, האט ענומען לויפן. דאס שטעטל איז געווארן באדעקט מיט טויטע קערפערס. א סך פון די העלדן זיינען געפאלן. משה לי־ב חפץ פון א ס"ד, וואס איז אים באפאלן, צוגענימען דעם ב־קס און ענומען שיסן אין די רוצחים. פיל פון זיי האט ער געטראפן. אין דער זעלבער ציי־ט איז דור לאפאטין אנגעפאלן אויף א צווי־טן דיי־טש. וועלנדיק אפנעמען פון אים זיין מאשין־געווער, איז ער געווארן פארווונדעט אין ביידע הענט. דער טומל איז געווען גרויס. פיל מענטשן לויפן מיט די לעצטע כוחות, ווילן שוין זיין אין די וועלדער בים פריפ־ץ. דארט קעו זיין זייער דערלייזונג. פון 2000 מאן זי־נען בערך 600 אהין דערגאנגען. די פאל־ציי און וויסרוסישע איינוו־ינער האבן זיי אבער געכאפט און אויף א ברוטאלן

אופן דערמאָנט. אויף אייביק זאָל פאָרשאָלטן ווערן דער וואַלד־וועכטער פאָליין, וועלכער האָט מ׳ט זיינע אויגענע הענט דערשאָסן בערך 200 יידן. וויניק מענטשן האָט זיך אינגעגעבן פירן צו דער גרוב. קינד און קיט, אַלטע, ווער עס האָט נאָר וועקענט, איז געלאָפן. מען זאָט בעסער געוואָלט די קויל זאָל מרעפן לויפנדיק, נאָר נישט גיין צו דער גרוב.

פון די אַנטלאָפענע 600 מאַן האָבן פיל געקעמפט אין די פאַרטיזאַנישע אָטריאַדן אוז אין דער רויטער אַרמיי, נעמענדיק נקמה פאַר אונדזערע טייערסטע אוז ליבסטע, וועלכע זיינען געפאַלן אויף קידוש־השם פון די היטלעריש חיות. ביי 120 פון די לעבן איצט אין דער אַמעריקאַנער זאָנע.

חיים שקליאר.

אברהם פיינבערג.

(צ. ה. ק. 522/462)

מענדל ליפשיץ

יידיש־פוילישע זעלנער אין געפאַנגענשאפט

(זכרונות)

א.

אַלע לאַגערן פון קריגס־געפאַנגענע סאָלדאַטן אין דייטשלאַנד האָבן געטראָגן דעם נאָמען סטאַלאַג. אַזוינע סטאַלאַגן זיינען געווען זייער פיל אין דייטשלאַנד. די גרעסטע זאַמל־פונקטן פון די יידישע קריגס־געפאַנגענע פון דער פוילישער אַרמיי האָבן זיך געפונען אין סטאַלאַג A I ביי קעניגסבערג אוז סטאַלאַג B II ביי האַמערשטיין (פאָמערן). אין סטאַלאַג A I האָבן זיך אין די מאַנאַטן אָקטאָבער־נאָוועמבער 1939 געציילט אי־בער 4000 מאַן. צווישן די יידישע געפאַנגענע זיינען אויך געווען ציוו־לע אינטערנירטע יידן, וועלכע האָבן מיט דער אַרמיי קיין שייכות נים געהאַט. זיי זיינען וויי פ־ל ציווילע פאָליאַקן פאַרשלעפט געוואָרן אוז געבל־בן פאַרשפאַרט אין די לאַגערן פאַר קריגס־געפאַנגענע. אָנפאַנגס זיינען די ציוו־ל־סטן געווען אונטערגעוואָרפן אַ באַזונדערן פאַראַגראַף. אין 2 וואָכן אַרום, וועו אַלע יידישע געפאַנגענע זיינען געוואָרן אָפּגעזונדערט פון אַלע אַנדערע, האָט מען די ציווילע יידן אויך צוזאַמענגעמישט מיט די יידישע סאָלדאַטן.

די באַהאַנדלונג פון די יידישע געפאַנגענע איז געווען זייער אַ שלעכ־

טע. ווייל אויסער די שׂקאַנעס פּון דער דייטשער אַדמיניסטראַציע איז מען זייער פיל אויסגעשטאַנען פּון די מריגס־חברים, מיט וועלכע מען איז צוזאַמען געלעגן אין די שוץ־גראַבנס אוּן געקעמפט. דאָס זיינען וועוון פּאָליאַקן, אוקראיִנער. ווי אויך פּוילישע פּאָלקס־דייטשן. וועלכע זיינען די ערשטע 14 טעג אויך געווען צוזאַמען מיט אונדז. עס איז אָבער געווען אַ געוויסע טייל פּאָליאַקן, וואָס האָבן זיי געטאַרלט פּאַר זייער ברוטאַלער אויפּפירונג. די האָבן זיך אָבער מיט דעם ניט גערעכנט אוּן געפירט וויטער זייער שענדלעכע אַרבעט.

די בּאַראַקן אין סטאַלאַג האָט מען דאַן ערשט אָננעפאַנגען צו בויען, אוּן די געפאַנגענע האָבן געווויינט אין צעלטן. יידן האָבן געווויינט אין באַזונדערע צעלטן. וועוּן די צאָל פּון די יידישע געפאַנגענע איז דערגאַנגען איבער 4000. האָט מען זיי אָפּגעגעבן אַ גאַנצן קוואַרטאַל. וואָס די דייטשן אוּן פּאָליאַקן האָבן גערופן די יודען־גאַס. פּון דעם נאָמען אַליין וואָלטן מיר, יידן, געהאַט אַ קנאַפּן ענמת נפש, וועוּן ניט די שענדלעכע מעשׂים, וואָס זיי־נען אָפּגעפירט געוואָרן אין דעם יידישן קוואַרטאַל מצד פּאָליאַקן אויף מענטשן, וועלכע האָבן אַזוי העלדיש געקעמפט אוּן פּאַרטיידיקט דאָס פּוילישע פאַטער־לאַנד. די יידישע געפאַנגענע סאָלדאַטן פּון דער פּוילישער אַרמיי פלעגן יעדן טאָג וועוּרן איבערפאַלן פּון זייערע קריגס־קאַמעראַדן. די פלעגן אַרונטערציען די בּגדים, שיך אוּן אַפילוּ אַ היטל, וועוּן דער ייד האָט נאָר געהאַט אַ בע־סערע. בּיים אינטערוועניר בּיי די דייטשע אויפזעער פלעגן יענע ענטפערן: „ב־טע, דאָס מאַכן דאָך מיט אייך אייערע קריגס־קאַמעראַדן"... יום־כּפּור (ת'ש — 1939) צו נעילה איז געקומען צו אַ גרויסן געשלעג צווישן די אָנגפא־לער אוּן די יידישע געפאַנגענע. די יידן האָבן זיך אַנטקעגנגעשטעלט מיט וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט. עס איז דערנאָכנען אַזוי וויט, אַז די דייטשע וואַך פּון די טורעמס האָט באַנוצט געווער. אוּן אייגער פּון די יידן איז גע־פאַלן טויט. פּון יענעם טאָג אָן פלעגט ביינאַכט אין יעדן צעלט פּון די יידי־שע געפאַנגענע געשטעלט ווערן אַ פּאָסטן. די אָנפאַלער האָבן זיך אַ ביסל באַרויקט.

בּיי דער באַערדיקונג האָט מען די יידן מראַקטירט גלייך ווי אַלע אָנ־דערע געפאַנגענע. מען האָט געמאַכט אַ קאַסטן, באַגראָבן מיט די זאַכן אוּן אויפן קבר געשטעלט אַ בּרעטל מיטן אויפגעשריבענעם נאָמען, פאַרנאָמען, שטאָט אוּן נאַציאָנאַליטעט. זייער פיל יידישע קריגס־געפאַנגענע זיינען באַ־ערדיקט אין גערקען, 3 קילאָמעטער פּון סטאַלאַג A I. פיל זיינען געשטאָרבן פּון הונגער אוּן קעלט, ווייל דער ווינטער 1939/40 איז נעווען זייער אַ שמאַר־קער. פיל פּון די געשטאָרבענע זיינען אויך נעווען פּון די פאַרוווונדעטע אויפן שלאַכטפעלד. די זיינען געלעגן אין די לאַגער־אַמבולאַנסן. דערבּיי דאַרף מען צוגעבן, אַז אין די אַמבולאַנסן האָט מען די יידישע געפאַנגענע ערגער באַ־האַנדלט ווי די אַלע אַנדערע.

ב.

אין סאַמע אָנפאַנג, נאָך זייערעיק אין די צעלטן, זיינען די געפאַנגענע נאָך סטאַביל ניט געגאַנגען צו דער אַרבעט. דאָס רוב פלעגט מען דאָן קאָנצענטרירן קאָמאַנדעס אויף אַרויסשיקן צו פאַרש־דענע אַרבעטן. רויק זיצן האָט מען אָבער אויך ניט געלאָזן, ווייל מען פלעגט שוין אויסגעפינען געגנוג אַרבעט אין לאַגער גופא. אויסער דעם פלעגן יעדן טאָג קומען צום לאַגער דערבייאיקע גוט־באַיצער און פאַרלאַנגען גרופעס אַרבעטער אויף לאַנדאַרבעט. צו אַזאַ אַרבעט, פאַרשטייט זיך, האָט זיך יעדער געכאַפט שוין צוליב דעם, וואָס דער הונגער אין לאַגער איז געווען זייער גרויס און ביי אַזאַ אַרבעט האָט מען קיין הונגער ניט. צוליב דעם טאַקע איז גלייך אַרויס אַ באַפעל, אַז יידן טאָרן ניט אַרויסגיין צו קיין אַרבעט. אויך אויספירן דעם באַפעל האָט שוין געוואָרנט די דייטשע אַדמיניסטראַציע צוזאַמען מיט די לאַגער־שרייבער, וועלכע זיינען געווען פון די געפאַנגענע, אָבער ניט־יידן. די פלענן נאָך מיט־העלפן דער דייטשער אַדמיניסטראַציע צו אויסגעפינען יענע יידישע געפאַנגענע. וועלכע האָבן ניט קיין טיפיש־יידישן אויסזען און שמוגלען זיך אַמאָל דורך מיט די אַרישע געפאַנגענע. וועו אַזאַ יד איז דערמאַפט געוואָרן, פלעגט ער באַקומען אַזוי גערופענע, אַז זעלטן וועו ער האָט שוין געקענט לעבן מער ווי עטלעכע טעג.

מיט דעם צעלטן־לאַגער האָט אחוץ דער דייטשער אַרמיניסטראַציע אויך אָנגעפירט אַ געוויסער פלומאָנאָוו (אונטער־אָפיציר) פון דער פויליש־שער אַרמיי. דער ריכטיקער נאָמען זיינער איז ניט געווען באַקאַנט. ער איז געווען אַ גרויסער יידן־פרעסער. די יידישע געפאַנגענע האָבן אים גערופן. „־אָם בארעטל", ווייל ער האָט שטענדיק געטראָגן אַ שוואַרצן בארעט. אונ אַזוי ווי עס פלעגן פאַרקומען מאַס־מעגלעך 5 אָדער 6 מאָל אַפעלן, פלעגט שוין דער פלומאָנאָוויע זאָרגן, אַז די יידן זאָלן פריער פון אַלע זיין אויף דעם אַפעל אונ צוויקגיין די לעצטע. פאַר די אויגן פון די אַלע אי־בעריקע געפאַנגענע פלעגט ער וואַרפן שמוץ אויף די יידן, לויט זיינע רייד איז עס צוליב די יידן געקומען צו אַ קריג צווישן פוילן אונ דייטשלאַנד; צוליב די יידן האָבן אויך די פאָלי־קן פאַרשפּילט דעם קריג; אונ מאַקע דער היטלעריזם וועט אויסראָטן ביזן לעצטן ייד. די דייטשן האָבן פון אַזאַ אייגעם, פאַרשטייט זיך, געהאַלטן, אונ די יידישע געפאַנגענע האָבן פון אים געלימן גרויסע צרות. ער האָט אויך געוואָרנט, אַז די גרעסטע טייל יידישע געפאַנגענע זאָלן גיין צו די בוי־אַרבעטן ביי די באַראַקן, וואָס מען האָט געשטעלט פאַר די געפאַנגענע אויף וויזמער. אַחוץ די שיעי־ע אַרבעט דאָרט, 13-12 שעה אַ טאָג אונ וויניק עסן, האָט מען אויך באַקומען קלעפ. אונ דאָך איז מען ביי דער אַרבעט געווען צופרידענער ווי בלייבן אין לאַגער מיט דעם אויבן דערמאָנטן מערדער. די אונטערגעמער פון באַראַקן־בוי זיינען געיזען

2 דײַטשישע פֿרײַוואַט־פֿירמעס. איינע האָט געהײסן „קלאמט" אוּן די צווייטע — „מאָדריקער". די ערשטע איז געטריבן געוואָרן אין אַזאַ שנעלן מעמפּאָ, אַז אין פֿאַרלויף פֿון 2 מאָנאַט זיינען פֿאַרטיק געוואָרן 10 באַראַקן מיט קאַנאַליזאַציע אוּן עלעקטרע.

בײַ 500 מענטער ווייט פֿון אָט די באַראַקן, האָט מען געבויט אַנדערע באַראַקן, וואָס האָבן זיך נערופֿן לאַגער L, אַן אָפּטיילונג פֿון סטאַלאַג A I. די יידישע קריגס־געפֿאַנגענע פֿון אָט דעם סטאַלאַג האָבן זיך אריבערגעקליבן אין די באַראַקן נאָר די לעצטע. ערשט ענדע אָקטאָבער (1939), ווען די וועטערן זיינען שוין געווען גוט קאַלט אוּן נאַס. ביז דאַן זיינען זיי נאָך נעלעגן אין די צעלטן. גלייך אָבער צומאָרגנס איז געקומען אַן אָנווייזונג פֿון בערלין, אַז אַלע יידישע געפֿאַנגענע קענען גיין צו עפּנטלעכע אַרבעטן. אַ פּרייד האָט ארומגענומען אַלעמען: ענדלעך זיינען מיר גלייך מיט די אַלע איבעריקע נעפֿאַנגענע! דעם 27־טן אָקטאָבער האָט מען זיך רעגיסטריט אוּן מאָקע דעם 28־טן אָקטאָבער 1939 זיינען טראַנספּאָרטן פֿון יידישע געפֿאַנגענע אין סטאַלאַג A I אָפּגעפֿאָרן אין פֿאַרשיידענע ריכטונגען, ווי צ"ב טילזיט. ברעסלאָו, אינסטערבורג אוּן קעניגסבערג. די אינוואַלידן אוּן זייער אַ סך ציווילע יידן זיינען געבליבן. גלייכצייטיק האָט זיך פֿאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די ציווילע אוּן אינוואַלידן וועט מען באַפֿרייען.

בײַ די יידישע געפֿאַנגענע וואָס זיינען געפֿאָרן אויף אַרבעט איז די פֿרייד געווען זייער גרויס. ניט געקוקט אויף דעם וואָס מען האָט ניט געוווסט וואָס עס דערוואַרט ערגעץ אַנדערשוווּ, איז מען דאָך אָבער פּטור געוואָרן פֿון לאַגער. דאָס האָט אָבער לאַנג ניט געדויערט. ניט פֿאַרבײַ קיין דריי מאָנאַט אוּן עס איז געקומען אַ צווייטער באַפֿעל, אַז די יידישע געפֿאַנגענע מוזן צוריק געבראַכט ווערן אין לאַגער. די דייטשע פֿאַבריקאַנטן האָבן געפֿרוווט אינטערוועניר בײַ דער מילימער־מאַכט וועגן לאָזן בײַ זיי ווייטער די יידישע געפֿאַנגענע. זיי האָבן געמענהט, אַז די יידן זיינען גוטע אַרבעטער אוּן דערצו קענען זיי זיך מיט זיי גוט פֿאַרשטענדיקן. אוּן באמת האָבן די פֿאַבריקאַנטן באַווונדערט די אַרבעט פֿון די יידישע געפֿאַנגענע. זיי פֿלעגן אַלץ פֿרעגן: פֿון וואַנען קענען דאָס יידן אַזוי גוט אַרבעטן? פֿאַר דער היטלער־פּראָפּאַגאַנדע האָט דאָס, פֿאַרשטייט זיך ניט געטויגט.

די טענות פֿון די פֿאַבריקאַנטן זיינען ניט אָנגענומען געוואָרן, אוּן בײַ דעם 13־טן מערץ 1940 זיינען אַלע יידישע געפֿאַנגענע צוריק געבראַכט געוואָרן אין לאַגער. בײַ דער אַרבעט איז געלונגען צו בלייבן נאָר די יעניקע יידן, וועלכע האָבן זיך אָנגעגעבן אַלס אַריער. אַזעלכע זיינען געווען אַ גאָר קליינע צאָל. אַ טייל פֿון אָט די זיינען שוין פֿאַרבליבן בײַ דער אַרבעט אין דייטשלאַנד בײַ ענדע קריג.

שוין זייענדיק צוריק אין לאַגער האָט מען זיך אַרומגעזען, אַז פיל יידן פעלן. אַ גרעסערע צאָל איז אין פאַרלויף פון די פּאָר מאָנאַטן אויסגעשטאָרבן. דער טראַנספּאָרט פון אינסטרומענטן האָט געגעבן זייער פיל קרבנות – פון 270 מאַן האָבן זיך צוריקגעקערט 50. די איבעריקע זיינען געשטאָרבן פון הונגער אוּן קלעפ. צום בעסטן האָט צוריקגעקערט דער טראַנספּאָרט פון קעניגסבערג. זייער אַ גרויסע טייל פון די ציווילע יידן האָט מען שוין אין לאַגער ניט געטראָפן. ביי 500 פון זיי זיינען אין יאַנואַר 1946 אָפּגעפאָרן אַהיים ווי אַ רוּסישער טראַנספּאָרט. שפּעטער האָט מען זיך ביי אונדז דערוווסט, אַז די רוסן האָבן דעם טראַנספּאָרט ניט געוואָלט צונעמען אוּן זיי האָבן די מענטשן צוריקגעשיקט. זייער פיל האָבן פרויבירט שמוגלען די גרענעץ אוּן זיינען אומגעקומען. די וועלכע האָבן געהאַט קרובים אין גוווערנאמענט, זיינען צו זיי געפאָרן. די איבעריקע האָבן זיך באַוועגט אין די ארומיקע שטעטלעך ביי דער רוסישער גרענעץ, ווו יידן האָבן נאָך צו ענער צייט געמעגט ווויינען.

ב.

אין סטאלאג זיינען פאַר דער צייט פאַרטיק געווָארן פיל באַראַקן. מיט דעם אַרבעטס־אינזאַץ האָט אָנגעפירט אַ דייטשער אָבער־געפרייטער האפעל, אַ גרויסער יידן־פיינד. ער האָט אָבער אויף דעם געביט גאָרניט געדאַרפט טאָן, דאָס האָט שוין בשלימות געמאַכט זיין געהילף, אַ געווויסער זבישעק, אַ פּאָליאַק פון וואַרשע (קאַפראַל פּאָדכאָראַנשי), וועלכער איז ניט לאַנג געבראַכט געווָארן אַהער מיט אַ טראַנספּאָרט געפאַנגענע פון וואַרשעווער קאַפיטולאַציע. צוליב דעם וואָס דער זבישעק האָט גוט געשלאָגן יידן האָט ער נושא חן געווען ביי דער דייטשער אַדמיניסטראַציע. די יידישע געפאַנגענע, וועלכע זיינען ניט געפאָרן אויף אַרבעט האָבן פון אים דאָ אין לאַגער זייער פיל געליטן. אין די גרעסטע פרעסט, שנייען. זאַווערוכעם פלעגט ער צו דער אַרבעט שיקן נאָר יידן. האָט זיך אָבער געהאַנדלט וועגן לייכטערע אַרבעט, האָט ער קיין יידן ניט געלאָזט גיין אוּן נאָך פראָווואָצירט זיי צו קלעפ.

אויף די יידישע געפיינ־קטע. וועלכע האָבן זיך צוריקגעקערט פון טראַנספּאָרט אין לאַגער אַריין, האָט דער פאַרשוין געמאַכט זייער אַ שלעכטן איינדרוק. ער האָט געהאָלפן דער דייטשער אַדמיניסטראַציע מיט חוזק מאַכן פון די יידישע געפאַנגענע. ער האָט זיך אויסגעזוכט אַ געפאַנגענעם, אַ מין לא־יוצלח אוּן נאָמינירט אים אַלס יידישן „געגעראַל". ער האָט אים אויסגעפוצט אין אָפיצערן־אוניפאָרם אוּן מיט די העכסטע מיליטעריש אויסצייכענונגען פון דער פוילישער אַרמיי; אוּך דער פליצע – אַ גרויסער מנן־דוד

מיט אַ סערפּ אוּן האַמער. דער „נעגעראַל" האָט געהאַט דאָס רעכט צו שלאָפן ביז 10 אַ זײגער, געהאַט פרייען צוטריט צו דער קיך. ביי אַלע אַפעלן האָט ער געמוזט זיין דערבײ. קיינער האָט נישט געהאַט קיין רעכט אים אַ וואָרט זאָגן, אויסער דער לאַגער־פירער, וועלכער איז געווען אַ פּאָל־קאָווניק פּוּן דער ווערמאַכט.

פּאַר דער ציים, וועו די יידן זיינען געווען אָפּגעפּאָרן צו דער אַרבעט, איז אויך אָננגעקומען אין סמאלאג A I אַ מראַנספּאָרט 200 געפאַנגענע פּוּן דער פּוילישער אינטעליגענץ. צווישן זיי זיינען געווען דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, בירגערמייסטערס, סטאַראָסטעס, שרייבערס. זיי האָט מען צו דער אַרבעט נים געשיקט. אין פאַרנלייך מיט אַנדערע האָט מען זיי נים שלעכט מראַקטירט.

ד.

וועו אַלע יידישע געפאַנגענע האָבן שוין צוריקגעקערט אין לאַגער האָט מען זיי אָננגעהויבן רעגיסטרירן פּוּן וועלכן פּוילישן געביט זיי שטאַמען, צי פּוּן דייטש־אָקופּירטן אָדער פּוּן סאָוועט־אייניגעל־דערטע. עס האָט זיך גלייך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז אַלע יידישע געפאַנגענע ווערן באַפרייט. קיינער האָט דאַן נישט געקענט פאַרשטיין די פּאָליטיק, פאַרוואָאָס עפּעס נראָד יידן באַ־פרייט מען. עס איז געווען אַ ווערס־ע, אַז דאָס האָבן אויפגעטאָן די יידן אין אוסלאַנד מיט זייערע פּראָטעסטן. ווי עס זאָל נים זיין, האָט מען זיך דער־וויל געפרייט, וואָס מען ווערט פטור פּוּן אַזוי פיל ליידן אוּן יעדער פּאָרט צו זיין פאַמיליע. די רעגיסטראַציע מיט די איבעריקע הכנות האָבן געדויערט עטלעכע טעג. פאַר דער ציים זיינען צוגעקומען נייע יידן, וואָס האָבן די גאַנצע ציים פינגוירט ווי פּאָליאַקן. זיך דערוויסנדיק אַז אַלע יידן שיקט מען אַ היים, האָבן זיי אין די שרייב־שטיבער אויפגעקלערט דעם אמת. פאַר־שטייט זיך, אז אַזוינע אויפקלערונגען זיינען טרוקן נים אָפּגענאַנגען, אוּן נים איינער האָט פּוּן די אריינגעכאַפּט קלעפ שוין אינגאַנצן פאַרשפּאָרט צו פּאָרן... דאָך האָבן זיך זייער אַ סך רעגיסטרירט אוּן זיך נישט אָפּגעשראָקן, אַבי צו פּאָרן אַ היים צו דער פאַמיליע.

ענדלעך איז געקומען דער גליקלעכער טאָג (22.3.1940), וועו די אַלע יידישע געפאַנגענע זיינען באַפוילן געוואָרן צו פאַרזאַמלען זיך אויף דעם אַפּעל־פּלאַץ. יעדער האָט געקענט מיטנעמען וואָס ער האָט פאַרמאָגט. דער עולם איז שוין געשטאַנען גרייט צום אָפּפאָרן, אָבער דאָ זיינען געקומען די שרייבער אוּן איינער פּוּן זיי האָט געגעבן אַ באַפעל: „די פּוּן רוסישן געביט שטעלן זיך עקסטרא". נאָכדעם האָט מען ענונמען פאַרלייענען די מענטשן פּוּן דייטשן געביט, פּוּן וואַרשעווער קרייז, קעלצער, לאָדזשער, אוּן אַזוי יעדן קרייז גרופּירט באַזונדער. די יידישע געפאַנגענע פּוּן רוסישן געביט האָבן זיך געזעגנט מיט זייערע חברים פּוּן דייטשן געביט. אוּן זיינען געבליבן פאַרשטיי־

נערט שטייען אויף דעם אָפּעל־פּלאַץ, נ־ט וויסנדיק וואָס דאָ פּאַס־ירט. נאָר אָט קומט אָן דער קאָנצעלאַרי־שעף, אַ געוויסער פּעלדפּעבל פּישער, אוּן מעלדעט די אַלע יידן פּון רוסישן נעבי־ט, אַז זיי זאָלן גיין צוריק אין די בּאַראַקן; אין 3 טעג אַרום וועט אָפּגיין אַ טראַנספּאָרט קיין רוסלאַנד. דאָ האָט מען שוין נאָרנ־ט באַגריפן די פּאָלי־טיק. אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט מען זיך פּון פּאַרשיידענע קוועלן דערוווסט. אַז אוי־ך אין די אַנדערע לאַגערן, וווּ יידיש פּיילישע געפּאַנגענע געפינען זיך, איז געווען דער זעלבער באַפּעל. פּון דעם גאַנצן צוזאָג, אָבער, צו אָפּטראַנספּאָרטי־רן אונדז נאָך די 3 טעג האָט זיך גאָרנ־ט אויסגעלאָזט. מיר האָבן זיך בּיסלעכווייז באַרוּיקט אוּן נע־מוזט שלום מאַכן מיט דעם גורל.

די זאָרג פּאַר דער מאָג־טענלעכער עקז־סטענץ האָט ווידער געניטמען אונדז באַהערשן. יעדער האָט וויי־טער געניטמען זוכן אַ בעסערע אַרבּעטס־קאָמאַנדע, וווּ מען זאָל זיך קענען שאָפן נאָך אַ שטי־קל ברוי־ט, אַ בי־סל זופּ. פּון אַ הי־ם פּאָרן האָט מען זיך שוין באַלד מיאש געווען. אַנערע האָבן אָפּ־ילו פּאַרשפּריי־ם קלאַנגען, אַז די רוסישע רעגי־רונג וויל נית צוריק־נעמען די געפאַנענע.

מען האָט ווידער אָנגעהויבן אַרבּעטן בּיי די פּירמעס „קלאַמט" אוּן „מאָדריקער". די פּאַרפּלענוּנג האָט זיך פּאַרערגערט. די פּאַרפּלענוּנג האָט אָבער נישט אזוי געערגערט די יידישע געפּאַנענע, ווי די מאָראַלישע באַ־ליידיקונג. פּאַרפּלענוּנג האָבן די יידישע געפּאַנענע באַקומען ווי די אַלע אַנ־דערע. מען האָט אונדז אָבער אויף שרי־ט אוּן טרי־ם פּון אַלע זייטן ש־קאַנ־רט אוּן באַליידיקט. דיימשע באַנדיטן מיט דעם באַר־ממן זב שעק בּראש פּלענן זיך אַריינכאַפּן אין די יידישע באַראַקן, נעמען שלאָגן אָן אַ פּאַרוואָס אוּן וואַרפּן אַזוי פּיל שמוץ אויף דעם יידן, אַז ראָס האָרץ פּלעגט פּלאַצן פּון פּאַרדרוס, הלמאי מען וועט אַזוי מאָראַליש באַליידיקט אוּן מאַקע פּון אַן אייגענעם קריגס־קאַמע־אַד, ווי דער פּאָדכאָראַנוש זבישעק.

אַ שטיקל גליק איז נאָך געווען, וואָס אי־צט האָט שוין געפּעלט דער יידישער „געניראַל". מיט די געפּאַנגענע פּון דיימשן נעבי־ט האָט ער פּאַרלאָזן דעם לאַגער. בּיי זיין אָפּפּאָרן האָט פּעלדפּעבל פּישער אין אָנוועזנהי־ט פּון די אַלע יידישע נעפּאַנענע דערקלערט, אַז עס טוט אים זי־ער לייד, וואָס דער גענעראַל פּאַרלאָזט דעם לאַגער; ער איז געווען זייער צופּריידן פּון אים. דער־בּיי האָט ער מי־ם באַרוי־ערונג אַרונטערגענומען פּון אים אַלע אויסצי־כענונגען אוּן צוגענומען אויך די אָפּיצערן־אונ־פּאָרם. בּיי די יידישע געפּאַנגענע פּון רוס־שן נעבי־ט האָט מען שוין קיין „גענעראַל" נית נאָמ־נירט. די יידן האָבן דאָס אוי־סגעמיימש, אַז די דיימשן האָבן מורא אַ בי־סל צו חוזקן פּון רוסישע בּירגער...

ד.

דערווייל איז אונטערגעקומען פסח. דאָס איז אַ יום־טוב וואָס ווירקט נאָך מער, אַז מען זאָל זיך פֿאַרטראַכטן, ווז מען געפינט זיך. מיט אַ יאָר צוריק איז דאָך נאָך יעדער איינער געווען אַ מענטש מיט אַנדערע צוגלייך, איז אויך געווען מיט אַ פּאַמיליע, מיט אייגענע. ווז זיינען זיי היינט? פּונדעסטוועגן האָט זיך יעדער איינער געשאפן מוט. אַ פּאָר ענערגישע יינגלעך האָבן אָרגאַניזירט, אַז די סדר־נאַכט זאָלן אַלע עסן צוזאַמען אָוונטבּרויט. מען האָט צוּ ווייסן געגעבן אַלע יידישע געפֿאַנגענע, אַז אין יעדן יידישן באַראַק, וועט מען אָפּריכטן דעם סדר. אייגער אַ חבר האָט גראָד דערהאַלטן אַ פּעקל מצה פון זיינעם אַן אָנקל אין שוויץ. ער האָט עס צעשענקט פּאַר אַלע יידישע געפֿאַנגענע, עס זאָל ווייניקסטנס יעדער אייגער האָבן אַ כּזית. אין אָוונט גלייך נאָכן דאַוונען האָבן זיך אַלע געזעצט בּיי די טישן. עטלעכע חברים האָבן גערעדט וועגן דער שרעקלעכער לאַגע פון דעם יידנטום בּכלל. מען האָט אָפּגעריכט דעם סדר. אַלע האָבן גענעסן דעם אָוונטבּרויט. עס האָט זיך דאָך געפילט אַ יום־טובדיקע שטימונג. דערבּיי איז צוּ פּאַרצייכענען אַ כאַראַקטעריסטישן מאָמענט. אַרום 10 אַזייגער בּיינאַכט קומט אַריין אַ גע־פֿאַנגענער, וועלכער איז געווען באַקאַנט אין לאַגער מיט דעם נאָמען מאַריאַן און האָט דאָ געהאַט אַ גרויסן און פֿאַראַנטוואַרטלעכן פּאָסטן. ער באַגריסט אונדז אַלעמען מיט אַ פריינדלעכן גוט יום־טוב. אין אָנהויב האָט מען זיך דערשראָקן, וויייל יעדער איינער האָט געגלויבט, אַז ער איז אַ פּאָליאַק. ער האָט צוגערופֿן עטלעכע באַקאַנטע, מיט וועלכע ער האָט געהאַט פּאַרבּינדונגען אין לאַגער, און זיי דערציילט, אַז מאָרגן פּאָרט ער אַהיים. ער איז אַ וואַרשעווער ייד און דאָ פינגזירט ער אַלס פּאָליאַק. אַזוי ווי עס גייט אָפּ אַ טראַנספּאָרט פּאָליאַקן אַלס קראַנקע אַהיים, האָט ער זיך איך באמת צוּ באַקומען אַזאַ באַשיינקונג. ער האָט זיך פּריינלעך געזעגנט, אבערלאָנדיק פּאַר די אָפּגעשוואכטע יידישע געפֿאַנגענע צוּ לעבעלעך ברוּיט. דאָס וויכטיקסטע וואָס ער האָט אונדז אבּערגעגעבן איז דאָס, אַז ער האָט שוין עטלעכע מאָל געהאַט געשפּרעכן מיט דער פּוילישער אינטעליגענץ, וועלכע געפינט זיך דאָ אין לאַגער, וועגן דעם זבישעק און זיין באַציונג צוּ די יידישע גע־פֿאַנגענע. ער האָט זיי אונטערגעשטראָכן, אַז אַזוינע זאַכן וואַרפן אַ פלעק אויף דעם גאַנצן פּוילישן פֿאָלק. זיי, די אינטעליגענטן, קומען דאָך מיט דעם זבישעק אין געזעלשאַפֿט, מוזן זיי אויף אים ווירקן. אַלזאָ, זיי האָבן דעם מאָראַנען צוגעזאָגט אויף דעם געביט עפּעס צוּ טאָן. ער האָט זיך מיט אונדז אַלעמען געזעגנט. זיין ריכטיקער נאָמען איז געבליבן פֿאַר אונדז אומבאַקאַנט.

ו.

עס אי֫ז אַריבער דער יום־טוב פּסח אוּן אויך שבועות. דורכגעמאַכט נאָך שווערע 7 וואָכן. מען אי֫ז אָבער געווען צופֿרידן, וואָס מען לאָזט ניין צו דער אַרבעט. דער בּאַרימטער זבישעק אי֫ז אָבער רואיק ניט געזעסן אוּן אַלץ געוועבט זיינע פֿלענער, ווי אַזוי אָנצוּמאַכן די יירן נגישות. ער אי֫ז געקומען צו דעם אַרבעטס־איינזאַץ מ׳ט אַ פֿאַרלייג, אַז די יידישע געפֿאַנגענע מאַר מען ניט לאָזן גיין צו דער אַרבעט, וויל זיי האַנדלען מיט די מיסטערס. גלייך נאָכדעם אי֫ז טאַקע אַרויס אַ באַפֿעל, אַז די יידישע געפֿאַנגענע אי֫ז פֿאַרבאָטן צו פֿאַרלאָזן די באַראַקן. די מיסטערס זיינען גלייך געקומען מיט אַ פֿראָטעסט, וויל צווישן די יידישע געפֿאַנגענע זיינען געווען פֿיל האַנטווערקער, ווי סטאָלערס, מולערס, בלעכערס. די אונטערנעמונגען זיינען געווען זייער צופֿרידן פּוּן די האַנטווערקער אוּן בכלל מיט דער אַרבעט פּוּן די יידישע געפֿאַנגענע. צווישן דעם זבישעק אוּן די דייטשע מיסטערס אי֫ז געוואָרן אַ שמאַרקע אינטריגע. זבישעק האָט אָבער געווּסט וווּ דעם כעס זיינעם אויסצולאָזן. מיט זיינע מיטהעלפערס אי֫ז ער געקומען אין די יידישע באַראַקן אוּן האָט באַווּיזן זיין כּוח. עטלעכע יידישע געפֿאַנגענע האָט ער לעבנסגעפערלעך צעשלאָגן. פּוּן דעם זבישעק אי֫ז שוין פּשוט ניט געווען קיין מעגלעכקייט צו לעבן. די פּוילישע אינטעליגענץ, דערווויסנריק זיך פּוּן זיינע לעצטע מעשים, האָט שוין מער ניט געקענט דולדן. זיי האָבן גענאָזט רופֿן דעם פּאַרשוין. ווי עס האָט דערציילט אַ יידישער געפֿאַנגענער, וואָס האָט געהאַט אַ גוטן באַקאַנטן פּוּן דער פּויל־שער אינטעליגענץ האָבן יענע אים קאַטעגאָריש דערקלערט, אַז אויב ער האָט ניט בדעה צו ענדערן זיין מאַקטיק בנוגע די יידישע געפֿאַנגענע, שליסן זיי אים אייס פּוּן דער פּויל־שער. געזעלשאַפֿט אוּן וועלן זיך מיט אים אין לאַגער אַפּילוּ ניט באַנריסן; זאָל ער ניט מיינען, אַז אין אויסלאַנד וויים מען ניט פּוּן דעם; אוּן בכלל אי֫ז נאָך דער קריג ניט געענדיקט. ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, האָבן זיי מאַקע אויף אים געווירקט. אויפֿהערן אָבער אינגאַנצן שלאָגן יירן האָט פּאַר אים ניט געפֿאַסט. קענן די דייטשן. אַזוי ווי צו יענער ציים האָט מען וויידער געקליבן אַ טראַנספּאָרט אינווּאַלידן אוּן קראַנקע, האָט ער זיך באַמיט צו באַקומען אַ קראַנקן־שיין אוּן אי֫ז מיט דער גרופּע אָפּגעפֿאָרן קיין פּוילן. אזוי אַרום אי֫ז מען דערלייזט געוואָרן פּוּן דעם מערדער, וועלכער האָט אויך זיין געוויסן צעניכּדליקער קרבנות פּוּן בליענדער יידישער יוגנט, וועלכע זיינען דורך פּאַרשיידענע נישים געבליבן לעבן אויפֿן שלאַכפֿעלד אוּן ערשט דאָ אי֫ז זיי באַשערט געווען צו געפֿינען דעם טויט פּוּן די טמאהדיקע הענט פּוּן אַן אייגענעם קריגס־קאַמעראַד.

7.

די לאַגע האָט זיך אויף אַ קורצער צייט באַרוזיקט. אין מאַנאַט מאי זיינען אין לאַגער אָננעקומען נעפאַנגענע פון בעלגיע, וואָס האָט צו יענער צייט קאַפּיטולירט. אין זעלבן מאָנאַט איז אונטרו געמעלדעט געוואָרן, אַז כדי צו פּאָרן אַהיים מוזן די יידישע נעפאַנגענע פון רוסישן נעביט דערווייזן זייער רוסישע בירגערשאַפט. מען האָט גלייך אָננעהויבן צו שרייבן, זיך וועגדן נאָך פּאַספּורט. אַנדערע האָבן אין פּאַרלוף פון אַ פּאָר חדשים דערהאַלטן ענטפערם.

דערווייל האָבן די יידישע נעפאַנגענע זיך וויימער מיט געוואַלד געריסן צו דער אַרבעט. די ערנסטע שטראָף איז געווען דאָס ויצן אין באַראַק. די צייט איז געיוון לאַנגוויליק. צום לייענען איז ניט געווען וואָס. אמת, עס איז געווען אַ ביבליאָטעק, אָבער פּאַר יידן איז זי געווען פאַרבאָטן. דערצו האָט יעדער, ויאָס האָט נעארבעט ביי דער פירמע „קלאמט", באַקומען מאַנאַטלעך באַצאָלט 13 מארק אין באָנעם. מיט דעם האָט זיך צומאָל געלאָזט עפּעס קויפן אין דער קאַנטינע. אין ביידע ערטער האָבן יידישע קרינגס־נעפאַנגענע ניט געארבעט.

אין יוני 1940, נאָך דער קאַפּיטולאַציע פון פאַריז, זיינען צו אונדז אין לאַגער נעקומען זייער גרויסע טראַנספּאָרטן נעפאַנגענע פון פראַנקרייך. אונ דאָ איז כאַראַקטעריסטיש, אַז דער דייטשער אַמבולאַנציע איז ניט געלונגען ארויסצובאַקומען ביי די פראַנצויזן, ווילכע יעדעות וועגן די יידישע מיטנע־פאַנגענע צוויישן זיי. קיין איין פראַנצויז האָט זיין יידישן קרינגס־קאַמעראַד ניט פּראָווואָצירט אונ וועד רעדט נאָך געמסרט. די סאָלידאַריטעט פון די פראַנצויזישע קרינגס־נעפאַנגענע האָט די דיטשן גאָר נענוג געקרענקט. זיי האָבן אָנגעוענדעט אַלע מיטלען אויף ברעכן אָט די אויניקייט. דאָס איז אָבער זיי ניט געלונגען. אויער אַ נעוויסער פּוקס איז אַנטדעקט געוואָרן וויי אַ ייר. אַליין האָט ער געשטאַמט פון וואַרשע אונ האָט פון לאַנער אהין געשריבן אַ בריוו צו זיינע עלטערן, וועלכע האָבן צו יענער צייט נאָך דאָרט געווויינט. דורך אַזאַ קאַרעספּאָנדענץ איז ער אַנטדעקט געוואָרן. ניט קוקנריק וואָס ער האָט פאַרנומען זייער אַ ווכטיקן פּאָסטן, איז ער מאָמענטאַל געשטאַנען צום ראַפּאָרט. א צעשלאָגענעם האָט מען אים 12 בי נאַכט געבראַכט אין די יידישע באַראַקן. ער האָט אונדז ערצייילט, אַז דאָס האָט מען אים געשלאָגן ער זאָל ארויסגעבן נאָך יידן פון צווישן די נעפאַנגענע. ער האָט עס אָבער ניט געטאָן. פּוקס האָט זיך ארו סגעווויזן באמת פאַר זייער אַ אינטעליגענטן מענטש. ער איז געווען דורכנעדרינגען מיטן גורל פון יידישן פאָלק, אַ צייט שפעטער זיינען נאָך 2 מאָן וויידער דורך אַ צופאַל אַנטדעקט געוואָרן אַלס יידן, זיי אויפער אַ לייטענאַנט. דאָס זיינען געווען די 3 פאַלן פון אַנטדעקטע יידן, אונ ווי געזאָגט — אַלע דורך אַ צופאַל. די יידיש־פויליש קרינגס־נעפאַנגענע האָבן גאָר געקענט באַווונדערן די האַלטונג פון די פראַנצויזישע נעפאַנגענע.

ח.

דעם 1־טן סעפּטעמבער 1940 האָבן מיר איינגעאָרדנט אַ טרויער־אַקאַדעמיע פֿאַר די געפֿאַלענע חברים אונזערע אויף די שלאַכט־פעלדער. עס איז אוסגעפֿאַלן ריכטיק זונטיק, מען איז צוּ דער אַרבעט נית געוואָנען. אַלע זיינען צונויפֿגעקומען אין איין בּאַראַק. מית אַן אינהאַלטסריכן רעפֿעראַט איז אַרויסגעטראָטן דער חבר פּוקס. ער האָט גענעבן אַן איבערבליק איבער די געשעענישן פּוּן גאַנצן יאָר. ער האָט אויך דערצילט צוליב וועלכע סיבות פֿראַנקרייך האָט קאַפּיטולירט. נאָך עטלעכע חברים האָבן געהאַלטן רעפֿעראַטן. עטלעכע חברים האָבן געשפּילט אויף פֿאַרשיידענע אינסטרומענטן, וואָס זיי האָבן זיך פֿאַרשאַפֿט.

צוּ קיין אַרבעט איז מען שוין דאָן נית געוואָנען. די דייטשע אַרמיניסטראַציע האָט אַפֿילו פֿרובירט אונדז צוּ אויפֿלירן. די דייטשן האָבן אונדז אַרויסגעוואָרפן אין לאַגער L, וווּ עס זיינען געווען 800 נעגערס, וועלכע זיינען נעכטן געיוואָרן אין געפֿאַנגנשאַפֿט אין פֿראַנקרייך. זיי האָבן נעמיינט, אַז די נעגערס וועלן אונדז אויפֿעסן. די דייטשן פֿלעגן העצן די נעגערס קעגן אונדז, אָבער עס האָט זיי נית געהאָלפֿן. פֿאַרקערט נאָר, די נעגערס האָבן זיך מית אונדז זייער גוט אויפֿגענעלעבט, אזן דאָס האָט נאָך מער געקרענקט דער דייטשער אַדמיניסטראַציע.

נאָכן אָפּהאַלטן אונדז 14 טעג אין לאַגער L זיינען מיר צוריק געבראַכט געוואָרן אין אַלטן לאַגער. דאָסמאָל שוין אין באַזונדערע באַראַקן, כדי מיר זאָלן איננאַנצן נית קומען אין קאָנטאַקט מית די אַנדערע קר גס־געפֿאַנגענע. אַפֿילוּ עסן האָט מען אונדז געבראַכט אין באַראַק אַריין. דער הונגער איז, פֿאַרשטייט זיך, געוואָרן גרעסער, ווייל אַזוי פֿלעגט זיך יעדער איינער אויף דער אַרבעט עפּעס שאַפֿן. עס איז אָבער קיין עצה נית געוויזן. מען האָט אַלץ געוואַרט, אפֿשר וועט דאָך אָנקומען אַן ענטפֿער אויף אונדזערע בימעס צוּ דער סאָוועטישער רעגירונג, אַז מיר זיינען אירע בירגער. דאָן וואָלטן מיר שוין קענען פֿאָרן אַהיים!

דערווייל איז אָנגעקומען ראש־השנה. צוּ ינער צייט איז בּיי די יידישע קריגס־געפֿאַנגענע געווען דער קאָמפּאַנ־פֿירער אַ יידישער אונטער־אָפּיצער פּוּן דער פּוילישער אַרמיי מיטן נאָמען קאָוואַ. זייער אַ מיכטיקער מענטש. ער איז געוואָרן צוּ דעם לאַגער־פֿירער בּעטן, אַז וויניקסטנס די מעג פּוּן יום־טוב זאָל מען רוּ געבן די יידישע געפֿאַנגענע. צוּ דער אַרבעט איז מען מאַקע

ניט געגאַנגען, אָבער די דייטשע סאַדיסטן פלעגן שוין אויסגעפּינען זייערע „נומערן" אויף צו אָפּשפּילן זיך מיט די יידן. יעדן טאָג פלעגן זיי אייסקלערן עפּעס אַנדערש. דאָ איז אין די בּאַראַקן ניט זויבער, דאָ האָבן זיי אויך דעם אַפּעל ניט אַזוי שנעל זיך אויסגעשטעלט, אָדער אין דער פּרי האָט מען אויך אַ סעקונדע פּאַרשפּעטיקט מיטן אויפשטיין. אויך דעם חשבין פלעגן כמעט יערן טאָג פּאָר־קומען שטראָף־אויבונגען, בעת וועלכע ניט איינער פלעגט פאַלן אין אָנמאַכט. וואָס שייך דער זויבערקייט האָבן די יידן זי געהאַלטן מוזן ער־האָפּט. אַלע מאָמ־כיעס, וועלכע פלעגן קומען אין לאַגער, זיינען צו ערשט געפּירט געוואָרן אין די יירשע בּאַראַקן. נישט געקוקט אָבער אויך דעם אַלעמען, האָט עס ניט געהאָלפן. בּיי באַקומען שטראָף פּאַר אומויבערקייט זיינען מיר שטענדיק באַהאַנדלט געוואָרן נאָך פיל שלעכטער ווי די, בּיי וועמען די שמוץ איז באמת געזעסן. אומערטרעגלעך.

די אינטעריוענין פון דעם חבר קאָזאַ בּיים לאַגער־פּרער האָט עמוואָס געווירקט. די ביידע טעג ראש־השנה זיינען אַריבער רויק. דעם ערשטן טאָג יום־טוב איז אָנגעקומען דער לאַגער־פּירער מיט זיין סויטע אויף אַ באַזוך. עס איז געווען גראָר ביים אָנפאַנג דאָוונען, האָבן מ׳ר באַלד אינערגעריסן וועלן ער איז אָבער אַריינגעקומען אין באַראַק, האָט ער נעהיימען. אַז מען זאָל וייטער פירן דאָס געבעט. רויק איז אויך אַריבער יום־כּפּור. מיר האָבן זיך אַליין נעווונדערט אויף דעם. מען איז דאָ פשוט ניט נעווויינט געווען צו אַזאַ רויקייט. יערער איינער האָט טאַקע געטראַכט: זאָל זיך נאָר גוט ענדיקן...

(סוף קומט)

[צ.ה.ק. 330/244]

אַלע רעדאַקציעס, קאָמיטעטן, אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס פון דער שארית־הפּליטה ווערן נאָכאַמאָל דערמאָנט צו אַריינשיקן אין צ. ה. ק. צו עקזעמפּלאַרן פון זייערע דרוק־אויסגאַבעס, ווי צייטונגען, זשורנאַלן, ביולעטן, פּראָקאַמ., פלוג־בלעטער אדג.

אונ־זער אַדרעס:

Central Historical Commission at the Central Committee of Liberated Jews in the American Zone of Occupation in Germany, Munich, Möhlstr. 12a.

א קאפיטל שעדלעץ

(גבית־עדות)

נאָך די פּאַרשיידענע אַקציעס אוּן אוֹיסזידלונגען אין שערלעץ אוּן נעענט זיינען דאָרט ענדע אָקטאָבער 1942 געבליבן נאָר בייַ 12.000 מאַן. דעם 1־טן נאָוועמבער 1942 האָבן די דייטשן אַרויסגעלאָזט אַן אויפרוף צו ידי פּון שערלעצער געגנט, אַז אַלע מזון דעם 28־טן נאָוועמבער צוגעפּאַקט אין שערלעצער נעמאָ צום זאַמלפּונקט „נעגשי דאָרף". דאָרט – האָט עס געהייסן אין אויפרוף – וועט מען די אַרבעטס־פּעיקע נעמען צו דער אַרבעט אוּן די אַנדערע וועלן בלייבן אין נעמאָ.

דעם 27־טן נאָוועמבער 4 אַ זייגער פּאַרמאָג איז אונדזער לאַגער סאַר־נאק מיט די אַלע 150 אַרבעטער דאָרט אַרומגענלט געווארן דורך געשטאַ־פּאָ־לייט, אוקראַיִנער־טרופּן אוּן פּוילישער פּאָליציי. אין פּאַרלויף פּון 5 מינוט האָט מען אונדז אויסגעשטעלט אויפן הויף אין רייען. ויער עס איז צו דער מינוט נית געווען גרייט, האָט באַקומען פּון די רוצחים געשלאָגן מכות־רצח. דרייַ מאַן, וועיכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן, האָט מען געפּונען אוּן אויפן אָרט זיי דערשאָסן.

מען האָט אונדז, די אַלע 150 מאַן, אָפּגעפּירט צו דער באַנטמאַנציע פּלאַטפאָרמע אוּן דאָרט פּאַרלאָדן אין אייַן וואַגאָן אוּן געפּירט אַ נאַנצן מאָג אַן עסן אוּן אָן טרינקען. פּאַר אַ ביסל וואַסער, וואָס אַ קריסט האָט אונדז אומבאַאַמערקט פּון די ס"ס צוגעטראָגן, האָבן מיר געמוזט געבן 500 זלאָטעס. פּאַרנאַכט האָט מען אונדז אויסגעלאָדן אויף דער באַנסטאַנציע שעדלעץ. די ס"ס־לייט האָבן אונדז אַרויסגעבן דער פּוילישער פּאָליציי, וועלכע האָט אונדז געדאַרפט ברענגען אין געטאָ אוּן אַרויסגעבן דער יידישער פּאָליציי. מען האָט אונדז געפּירט אַזוי שטרענג באַוואַכט, אַז מיר האָבן נאָר דאָס ערנסטע זיך געקענט פּאַרשטעלן. מען האָט אונדז אָבער ארי־נגעפּירט אין אַ פּאַרהעלטנismעסיק פּריייען נעמאָ דאָרט זיינען געווען 3 בלאָקן – 2 פּאַר יידן אוּן 1 פּאַר צי־גיינער. די בלאָקן זיינען געווען אַרומנעצוימט מיט שטעכלדראָט אָבער נית באַוואַכט. נית לאַנג האָט אָבער אָנגעהאַלטן די דאָזיקע „פּריהייט". אַ מעת־לעת נאָך אונדזער קומען, דעם 30־טן נאָוועמבער 3 אַ זייגער ביינאַכט,

זיינען מיר געווארן ארומגערינגלט פון פוילישער פאליציי. צווישן די מענטשן אין נעטא איז געיוואַרן אַ בהלה, אז מען פירט אונדז קיין טרעבלינקע. 6 העלדישע בחורים, וועלכע האבן געהאט רעוואלווערן, האבן געוויאלט ארגאניזירן אן אנפאל אויף דער פאליציי. זיי האבן געוואלט שטן אויף די פאליציי, כדי צו שאפן אַ צעמישענישן און די יידן זאלן דערווייל קענען אנטלויפן אין פעלד און זיך ראטעוון. די יידישע פאליציי האט אבער געשטערט און נים דערלאזט דערצו. זיי האבן געמעגהט, אז דערמים וועט מען ברענגען נאך אַ גרעסערן אומגליק און מען וועט אונדז אלעמען אויסשטכן. אלס פאליציסטן האבן זיי געמיינט, אז זיי וועט מען זיכער לאזן לעבן. די פוילישע פאליציי, באמערקנריק צווישן די יידן אן אויפרוויז און רעש, האבן טעלעפאָנירט נאך הילף. תיכף זיינען געקומען אַ פאר אויטאס מיט אוקראינער און דיימשע זשאנדארמעריע מיט מאשין־געווער, און דער צום ארום נעטא איז שטארקער באוואכט געיוואָרן. דאן האבן מיר שיין קיין האפענונג נים געהאט צו קענען זיך דורכריסן. מען האט אונדז פארבאטן אריבערגיין פון איין בלאק אין צוויימן. האט עס וועד דאך געפרווט מאכן, איז ער אויפן ארט דערשאסן געוואָרן.

מיר זיינען אזוי געזעסן אין די בלאקן ביז 8 אַ זייגער אין דער פרי. דאן זיינען אין נעטא ארייננעקומען עטלעכע ס"ס־ל־ים. דעם שעף פון דער יידישער פאליציי האבן זיי באפוילן גיין פארוים. דערווייל האבן זיי אים פון הינטן מיט אַ רעוואלווער אריינגעשאסן 7 קוילן און אוועקנעמיט. נאך דעם האט מען אונדז אלעמען געהיסן ארויסגיין אויפן פעלד ביים נעטא, זיך אויסשטעלן צו 8־10 מאן אין אַ רי און אזוי בלייבן שטיין. דערבי האבן אונדז די אוקראינער געשלאגן מיט שטעקנס. אין אַ לייכטן אויטא איז אנגעקומען דער אבערשטורמפירער פייוויש און געמאלדן דער וואך, אז היינט איז נישט קיין טראנספארט און מען זאל אונדז צוריק ארייגלאזן אין די בלאקן. מען האט אונדז ווידער אלעמען שטארק געשלאגן און דאן אלע מענטשן ארייננעלאזט נאר אין איין בלאק. וועד עס האט געוויאלט אויפזוכן אדער זיך טרעפן מיט זיינע פאמיליע־אנגעהעריקע. האט געמוזט בויערן לעכער אין די וועגנס, וויייל די קאריאדארן זיינען געווען אזוי א־בערפולט, אז עס איז אומעגלעך געווען צו עפענען די טירן. די מענטשן האבן שוין 2־3 טעג נים געהאט באקומען קיין עסן. מען איז אפגענעקומען דעם טאג מיט אַ שאלעכץ פון אַ מארמאפל אדער אַ לעפל רויע הירזש, אבער אויך דאס זיינען נים אלע געווען פעיק זיך צו שאפן.

צוליב דעם הונגער און לעצטן לעבנס־קאמף האבן אנדערע, נים געקוקט אויף דער שטרענגער באוואכונג, זיך געוואָרפן אויף די דראטן און פרויבירט זיך ארויסריסן און אנטלויפן. אַ סך זיינען דאן טאקע אנטלאפן. אבער עס זיינען אויך געווען דערבי בייַ 200 קרבנות. די דערשאסענע זיינען

געלעגן אויפן הויף לעבן די בלאָקן. מיטאָנצייט האָט מען געגומען 20 מענער אויסצוגראָבן אַ גרוב פאַר די דערשאָסענע אוּן זיי באַגראָבן. נאָך דעם האָבן די זעלבע געמוזט אויסגראָבן אַ צווייטע גרוב – שוין פאַר זיך. מ׳האָט זיי אויסגעשטעלט אַרום גרוב, דערשאָסן אוּן אַהין אַרייגעוואָרפן. די ווַאָך האָט געגומען נאָך 2 יידן אויף צו פאַרשטן די 20. די צוויי האָט מען אָבער צוריק אַרייגעלאָזט אין בלאָק, נאָך דעם ווי זיי האָבן באַקומען גוט אָנגעשלאָגן. מיט דעם אַלץ האָבן זיי געוואָלט אָנווַאַרפן אַ פחד אויף דעם רעשט יידן, זיי זאָלן נית ווַאגן מער צו לויפן.

אַזוי זיינען מיר געזעסן ענג צוגעפּגעשפּאַרט אוּן געווַארט אויפן טויט. צו מאָרגנס האָט מען אונדז וויידער באַפוילן צו אויסשטעלן זיך אייפן זעלבן אָרט ווי נעכטן. לויפנדיק צום פלאַץ האָט מען אונדז באַשאָטן מיט קלעפּ. ווער עס האָט געהאָט דאָס גליק אויסצומיידן אַ קלאַפּ, האָט מען אים באַפוילן זיך צורקקערן, כדי זיינס צו באַקומען.

מ׳האָט אונדז אַוועקגעפירט צו דער באַן. אויפן וועג האָבן מיר באַגענגט אַ גרופּע יידן, געפירט פון ס׳ס־לייט. די האָט מען אויך אַנגעשלאָסן צו אונדזער קאָלאָנע. בייַ דער סטאַנציע האָבן מיר אַלע זיך געמוזט אויסזעצן אויפן שניי. ווער ס׳האָט זיך נית געזעצט, האָט באַקומען אומבּרחמנותדיק געשלאָגן. די אוקראיניער אוּן ס׳ס־לייט זיינען ארומגעגאַנגען צווישן אונדז אוּן צוגערופן דאָס געלט, זיינערס. פּינגערלעך אוּן אַנדערע ווערטזאַכן. די יידישע פּאָליציי־לייט האָבן אַוועקגעוואָרפן זייערע הימלען, זיך וועלנדיק צוזאַמענמישן מיטן עולם. די ס׳ס־לייט האָבן אָבער דאָס נית דערליבט אוּן געהייסן זיי זיך שטעלן באַזונדער. פאַר זיי אי׳ז אויך אויסגעטיילט געווָארן אַ באַזונדער וואַגאָן. אונדז האָט מען פאַרלאָדן צו 120 מאָן אין אַ וואַגאָן, אי׳ך האָב געהערט אַ יידן זאָגנדיק, אַז ער האָט אַ קליין העקל, זענל אוּן עקבער. אי׳ך האָב זיך שוין געהאַלטן נית וויַיט פון אים. וועז מען האָט אַרויפגעפירט דעם טראַנספּאָרט אויף דער זייט־קער ליניע, האָבן מיר געמיינט, אַז מען פירט אונדז שוין קיין טרעבלינקע. דער ייד האָט נענומען גלייך בויערן אַ לאָך. גייענדיק צווישן די וואַגאָנעס האָט אַ ס׳ס־מאָן דערזען שוין אין לאָך פאַרט׳ק אוּן אַ צווי־טע אין מיטן דער אַרבעט, ער האָט צוגערופן די חברים אוּן זיי האָבן נענומען אַריינשיסן אין וואַגאָן. דערביי זיינען אַ פאָר מאָן געפאַלן אוּן עטלעכע פאַרוווּנדעט געווָארן. די ס׳ס־לייט האָבן זיך אָבער מיט דעם נישט באַנוגנגט. זיי האָבן אויפגעריסן די טיר פון וואַגאָן אוּן אָנגעהויבן האָקן מיט די קאָלבעס אי׳בער די קעפּ, כּדי צו מאַכן אים פאַר נאָך 20 מאָן, וועלכע זיינען בּיז דאָן נאָך נעשטאַנען אין דרוסן. דאָס אריינשטופן די מענטשן דווקא צו אונדז איז געווען מיט דער כּוונה אַז מ׳ר זאָלן אין וואַגאָן זיך שוין אין גאַנצן נישט קענען באַוואָגן אוּן בויערן לעכער. דעם וואַגאָן האָבן זיי שטרענג באַוואַכט. גלייך אָבער ווי

דער צוג האָט זיך געירט פון אָרט, האָבן די יידן דאָך געגומען שפרינגען דורך די פענצטערלעך. אין וואַגאָן איז געווארן אַ שמוּפּעריי, אַ פּאַניק אוּן געוויש. יעדער האָט געוואָלט פריער זיך דורכריסן צום פענצטער. אין שנעלסטן לויף פון צוג זיינען די מענטשן געשפרינגען פון די וואַגאָנעס. אויך אידן בין געווען ציוישן די.

אויפן וועג ציוישן די שינעס אויף די פלאַנטן זיינען געלעגן מענטשן מיט אָפּגעשניטענע הענט אוּן פּים, אַנדערע שוין טויט. פיל האָבן געשריען: „ראַטעוועט מיך!" אידן האָבּ זיי ניט געהאַט מיט וואָס צו ראַטעווען אוּן זיך זויטער געלאָזט אין וועג. גייענדיק האָבּ אידן געטראָפן מיינעם אַ קוזין, נתן נאָלדבערג פון סאַרנאַק אוּן אַ חבר גדליהו מאַנצאַוש. מיר האָבן זיך געהאַלטן צוזאַמען. שפעטער אָבער איז מיין קוזין געגאַנגען אין אַ דאָרף לעבן סאַרנאַק זיך ראַזירן אוּן בעטן ביי אַ באַקאַנטן פּויער אַ שטיקל ברויט. פּויערים האָבן אים באַמערקט אוּן געמאַלדן וועגן אים דער פּוילישער פּאָליציי. ווען די האָבן אים אויסגעפּוּנען, האָט ער אָנגעהויבן לויפן. זיי האָבן אים נאָכגעשאָסן, אוּן פון דער לטער קויל איז ער געפאַלן.

מיין חבר האָט זיך מיט מיר צעשיידט ביים שטעטל סאַרנאק. אַ פּויער האָט אים געהיסן קומען צו זיך אליין, אָן אַנדערע יידן, וועט ער אים געפּינען אַ באַהעלטעניש. נאָך מיין באַפּריאונג האָבּ זיך נאָכגעפרעגט ביי די פּויערים אויף אים. די האָבן מיר דערציילט, אַז ער איז געלעגן אין אַ מאַרשאָפּל־גרוּב אַן ערך 2 מאַנאַטן. מען האָט אים אָבער באַמערקט אוּן איבערגענעבן דעם דער פּוילישער פּאָליציי. די פּאָליציי האָט אים געפּוּנען אַ האַלבּ טויטן, מיט אָפּגעפּראָענע הענט אוּן פּים, אוּן זיי האָבן אים דערשאָסן.

נאָכן אוועקגיין פון מיין חבר האָבּ איך זיך עלנט אוּן אומעטיק געלאָזט אַ־נער אליין אין וועג אַריין. איך האָבּ זיך געלאָזט צו אַ באַקאַנטן פּויער בעטן אַ שטיקל ברוים אוּן אַ באַהעלטענ־ש אויף אַ 2 טעג. זוי איך האָבּ נאָר געעפנט די טיר, האָט ער אויסגעשריגן צו מיר: „אַנטלויף פון דאַנען, איך האָבּ אַ פרוי מיט קינדער, איך וויל לעבן!" „פאַוועל", האָבּ איך אים אָנגערופן ביים נאָמען, „גיב מיר אַ שטיקל ברוים!.." „איך היים שוין ניט אַזוי, איך קען דיר נאָר ניט, וואָס ווילסטו?.." איך האָבּ אים נאָך אַ מאָל געבעטן ברוים. ער האָט מיר, ווי פאַר אַ הונט, צוגעוואָרפן אַ שטיקל ברוים, אוּן איך בין שנעל אַוועק פון אים. דעם זעלבן טאָג האָבן ס'ס 2 יידישע פרויען מיט קינ־ער דערשאָסן אוּן די פּויערטע, וואָס האָט זיי דערלאַנגט ברוים, אַרעסטירט. צוויישן די פּויערים איז געווארן אַ גרויסע פּאַניק אוּן זיי האָבן זיך געהיים פאַר אַ יידן ווי פאַר אַ מיזול.

כ'בין אַוועק פון פּויער אין פעלד אַריין. כ'בין צוגענאַנגען צו אַ שייער

אוּן געהערט אַ שטיל־ן געשפּרעך. כ׳האָב זיך גלייך פּאַרשטעקט אוּן אַ צעשרעקענער זיך צוגעהערט. ס׳אי־ז געווען יידיש! כ׳חאָב אָנגעקלאַפּט אוּן געבעטן אַרי־נלאָזן. זיי האָבן מיר געעפנט, אוּן אי־ך בין מיט זיי געבליבן צוזאַמען 4-5 טעג. די פּויערים האָבן זיך אָבער דערוווסט וועגן אונדז אוּן געמאָלדן דער געשטאַפּע, 12 אַ זייגער בייטאָג האָט פּאָליציי געמאַכט אויף אונדז אַן אי־בערפאַל. זיי האָבן אונדז באַפּוי־ן אַרויס פּוּן שיי־ער. מיר האָבן זיך באַהאַלטן אין שטרוי. זיי האָבן אָנגעהויבן רייסן די טי־רן פּוּן שי־ער אוּן אריי־נש־סן צו אונדז. אי־ך האָב אין גרויס פּאַרצווי־פלונג אַן עפּן געטאָן די טיר אוּן אָנגעהויבן לויפן. מען האָט מיר נאָכגעשאָסן מיט געווער פּוּן פּאַרש־דענע מאַי־בערס – אָבער ניט געטראָפן. וועג די אי־בעריקע 6 מאַן האָבן געזען, אַז אי־ך בי־ן אַנטלאָפן, זיינען זיי אויך אַרויס פּוּן ש־יי־ער. לויפנדיק דורכן פּעלד האָט מען 3 מאַן אויף מויט דערשאָסן. א־יינער אי־ז נעפאלן פּאַרוווּנדעט, האָט א־ם אַ פּויישער פּאָלי־ציסט דערשלאָגן מיט דער קאָלבע. צוויי פּוּן די זעקס אי־ז דאָך געלונגען צו אָנטלויפן. אי־ן 2 טעג אַרום האָט מען א־ינעם פּוּן די נעראַטעוועטע דערשאָסן. דער צווייטער אי־ז געווען מיט מיר אין וואַלד, דעם 42 .11 .15 האָט מען אים אויך בעת אַן אי־בערפאַל דערשאָסן.

ב־ינאַכט בי־ן אי־ך אַריין צו אַ פּויער אין אַ שטאַל. דאָרט האָב אי־ך אויסגענראָבן אַ גרוּב פּוּן 2 מ לענג, 1,5 מ בריי־ט אוּן 90 צמ טי־ף. כ׳האָב מי־ן בוּנקער פּאַרמאַסק־רט, מען זאָל אים ניט באַמערקן. דאָרט בין אי־ך געלעגן בי־י 4 חדשים ב־ז דעם 21.3.43 דאַן בין אי־ך אַוועק אין וואַלד. דאָרט האָב אי־ך נעטראָפן אַ 25 יידן, זיינען מיר געווען צוזאַמען. דעם 43 .5 .25 האָט פּוילישע פּאָלי־צי־י געמאַכט אַן אי־בערפאַל אין אונדזער וואַלד. דערבי־י זיינען דערשאָסן נעוואָרן 6 סאָרנאָקער יידן: גבריאל צוקער, 33 יאָר אַלט; שמואל ריבאָווסקי, 27 י׳; מארטעל ראָזנבערג, 18 י׳; משה רודזקי, 35 י׳; יצחק וולאָדאַוויער, 18 י׳. אוּן וועלוול וולאַוויער, 22 י׳. אַלט. בעת אַן אי־בערפאַל פּוּן דער געשטאַפּע מיט דער פּוילישער פּאָליציי דעם 43 .11 .15 זיינען וויידער דערהרגעט געוואָרן 3 מאַן: יידל ריבאָווסקי, 29 יאָר אַלט; הערשל ריבאָווסקי, 20 י׳. אוּן עזריאל מאָנצאַוש, 22 יאָר אַלט.

אזוי אי־ז געוואָרן פּוּן מאָג צו מאָג וויי־ניקער אוּן קלענער אונדזער גרופּע. אזוי האָבן מיר דערציילן בי־ז דעם 30טן יולי 1944, וועג אַ קלייניע צאָל יידן פּוּן סאָרנאָק זיינען באַפרייט געוואָרן דורך דער רויטער ארמי׳.

ג ע צ ל ו י י ס ב ע ר ג.

אויפגענומען אין דער היסט. קאָמיס־יע אין ניי־פּריימאַן
(צ. ה. ק. 258/111)

שעדלעץ, פּוילן. די ערשטע „אויסזידלונגס־אַקציע" אין אויגוסט 1942

Siedlce, Poland. The first deportation, August, 1942.

שעדלעץ. פּוירן די ערשטע „אויסזידלונגס־אַקציע" אין אויגוסט 1942.

Siedlce, Poland. The first deportation, August, 1942.

שעדלעץ, פוילן. די ערשטע אויסזיר־לונגעם־אַקציע אין אויגוסט 1942.

Siedlce, Poland. The first deportation, August, 1942.

שעדלעץ, פּוילן. אַ יידישע פרוי דערשאָסן בעת דער "אויסזיידלונגעם אַקציע"

Siedlce, Poland. Jewish woman shot during the deportation.

שעדלדץ, פּוילן. די ערשטע אויסוירלונגנס־אַקציע די יידן מארשירן צו דער באַן
Siedlce, Poland. The first deportation. Jews marching to train.

צו די בילדער פון שעדלעץ

(אויפקלערונג צו די בילדער, וועלכע איך גיב אינעם פאָר דער ה׳סטאָרישער קאָמיסיע)

בעת מ׳ין מעמ־קי״ט אַלס אָבער־רופּפירער בייַ דער אָרגאַניזאַציע „מאָרט", אין קראַסנ־שטאָף־אי־נזאַץ צענטראַלע בערלין, האָב איך אין אויגוסט 1942 געמאַכט אַן אינספעקציע־רייזע אינעם די מאַנקשטעלן פון נענעראַל־גווערנאמענט.

דורכפאָרנדיק שעדלעץ (150 ק״מ מזרחריק פון וואַרשע) האָב איך דאָרט נענעכט־קט אויפן אָל, אין באַראָק פון רויטן קרייץ, כמעט אַ גאַנצע נאכט האָב איך נעהערט אינצלנע שאָסן. פון וואָס איך בין שוין 5 אַ זיינער פאַרטאָג אויפגעשטאַנען. איך האָב דאַן געמאַכט אַ שפּאַציר דורך דער שטאָט. אויפן וועג צום מאַרקפּלאַץ האָב איך כמעט אויף יעדע הונדערט מעטער אָנגעטראָפן לינגדיק טויטע יידן, צום גרעסטן טייל עלטערע פרויען און מענער. מורא האָבנדיק פאַר נאָכשפירנדיקע בלי־קן האָב איך ליידער נעקענט פאָטאָגראַפירן נאָר איין דערשאָסענע עלטערע פרוי. גייענדיק נענטער צו דער שטאָט האָב איך אָנגעטראָפן אויך אַ קאָרדאָן פוילישער פּאָליצ״י. אַ דאַנק מ׳ין אַ״ט (O. T.) אונ־פאָרם האָבן זיי מיך לייכט דורכגעלאָזט. אויך אַ פלאַץ אין מ־טן שטאָט, וואָס איז נעווען אַרומנערינגלט פון ס״ס. האָב איך נעזען בייַ 12 000 יידן, וועלכע זיינען מיט זייערע פעקלעך ועלענען אויף דער ערד. זיי האָבן נעהאַט נעקראָגן אַ באַפעל נים אויפצוהויבן דעם קאָפּ, און שפּעטער בייַ דער ברענע־קער הין האָבן זיי אַלץ נעמוזט זיצן צוזאַמענגעקראַטשעט אויף דער ערד. 20 מעטער פון דער מאַסע יידן זיינען נעזעסן אויף שטוקן 3 ס״ס־מענער, 2 פון זיי מיט אינפאַ־טערי־נעווער און א״נער מיט אַן אויטאָמאַטישן רעוואָלווער. וועך עמעצער פון די יידן - אַ קינד אָדער דערוואַקסענער — האָט אויפגעהויבן דעם קאָפּ, האָט אים א״נער פון די 3 ס״ס־מענער גלייך אַרויסגעשאָסן. זענ־יק מיט מים דעם אָנגעהאָנגענעם ליקא־אַפּאַראָט, האָט א״נער פון די ס״ס־מענער, אַן אונטערשאַרפירער, מ־ר דערלויבט צו מאַכן אויפנאַמעס. ער האָט אַבער דערבייַ צוגעזעבן, אַז עס איז נים נעווונטשו די אויפנאַמעס זאָלן דערשינען אין דער פרעסע. איך האָב נעמאַכט בייַ 10 אייפנאַמעס, וועלכע איך גיב אינעם דער יידישער צענטראַלער היסטאָרישער קאָמ־ס־ע.

פאַרבייענדיק אין אַ פאָר שעה אַרום די פראַכט־סטאַנציע האָב איך אויף אַ דערבייאיקער נאַס נעזען די אַלע יידן וויאַרטנדיק צום אָפּטראַנספאָרטירן. ס״ס־מענער. באַוואָפנטע מ ט הינט־ביימשן, זיינען אַרומנעלאָפן צווישן די ר־ען יידן, וויעלכע האָבן זיך געבראָטן אין הין, און זיי געקאָטעוועט אויף רעכטס און לינקס.

פּריץ העפּט נוסדאָרף־אינן בייַ ראָזענהיים

[צ.ה.ק. 396/361] 24 אויגוסט, 1946

די לעצטע 45 קינדערלעך אין קעלץ

דעם 29.V.43 נאָך אין מזרקעלן פֿאַרטאָג האָבן יידישע מיליציאָנערן אין קעלץ אָנגעקלאַפּט אין מיין פענצטער מיט אַ געשריי: „אויפן זאַמל־פּלאַץ צום אַפּעל!" מיר האָבן שוין געווסט וואָס דאָס ה״יסט, יעדערער פון אונדז האָט געשפּירט, אַז אַזאַ שרעקלעכער טאָג וועט קומען. אזן איז געקומען.

עס איז געווען אַ טאָג אַ ש״נער, אַ קאַלער; אַ טאָג פון צער אזן ווייט־ק. מיר האָבן שוין געגנג שׂ׳עקלעכע טעג געהאַט, אָבער דאָס וואָס עס האָט אונדז געמאַכּן אין דעם טאָג האָט איבערפּולט אונדזערע אַלעמענס הערצער.

אין אונדזער שטאָט קעלץ זיינען איבערגעבליבן נאָך טויזנט מענטשן אין דעם פֿאַרבאַנד־לאַגער. צוו׳שן זיי 45 קינדער. די אַלע קליינע זיינען געווען ש״ן, גוט אזן קלוג. צווישן זיי א׳ז אויך געווען מין 15 מאָנאַט־קע טעכטערל גיזיאַ אַ זים קינד מים ה מלבֿלוי־ע אייגעלעך אזן גאָלדענע הערעלעך. די מוטערס, וועלכע האָבן געפֿאַרבעט אויסערן לאַגער, פֿלעגן איבערלאָזן זייערע קינ־ער בי־ מיר. אין האָב זיי געקאָרמעט, געלערנט, אָבער אָפט זיך אויך געטראַכט: ביז וואַנען?.. אַ שרעקלעכער געדאַנק פלעגט אַלץ אויפשוידערן: ביז וואַנען וועלן מיר זיך דאָך קענען פריי־ען מ־ט אונדזערע קינדערלעך?.. די רוצח־ס, די וועלט־רשעים. די פֿאַרשאָלטענע דיטשן האָבן דאָך אַ גוטן זכרון. מיין האַרץ א׳ז תמיד געווען א׳בערפּולט מים שרעק אזן עלטן איז מיר א־יננעאַנגען דאָס שפּילן זיך מים די קלי־נווּאַרג.

אָט דער פרי־מאָרגן א׳ז געקומען! איך בין שנעל ארוים פון צימער, אונטערן מאַנטל האָב איך געהאַלטן מיין גיויא. א׳ך האָב זי ארוי־סגעכאַפּט אַ שלאָפּנד קע אזן איך האָב אַלץ געצי־טערט זי זאָל זיך נים אויפֿכאַפּן מים אַ געווי־ן. נאָך מיר זיינען געגאַנגען מיין מאַן ערווין אזן מיין אי־נצי־קער ברודער מרדכי. אין אי־לענ־ש האָב איך מיטגענומען עטלעכע קליי־ע־ך פּאַר מיין טעכטערל. א׳ך האָב אָבער פֿאַרגעסן צו מיטנעמען אַ שמ־קל ברויט אָדער וואָס צוקער. בי־ אונדזער קומען איז שוין דער פּלאַץ געווען

פּוּל. אַלע יידן שטייען אין די רייען. מיר האָבן זיך געשטעלט נים ווייט פּון אונדזערע שכנים. אַלע פּנימער זיינען בלאַס, די הענט צימערן. קענן אונז׳ז זיינען אויסגעשטעלט זשאַנדאַרמען, ס״ס, געשטאַפּאָ. דער פּלאַץ איז איינגעהילט אין שטילשווייגן.

די זון האָט אויפגעשיינט, עס איז געווָארן זייער הייס. עס פּאַלן די ערשטע ווערטער פּון אַ באַפּעל: „אָפּגעבן די קינדער!" פּיערן האָבן מיר אָננעהויבן שפּרינגען פּאַר די אויגן, אַלצדינג האָט זיך געדרייט, איך האָב נאָרניט געזען, נאָרניט געהערט. דאָך האָבן מיינע פּינגערדיקע בליקן אוופּגעכאַפּט, ווי די ס״ס־מענער כאַפּן צוזאַמען די קינדער און שלעפּן זיי אין אַ קליין, אָפּגעלאָזן הייזל, וואָס איז געשטאַנען ביי דער זייט פּלאַץ.

איך האָב זיך געטראַכט: מיין טעכטערל באַהאַלט איך; אפשר וועל איך זי דאָך ראַטעווען!.. איך האָב שוין נים נעהאַט קיין כוח. 6 שעה זיינען מיר שיין אזוי געשטאַנען איך האָב אויך געטראַכט וועגן די טויזנטער אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, וואָס זיינען אזוי געשטאַנען דאָ מים אַ יאָר צוריק, איידער מען האָט זיי געשיקט קיין מרעבלינקע...

אַלע קינדער זיינען שוין אין קליינעם הייזל, זיי שרייען און ווייגען. די עלטערע קינדער בעטן זיך בייַ די דיימש־שע זשאַנדאַרמען: „לאָזט אונדז אַרויס!.." די פּאַרמאַכן אָבער די פענצטער און לאָדנס, כדי מיר זאָלן נאָרניט הערן. אָבער מיר הערן. און וועג נים דורך די אויערן, איז דורכן האַרץ, נערוון... מיין טעכטערל איז נאָך בייַ מיר. איך דריי זיך אויף אהינטער, שפּרינג ארום פּון איין אָרט צום צווייטן, א־ך וויל אַלץ אויסמיידן די הינט־שע בליקן, אפשר וועט מיר דאָך געלינגען, – רבונו של עולם!..

און אָט לאָזט זיך אויף מיר ארונטער דער פּינצטערסטער מאָמענט אין מיין לעבן – אַן אוקראַ־נישער פּאָליצייסט האָט מיך באַמערקט!.. ער איז שוין לעבן מיר, טוט אַ רים אַרויס דאָס קינד און טראָגט עס בייַם קאָלנער פּון גרינעם מאַנטעלע דורך דעם גאַנצן פּלאַץ. אַלע מורמלען: „גיזיא, גיזיא!.." עס איז נים געווען קיינער, וואָס זאָל נים קענען דאָס שענטסטע קינד אין גאַנצן לאַגער. כ׳בין געבליבן אליין. כ׳האָב שוין נים געזען מיין מאַן, מיין ברודער. כ׳האָב נאָר געזען די גאָלדענע האָר פּון אַ קליין מיידעלע און זיסע העמטעלעך, וואָס שפּילן זיך מים די גלאַנצ־קע קנעפּ פּון פּאָליצייסט. זי איז פּארשווונדן פּון מיר אין דעם קליינעם הייזעלע צווישן אַלע אידע חברים און חברטעס.

די אַלע דערוואַקסענע מענטשן אויפן פּלאַץ האָט מען צעטיילט אין
4 גרופּעס אויעקגעשיקט אין די לאַנגרן בלישן, סקאַרזשיסק, פּאָנקי
און סטאראכאָוויצע. אונדזער גרופּע פון עטלעכע הונדערט זיינען צוגעטיילט
געוואָרן צו דער א״זן־פאַבריק פון לודוו׳גסהוטע בײ קעלץ.

נאָך 8 שעה אָפּשטיין אויפן פּלאַץ, אָן עסן, האָט מען אונדז אָפּגעפֿירט
אין אַ בראַק פון דער פאַבריק, 3 ק״מ פון אַלטן לאַגער אין רייען זיינען
מיר געגאַנגען דורך די גאַסן, ווָאס האָבן נאָך נית לאַנג צוריק צוגעזען
אונדזער פרייד. אונדזער שמאָלץ. דאָן ווען מ׳ר האָבן נאָך עלעפּט צוואַמען
מיט אונדזערע קינ־ער, עלטערן, ברי־דער און שוועסטער. דאָס ערשטע מאָל
נאָך אַזוי פיל חדשים זיינען מ״ענע הענט געווען ליידיק, אָן מ״ין מעכטערל.
ב׳האָב געפֿילט אַז אין דעם מאָג איז מ׳ר אויף א״ביק אונטערגעגאַנגען די
פֿרייר, מ״ין לעבנס־פֿונקט, יע־ער שטראַל פון האָפענונג... א״ן דעם זעלבן
מאָג, 9 אַ זיינער אינאַוונט זיינען אונ־פן יידישן ב׳ת־עלמין אין קעלץ אויס־
געמאַרדעט געוואָרן די מ״ערע קינ־ערלעך. ווי די בלומען זיינען זיי פון
לעבן אָפּגעריסן געוואָרן, ווי רויזן ווָאס באַש־נען דעם גאָרטן. א״ן דער
לעצטער מ׳נוט נית געווען מ׳ט זיי קיין נאָענטער, ווָאס האָט זיי געל׳יבט
בלויז האָס און אכזריית־קן מערערע־שן שפּאָט פון פאַרוויילדעטע מענטשן
האָבן זיי בײם לעצטן אָטעם־צוג צוגעזען. אפֿשר נאָר די לבנה מיט די
שטערן האָבן מיט רהמנות זיך צוגעקוקט צו דער קינ־ער־שחיטה און
צוגעווָארפן זייערע פריינדלעכע שטראַלן צום הימלשרי־ענד־קן בערגל פון 45
קליינע הי־ליקע קרבנות. קיין א״ן נאָענטע און ווַארעמע מרער האָט נית
פייכט געמאַכט דעם פרישן קינדער־קבר!

דאָס זיינען געווען די קינערלעך: 1. פראָשאָווסקא א־רענקא (7 יאָר)
2. מינץ לילושא (7) 3. זילבערשט־ין דאָרמשאַ (12) 4. בערקאָוו טש מאַנוס
(7) 5. רייטער זאָשׂא (7) 6. לאקס סארענקא (6) 7. פרי־דמאַן אוצעק (5)
8. כמי־עלניצקא רוזשא (4) 9. כמ־עלניצקי איזראעל (3) 10. ראָזענצווי־יג ניזיא
(5) 11. קירבעל ניזעלא (1¼) 12. נראָסבערג פאָלוניא (10) 13. זילבערשטיין
מילושיא (5) 14. עלקעס לישׂ־א (11½) 15. לאנדער מינקא (9) 16. אייזיקבערג
ליאָלעק (5) 17. ראָזענצווי־יג יאנושעק (6) 18. האָפּמאַן אניא (8) 19. וואַלד־
ליפּאראנט קאראָלעק (1½) 20. פּי־נמעסער צעש־א (5) 21. גורעוויטש זינמיש
(3) 22. מאנ־עלבוים חוה (5) 23. גרינבערג יוזשאָ (7) 24. גרינבערג זעווזש
(4) 25. צ־פּרים בראָנ־וש (7) 26. קאסרי־לעוויטש ריש־א (8) 27. ווינבערג
פעליוש (2) 28) סאז־ר מארצעל (3) 29 גרויבאַרד סארענקא (5) 30. באָר־ענ־
שטיין מענדעל (12) 31. בארענשטיין חנה (10) 32. קליינבערג רעניש־א (11)

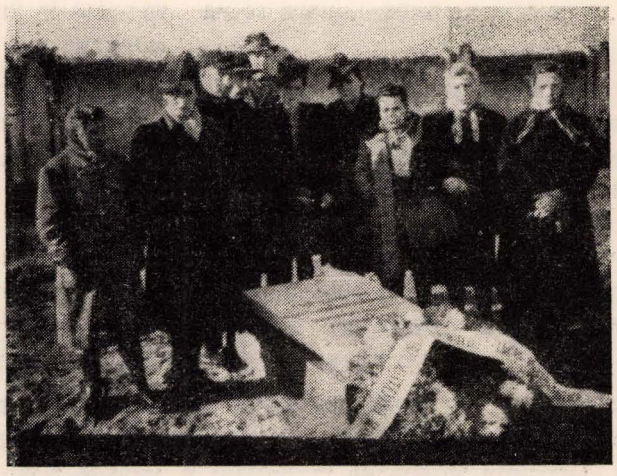
33. קליינבערג דודזשיאָ (5) 34. בוגאיער פרעדשזיאָ (5) 35. בערסאָן מיעטעק (2) 36. גאָלדבערג זוליא (2) 37. זאָבערמאַן פימוש (1½) 38. גאָלדבלום יאָשיאָ (7) 39. גאָלדבלום אראָנעק (1½) 40. לעדערמאן סארענקא (4) 41. יאזוויצקא עסטושיא (13) 42. יאזוויצקא כאנושיא (9) 43. יאזוויצקי שמולעק (10) 44. פראָנצעק (צונאָמען 14) 45. רעכט מעניוש (5).

דעם 25טן נאָוועמבער 1945 האָבן זיך פאַרזאַמלט אַ קליינע טייל עלטערן פון די חיליקע קליינע קדושים, נאָר 7 מוטערס און 3 פאָטערס זיינען מיר געווען אויפן בית־עלמין אין קעלץ. דאָס מאָל שוין פרייע מענטשן אַ מצבה האָבן מיר געשטעלט פאַר די קליינע, פון גרויען שטיין איז די מצבה, אָבער ביי יעדן פון אונדז אין האַרץ איז אויסגעקריצט אַ בלומיקע מצבה, אַ מאָנומענט פון אייביקן וויטיק און טרויער. —

מיר וועלן אייך נית פאַרגעסן, בלומען אונדזערע, טויערע עופלעך! דער טאָג פון אייער אומקום בלייבט פאַר אונדז גרויס און חיליק מיט זיין אָנדענק. אמן סלה!

שׂרה קערבעל

(צ.ה.ק. 97/36)

קעלץ פוילן. נאָך דער באָפרייאונג, אויפן קבר פון די קינדער.
איבערגעגעבן דורך ש. קערבעל

Kielce, Poland. At the children's grave after the liberation.

די „יידישע באנדע"

(גבית עדות)

אין דעם נעמען פון באַרשטשאַוו (קרייז טשאַרטקאָוו, מורח־גאַליציע) זיינען נאָך דער ערשטער אַקציע (26/9. 1942) צוגעשיקט געוואָרן די נעבליבענע יירן פון מעלניצא בים דניעסטער, סקאלא פאָדאָלסק, יעזערזשאַנע־פילאַטקאָווצע און קאַראַלווקאַ. דאָ האָבן די יידן אַשענדאָרף, שוואַרץ און אַנדערע באַשלאָסן צו שאַפן אַ פאַרטיזאַנקע. ניט אַזוי לייכט איז עס אָבער־קומען. מען האָט פאַר קיין פרייז ניט געקענט שאַפן קיין געווער. די אוקראַי־נישע באַפעלקערונג פון פאָדאָליע, וועלכע האָט קענן די יידן געפֿירט אַ גרויסע אויסראָטונגס־פאַליטיק, ניט וויניקער ווי די דייטשן, האָט זיך ניט געטאָרט דערוויסן פון דעם. מיט מי און פאַר אַ סך געלט זיינען געשאַפן געוואָרן די ערשטע 3 ביקסן. ביי די שווערסטע באַ־ינגונגען זיינען פון די 40 מאַן אין דער קאַמפּס־גרופּע נאָר ביי 20 באַוויאָפנט געוואָרן. דער פרווו זיי צו פאַראַיניקן מיט דער גרופּע פון די רוסישע פאַרטיזאַנער אונטער דעם אָנפֿיר פון קאָוופּאַק איז ניט געלונגען. נאָר 4 חברים האָבן זיך געקענט אָנ־שליסן, פון די איבערקע, ביי 36 פערזאָן, צווישן זיי אויך פרויען, זיינען געווען 16 מאַן באַוויאָפנט.

ערנע יולי 1943 פירט די פרישע ארגאַניזירטע פאַרטיזאַנקע דורך אַ געוואַנטן אַבערפאַל אויף דער וואַך פון דער באַרשטשאָווער קאָוואַרמע. די וואַך־האַלטנדיקע 3 פאָליאַקן אין דייטשישע מונדירן ווערן דאָרט אין אַן אויפ־דערנאַכט פלוצלונג אַבערפאַלן פון די חברים ליאָווע, סאָבער און אַנדערע. מען האָט די זעלנער אַנטוואָפנט, צוגענומען די מונירן, געבונדן און אַריינ־געווארפן אין קעלער. ביי דער אָפּיציעלער אונטערזוכונג איז פון די דייטשן געיוואָרן פעסטגעשטעלט, אַז דעם אַבערפאַל האָט געמאַכט אַ שטאַרקע רו־סישע פאַרטיזאַנקע... דאָס איז נעווען דער ערשטער פרווו, דער ערשטער אַבערפאַל פון דער באַנדע זיך צו פאַרשאַפן געווער.

סעפטעמבער 1943. די מ׳שקיטאָוויצער קאָלאָניע צווישן באַרשטשאָוו און סקאלא (אויפן טייך זברוטש) ווערט אין אַ רעגנדיקן טאָג גאָר פלוצלונג באַ־שאָסן. אַ פאַניק. אַ געיאָג, אַ גערודער. די פאַרטיזאַנער זיינען דאָ! אין דער קאָלאָניע איז דעמאָלט נעקומען מיט אַן אינספּעקציע דער דירעקטאָר פון דער באַרשטשאָווער לאַנדווירטשאַפט. דער פאַרטיזאַנער לייַטיע, אַן אַנטלאָפענער פון דייטשישן געפאַנגענן־לאַגער און פון אַ קאַנצענטראַציאָנס־לאַגער, האָט אין אַן עכטן רוסיש פאַראָרדנט דעם דירעקטאָר צו אינשפּאַנען די פערד און זיך

דורכפאַרן מיט אים איבער די פעלדער, צו די ארבעטער. אַ טויט־בלאַסער האַט דער דירעקטאָר דעם באַפעל אויסגעפירט. לי־אויוע האָט די גרופּעס פעלד ארבעטער אויפגעקלערט דעם ציל פון דער פארטיזאַנקע. ביים צוריק־פאָרן האָט ער אָנגעזאָגט דעם דירעקטאָר פאָלגנדיקס: „די רוטע ארמיי וועט אין 4—5 וואָכן דאָ זיין, גיב אַכט, זאָלסט נישט אָפּל־פערן די תבואה, זאָלסט נישט באַצאָלן די ארבעטער". צו די פארזאַמלטע פויערים האָט ער געזאָגט: „טאָמער זיינען פאראַן ביי אייך אָרער אין די וועלער יירן, זאָלט איר נישט וואַנן זיי ארויסגעבן, ווייל ווי וועט זיין אייך אַלעמען". די פויערים האָבן באַלד אויפן אָרט צונויפגעטראָגן פל־יש, הינער, אייער, ברויט. די פארטיזאַנער האָבן געוואָלט דערפאַר באַצאָלן, אָבער די פויערים האָבן נישט גענומען, אונזערע 3 פארטיזאַנער האָבן אפגענעבן עטלעכע סאַלוועס אין דער לופט און זי נעו אַיועקגעאַנגעו אין זייער לאַגער. אַלע האָבן אָנגענומען, אַז דאָס זיינען געווען מיטגלידער פון ־ער רויס־שער פארטיזאַנקע קאַוופאַק.

די נאַכט אויף דעם 5־טן דעצעמבער 1943 ליגט אין אַ שטאַרקן נעפּל גנעהילט. אַ פארטיזאַן שטייט אויף דער וואַך צוגעדריקט צו אַ סאָסנע־בוים און ביי אַן אָנטאָפּנ־קער פינצטערנ־ש מוז ער אַלע זיינע חושים אָנ־שטרענגען אייף אויפכאַפן יעדן נאָר שאָרך, וועלכער קומט אָבער נים. אין פארטיזאַנער־לאַגער איז עפעס נישט רויק. דורך דעם אוקראי־נישן פארב־ינ־וגנס־מאן זיינען די פארטיזאַנער געווויר געוואָרן, אַז מאָרגן וועט דער וואַלר „דורכגעקעמט" ווערן פון דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע. די פארטיזאַנער־קאָמאַנדע (אונטער דעם אָנפ־ר פון יונג) לייגט אויף דעם נישט קיין אַכט. שוין נישט איין מאָל איז אַזאַ מעלדונג נעקומען, און קיינער איז נישט באַפאַלן.

הי־נטיקס מאָל שטייט אָבער די לאַגע פיל אַנדערש. וועו די יידישע פארטיזאַנער האָבן מיט אַ צוגעטראַכטן שפּיצל געעפנט די בארשטשאָווער תפיסה, האָט דער ויעכטער דערקענט דעם קאָמאַנדאַנט. דאָס עפענען פון דער תפיסה איז פארנעקומען אויף פאָלגנדיקן אופן: דער צוגפאַל האָט גע־וואָלט אַז ענדע נאַיועמבער זאָל דער אייניציקער אוקראי־נישער חבר צווישן זיי בשעת אַן אָבלאַווע אַריינפאַלן צו די דימשן אין די הענט. די פארטיזאַ־נער האָבן באשלאָסן פאַר יעדן פרייז צו ראַטעווען זייער חבר. אין אַ פינצ־טער־נאַכט האָבן דיימטשישע זשאַנ־ארמען געבראַכט צו דער תפיסה אַ צע־שלאָגענעם, אָפּיער־סענעם פארטיזאַנער. זיי האָבן אויפגעפּארעט דעם ויעכ־טער צו עפענען. דער ויעכטער, נים אָר־ענט־רנדיק זיך ויאָס אַזוינס דאָ קומט פאָר, האָט נעעפנט די תפיסה. אין דעם מאָמענט איז דער ויעכטער אַנט־וואָפנט געוואָרן, מען האָט אים אַריינגעוואָרפן אין אַ צימער, צוגענומען פון אים די שליסלען און באַפרייט אַלע געפאַנגענע, ציוישן זיי א שפּאָר בי־סל יידן. דאָס גלי־ק האָט אָבער די אָנפאַלער אַ בי־סל פארראַמן — דער ויעכטער

האָט דערקענט יונגן. עס זיינען גלייך אָפּגעאָנגען אָנווי זונגען אין טשאָרט־קאָווער קריזן, אַז אין די וועלט ער עקזיסטירט אַ יידישע באַנדע. דעם 6־טן דעצעמבער 1943, 6 אַזיגער אינדערפרי זיינען מיר אינערשט געווארן פון 4 שרעקלעכער שיסערייַ פון אוקאַמאַטן און גראַנאַטן. 1400 דייטשן מיט 4 טאַנקן האָבן באַלאַגערט דעם זילינציער וואַלד (פון באַרשטשאָוו) פון 3 זייטן דאָרט מאַקע, וווּ עס האָט געלעבט די יידישע פּאַרטיזאַנער־גרופּע אונטערן נאָמען „די באַנדע".

קעגן דעם אינערפאַל פון די דייטשן האָבן מיט געוויער אין די הענט זיך געקענט אַקעגנשטעלן נאָר 16 מאַן, 2 שעה האָבן זיי געקעמפט. פון די אויפריים־קלאַנגען האָט זיך בולט געשפּירט, אַז אין וואַלד איז אַ גיהנום. די פּאַרטיזאַנער האָבן זיך געהאַלטן מיט דער גרעסטער פּאַרטיזנקייט. ניט געקוקט אָבער אויף די געוואַלטיקע פּאַרלוסטן פון די דייטשן, האָט מען די ירן־אָך ענג אַרומנערינגלט.

וואָס אין לאַנער איז אין לעצטן מאָמענט פּאָרגעקומען, ווייס מען ניט genau. אין דעם אינערפאַל האָט אויך אָנטיילגענומען אַן עסטרייכישער רייטש, משערמאק, יועלכער איז געווען זשאַנדאַרמעריע־קאָמאַנדאַנט אָבער אין דער אמתן גאָר אַ באַהאַלטענער שארפער קעונער פון די נאַצים. וווּ משערמאק שטעלט פעסט האָט „די באַנדע" באַשלאָסן צו באַגיין זעלבסטמאָרד און זיך ניט לאָון נעמען לעבעדיקערהייט געפאַנגען. רעם באַשלוס האָבן זיי דורכגעפירט.

אוך אַ פּלאַץ אין דעם טיפן זילינציער וואַלד וועט נאָך היינט אָנגענוויזן דער אָרט, וווּ עס האָבן געלעבט, געקעמפט און ווירדיק געשטאָרבן די קינדער פון אַן אומגליקלעך, געפּיניקט פאָלק, וועלכע האָבן זיך ווי פּאַרטיזאַנער גרופּירט אין דער „יידישער באַנדע".

יצחק פייערשטיין

[צ.ה.ק. 548/489]

אין צ. ה. ק. וועלן צוגעגרייט צום דרוקן געמאַכט און קאַצעטלידער מיט נאָמען.

נס איז דער חוב פון יעדן לעבנגעבליבענעם ייד צו פּאַראייביקן די לידער, וואָס זיינען געזונגען געווארן אין זיין געמאַכ אָדער ק.צ. שטעלט זיך מיט אונדז אין פאַרבינדונג:

אונדזער אַדרעס:

Central Historical Commission at the Central Committee of Liberated Jews in the American Zone of Occupation in Germany, Munich, Möhlstr. 12a

אינוש, ישעיהו בלומאן

פראדוקטיוויזאציע־פראבלעם אין ווארשעווער געטא

(פראגמענט)

מ׳טן מאמענט פון צוזאמענטרייבן די ווארשעווער ייִדן צוו שן די מיערן פון געמאַ (1940) איז ארויפגעשווימען די פראגע פון אפּראוו זאציע, דאס פארזאָרגן אזא גרויסע מאסע, א האלבן מיליאן מענטשן. מען האט נים געקענט פארוסזען, וואס פאר א קוואנטום שפייז די דייטשן וועלן צושטעלן, אוּן צי זיי וועלן זיך איבערהויפט געבן די מי צו דערהאלטן אונדז ביים לעבן. ערצוּ האבן זיי אויך פון זייערע אינעמן געווינסט, אז די יידן האבן אנגענומלט גרעסערע רעזערוון שפייז. מען האט אויך נים געקענט פארויסזען, צי סיוועט זיין וועלכע הילף מצר ער באפעלקערונג פון דער ארישער זיים אדער שמיגל דורך די מויערן אדער מאנאלי.

גלייך מים צומאכן די געטא־טויערן איז אויסגעפראכן א שרעקלעכער קרות, וואס איז געשטיגן אין א ווילדן טעמפּא. דער „עלטסטן־ראט" אונטערן פארזיץ פון בראזנוש, אדאם טשערניאקאוו האט זיך אנטשלאסן עפעס צו טאן. מ׳טן אנטייל פון באאמטע א־נ־וסטרייעלער האט זיך געגרינדעט א „פאר־זאלטונג צו פארזאָרגן דאס יידישע געטא", ויאס האט זיך געפונען אויף לעשנא 14.

ער פרעזידיום איז באשטאנען פון די פארזיצער אברהם געפנער אוּן משה גראבער, ביידע גוט באקאנטע סוחרים אוּן מיט לאנגיאריקער דערפאַ־רונג, זייערע ראטגעבער זיינען געווען אינוש. שטאלצמאן אוּן האידלס־ריכטער קאברינער. דער אויבן דערמאנטער ראט האט ארויסגעלאזן אן אויפרוף צו אלע פאכמענער אוּן פראדוצירער.

סיאיז צוזוי־פנערוּפן געוואָרן אן אלגעמיינע פארזאמלונג פון ספעציא־ליסטן פון פארשיידענע פראָפיקע ע־נעב־טן, אויף וויפל איך דערמאן זיך זיי־נעו ביי־געיוון פארשטייער פון פאלנדיקע פאברי קן: „בים", גרעסטע פאב־רי פון מארמעלאדע, „ליפוט", גרעסטע פאברי ק פון פארשיידענע עקס־שראקטן; „פלומאס", איינע פון די גרעסטע שאקאלאד־פאברי קן: א״א. איך האב אויך דער פארזאמלונג רעפּרעזענטירט די פאברי ק „פלומאס". שוין אויך דער ערשטער זיצונג האט זיך ארויסגעוויזן דער גרויסער מאנגל אין רוישטאפן,

די הערן געפֿנער אוּן גראָסבער האָבן אונדז געשטעלט די פראַגע: אויב ס'וואָלט זיך איינגעגעבן צו קריגן פון די דייטשן אַ קיואַנטום נעלן צוקער, צי וואָלטן מיר געקענט פון דעם עפּעס פּראָדוצירן אוּן וואָס? צוליב דער אַבערפראָדוקציע פון וויסן צוקער אין פוילן איז אונדז קיינמאָל ניט אויסגעקומען צו טראַכטן וועגן נעלן, בפֿרט אַז דאָס האָט ניט קיין אָנגענעמען געריוך, אַ כאַראַקטעריסטישער ריח פון מעלאַסע. מיט כּעמישע מיטלען אַפּילו איז זייער שווער אַרויסצוטרייבן דעם נעריוך. נעמענדיק אָבער אין אַכט די שוועריקייטן, וואָס זיינען פאַרבונדן מיט באַקומען אַפּילו דעם נעלן צוקער, האָבן מיר אונדזער סקעפּטיזים ניט אַרויסגעוויזן. אויסער דעם צוקער־פּראָבלעם האָבן מיר ז'ך אָנגעשטויסן אויף נאָך וויכטיק דעפּעקטן, ווי לאָקאַלן אין נעטאָ, באַהייצונג א. א. וו. אַלע יידישע פאַבריקן זיינען פאַרבּליבן אויסערן נעטאָ אוּן דער צוטריט צו זיי איז נעווען פאַרבאָטן. די אַלע זאַכן האָבן מיר אָבער אַ דאַנק אונדזער עקשנות גיך באַזייטיקט. מיר האָבן אָנגעהויבן אייגן־אָרדענען אַ גאַז־אינסטאַלאַציע אוּן פּראָויזאָרישע וואַרשטאַטן. ניט קוקנדיק אויף דעם קליינעם שטח איז נעווען פאָרויסגעזען צו פּראָדוצירן בייַ 500 ק"ג האָניק טעגלעך. נאָך אַ צוויי־וואָכיקער פּראָבע מיטן נעלן צוקער, וואָס איז ניט ראַפינירט, האָט פיל צומשוגנען אוּן צינרט זיך אָן דער־בער בייַ אַ נידעריקער טעמפּעראַטור — האָבן מיר דאָך פון אָט דעם בילינן רוישטאָף באַקומען אַ וועראַפּוּלן אוּן נויטיקן שפּייז־אַרטיקל. מיר האָבן פּראָדוצירט קונסט־האָניק. מאַרמעלאַדע אוּן צוקער־אויסאַרבעטונגען פאַר קינדער. די דייטשע אָנפירער פון „טראַנספּערשטעלע" (אויסערן נעטאָ), זוכנדיק אַ נעלענהייט צו מאַכן פאַרמענן, האָבן פאַרקויפט דעם פאַרוואָרגנעם־אַמט אַ גרויסן קוואַנטום נעלן צוקער (דריטע סאָרט) אוּן גרינסן צום אויסאַר־בעטן מאַרמעלאַדע. ס'איז נעשאַפן געוואָרן אַ קאָלאָסאַלער אַפּאַראַט, וועלכער האָט באַזאָרגט דאָס גאַנצע וואַרשעווער נעטאָ מיט די אויבן דערמאָנטע אַרטיקלען. מאָג־טעגלעך פלענן פון די פאַבריקן אַרויסגיין פּורן סחורה אוּן דורך די קאָנסיגנאַציע־לאַגערן פלענן זיי פאַרטיילט ווערן איבער די דעטאַל־געשעפטן. גלייכצייטיק איז אַ גרויסע מחנה אַרבעטסלאָזע נעוואָרן באַשעפטיקט אין דער פּראָדוקציע, פּאַקונג, עקספּעדיציע אוּן אויך וויי האַנדלס־אָנגעשטעלטע.

אויף אַ זיצונג פון צוקער־פאַרבאַנד איז אריינגעטראָגן געוואָרן אַ פאָרשלאָג צו עפענען פאַך־קורסן פאַר צוקער־אויסאַרבעטונגען. אָזאַ אַנשטאַלט איז געפּענט געוואָרן אין געווען אַזוי קורסן האָבן פון „סיגאַלינא" מ'לך־אויסאַרבעטונגען (זשעלאַזנע 59). די קורסן האָבן געהאַט גרויס דערפאָלג. דאָ האָבן באַזוכט מענטשן זאָגאָר מיט העכערער בילדונג, כדי אויסצולערנען זיך אַ פאַך. אין יענער צייט איז נעווען זייער אַקטועל דאָס פּראָבלעם צו פּראָדוקטיוויזירן די יידישע יוגנט.

דאָס איז אַן אינערלעכער נאָר פון אַזעלכע פראָוינציעלע־צוויינ. אין וואַרשע־ווער נעמט זיינען נעוויזן נאָך פיל ענלעכע. אויסער דעם האָבן פיל פאַכלייט אינערעשטע־גן מיט דער קוואַליטעט פון די זעלבע אַרטיקלען, יועלכע פלעגן פראָדוצירט ווערן אויף דער אַרישער זייט, ניט קוקנדיק וואָס די רוישטאָפן אוּן אַרבעטס־מעגלעכקייטן זיינען דאָרט נעווען ניט צום פאַרגלייכן. דערצו זיינען די פרייזן פון די נעמטאָ־אויסאַרבעטונגען נעווען פיל נידעריקער ווי די „אַרישע". אַ דאַנק דער ענערגיע אוּן אויסערגעווייניקע פעיקייטן פון די יידישע פראָדוצירער האָבן די דייטשן נענומען קוקן אויף דעם וואַרשעווער נעמטאָ, וו אויף אַ פראָדוצירצענטער, אוּן וו זיי אַליין האָבן נאָכדעם מורה נעווען, איז דערפאַר אַלץ אויף שפּעטער אָפּנעלייגט נעווארן דאָס ליקווידירן פון אָט דער גרויסער יידישער קאָנצערנטראַציע. די הויפט־פאַרדינסטן אויף דעם נעביט האָט געהאַט די נאָנצע פאַרוואַלטונג בראש מיט פּאָרזיצער געפּנער. אים פלעגן די דייטשן זייער אָפט אַרויסרופן אויף אַ שטרענגן פאַרהער. מיט ווירדע פלעגט ער זיך אַריינזעצן אין געשטאָפּ־אויטאָ, אוּן מיר, זיינע מיטאַרבעטער, פלעגן באַוויגנדערן זיין האַלטונג אוּן נאָכקוקן זיינע זילבערנע האָר, וו זיי שפּריצן זיך צעווייעט פונאַנדער פון לויפנדיקן אויטאָ. פון די וויזיטן פלעגט ער מיט יעדן מאָל זיך צוריקקערן אַלץ מער געבראָכן. אין געשטאָפּאָ פלעגט מען אים כסדר דורך פאַרשידענע דראָאונגען פרווון צווינגען צו אַרויסגעבן די קווילן, פון וואָנעט מיר באַקומען די רוישטאָפן, שטענדיק איז נעוויזן זיין ענטפער: אַ מענטש אין מיין עלטער וועט איר מיט נאָרנים אָפּשרעקן. ניט אין מאָל איז ער פאַרהאַלטן געוויזן אַלס ערובניק. ווען מיר פלעגן אים פרעגן: „ה' פרעזעס, ווען וועט שוין ווערן בעסער?", פלעגט ער אונדז ענטפערן: „עס זאָל נאָר ערגער ניט זיין".

ביז דער לעצטער מינוט, ביז דער סאַמע ליקווידאַציע פון דעם וואַרשעווער נעמטאָ איז אברהם געפּנער דאָ געבליבן אוּן אַלץ געשטאַנען אויף דער וואַך פון די יידישע אינטערעסן. אַ סך קריסטן האָבן אים פאָרגעלייגט ער זאָל אַ־בערניין צו זיי אויף דער אַרישער זייט. ער איז אָבער מיט דעם וועג ניט געגאַנגען. אברהם געפּנער איז אַוועק מיט דעם וועג פון דער נאָנצער יידישער מאַסע — צום אומשלאַנפלאַץ אויף דזיקע־גאַס, אין דער ר' כמוּנג פון מרעבלינקע...

(235/99.)

אין טרעבלינקע

(גבית עדות)

אין וואַרשעווער געטאָ האָב אַך געאַרבעט אין דער זאָקן־פאַבריק בּרוין־ראָזוינסקי, לעשנאָ 78. אין אַ יולי־טאָג 1942, 12 אַ זייגער בייטאָג, ווען אַך בין געשטאַנען מיט מיין שוועסטער בּיי דער אַרבעט, זיינען אַנגעקומען ס"ס־לייט אין פאַנצער־אויטאָס און אַרומגערינגלט די נעבּיידעס לעשנאָ 78־76 און פאַרנומען די אַלע אַרײַנגענג. זיי זיינען אַרײַן אין די פאַבריק־גבּיידעס, געמוזט שלאָגן די מענטשן: אין 4 פערזאָן (3 מענער אין 1 פרוי) דערשאָסן בּיים טויער. זיי האָבן אַלעמען אַרויסגעאָגט אויפן הויף נר 78. פון דעם פלוצלינגדיקן אינפאַל און דערצו נאָך פון די קולות פון די ווילדע מערדער איז געוואָרן אַן אומבּאַשרייבלעכע פּאַניק. מענטשן האָבן געחלשט; אייניקע פערזאָן זיינען אויף די טרעפ דערשטיקט געוואָרן.

אין הויף איז פאָרגעקומען די סעלעקציע. אַיין ס"ס־מאַן מיט אַ קאַנמשיק אין דער האַנט האָט אָנגעפירט: רעכטס, לינקס,.. די פאַראַרטיילטע פון לינקס האָט מען אַריבּערגעשיקט אין גאַס אַריין; די מענטשן פון רעכטס – אין פאַבריקהויף נר 76.

מיין שוועסטער האָט מען באַשטימט אויף לינקס און אַרויסגעשיקט אין גאַס; מיך – אויף רעכטס. קענענדיק זיך ווי אַ גוטן פאַכמאַן בין איך צוגעאַנגען צום דייטשן פאַבריק־לייטער קאַראָל געאָרג שולץ און אים געזאָגט: „אַרער מען גיט מיר אַרוים מיין שוועסטער, אַדער איך גיי צוזאַמען מיט איר". אַלס ענטפער האָב איך געקראָגן פון אים 2 פעמש מיט די ווערטער: „גיי מיט דער שוועסטער, דאָרט וועט אייך בּיידן בעסער זיין!"

ווען איך בין צוגעקומען צו מיין שוועסטער אין גאַס זיינען שוין דאָרט געלעגן אַ גרויסע צאָל הרוגים. מען האָט אוגדז געהיסן זיך זעצן „קניבּוגיגן" מיט די העגט אין דער הויך. מיר זיינען אין אַזאַ פאָזיציע געזעסן בּיז פיר אַ זייגער נאָך מיטאָג, ווען די סעלעקציע האָט זיך געענדיקט. פיל האָבן געחלשט פון די יסורים, וואָס דאָס זיצן איינגעקניט האָט זיי פאַרשאַפט. די ס"ס־ווען האָט אַ טייל פון די פאַרחלשטע אַרײַנגעשלעפט אין טויער אין זיי דערשאָסן. אַ טייל האָבן זיי געשאָסן גלייך אויפן אָרט. האַלב פינף אַ זייגער איז דער גאַנצער טראַנספּאָרט אָפּגעפירט געוואָרן צום אומשלאַג־פלאַץ ביקע 2, ווו מיר האָבן שוין געטראָפן אַ גרויסע צאָל יידן. דאָרט זיינען מיר

געוויזן אָן עסן אַ גאַנצע נאַכט. 530 פּאַרטאָג האָט מען אונדז אויפגעלאָדן אין אַ פראַכטצוג, צו 140–120 מאַן אין אַ וואַגאָן, און מיר זיינען אָפּגענאָרט. ער טראַנספּאָרט א ז באַשטאַנען פון 10.000 מאַן. אין יעדן וואַגאָן האָט מען אריינגעגעבן 10 ברויט אוז אַן עמער וואסער.

די וואַגאָנעס זיינען געווען באַוואַכט פון אוקראַינישע אוז לעטישע גענדאַרמען, באַוואָפנטע מיט מאַשין־געווער אוז האַנט־גראַנאַטן. צו יעדן וואַגאָן זיינען געווען צוגעטיילט 4 פּאָסטנס פון פּאָרטס אוז 2 פון הינטן. שוין די ערשטע נאַכט זיינען אין וואַגאָן, ווו איך מיט מיין שוועסטער האָבן זיך געפונען, געווען 4 קרבנות. די זעלבע נאַכט זיינען אין וואַגאָן אריינגעקומען אוקראינער אוז לעטן אוז אויפּאָדערט, מיר זאָלן אָפּגעבן דאָס גאָלט אוז צירונג. ווייל מיר גייען סיי־וו צום טויט. זיי האָבן אונדז אונטערזוכט אוז אלצדינג צוגענומען. ווען עמעצער פון אונדז האָט געבעטן אַ ביסל וואַסער האָבן זיי געענטפערט: „באַלד קומט שוין אייער טיים".

אריינפאָרניק אין לאגער האָבן מיר דורך די וואַגאָן־פענצטערלעך דערזען צער־סענע גופים. באַזונדערע טיילן פון מענטשלעכע קערפערס, אויך פיל מלבושים זיך ארומוואַלגערן אין זאַמד. אונדזער רייזע האָט געדויערט 2 טעג אוז 2 נעכט. 2 שעה נאָכן אָנקומען פון צוג האָט מען געעפנט די וואַגאָנעס, אוז די פארחלשטע מענטשן זיינען כמעט ווי ארויסגעפאַלן פון זיי. פון אַלע זייטן האָט זיך געעפנט אַ שיסעריי, וואָס האָט אָנגעהאַלטן בייַ אַ 3 מינוט. די לעבנגעבליבענע האָבן נעמוזט מיטנעמען דאָס געפּעק פון די טויטע. מען האָט אַלעמען אָפּגעפירט אַ ביסל ווייטער. דאָן איז געקומען אַ באַפעל: אויסטאָן די שיך אוז זיי צוגויפבינדן. מיט די צוגויבענרענע שיך אוז פּעקלעך אין די העכט זיינען מיר וו ידער געגאַנגען. דאָן איז געקומען אַ צוויייטער באַפע: אַלע שך אַנידערלייגן אין אַיין קופּע. נאָך דעם האָט מען אונדז צוגעפירט צו אַ צוים. דאָרט זיינען געשטאַנען 3 ס"ס־ליים, וועלכע האָבן אַרויסגעזוכט פון אונדז 800 קרעפטיקע יונגעלייט אין עלטער פון 19 ביז 21 יאָר. איך בין אויך געווען צווישן זיי. די אַבערקע האָט מען אַרויינגעטריבן אונטער אַן אָפּדאַך. מיר, די 800 אָפּגעקלויבענע, האָבן געמוזט צוגויפשלעפּן די העכט, מאַכן אַ מין קיט אַרום דעם אָפּדאַך. אויפן פלאַץ אַרום אוז אויפן דאַך פונעם אָפּדאַך זיינען געשטאַנען אוקראַינישע אוז לעטישע פּאָליציסטן אוז סאָלדאַטן.

פון ביידע זיטן אָפּדאַך זיינען אויך טאָוולען געווען אויפשריפטן אין אוקראַנ"ש, פויליש אוז רייטש, וואָס האָבן אויפגעפאָדערט אָפּצוגעבן די קליידער. דאָס געלט אוז ווערטזאַכן מוזן ווערן א ינגעוויקלט אין טאַשנט כלעך אוז אַבערגעגעבן. פאַר דעם געלט ווען מען אונדז פארפלענן, אוז ביז אונדזערע קליידער ווערן גרייניקט ווערן – ווען מען אונדז נאָכן באָרן געבן פאַרענע קליידער...

די אַלע. וואָס זיינען שוין געווען אויסגעמאַכט, האָט מען געהייסן גיין צו אַ צוים, געפלאָכטן פון פלאַנצן און דראָט און דאָרט דורך אַ קליין מירל אריבערגיין אויף דער ציווייטער זיים. מיר, די 800, האָבן דאָן סאָרטירט די מלבושים, געזוכט אין די קעשענעס געלט און נאָדלה. די אַלע זאַכן, ווי וועש קאָסטיומען, מאַנטלען, געלט און טייערע חפצים האָבן מיר געמוזט אויסמאָרטירן און פאַרפאַקן אין באַזונדערע קאַסטנס. אַ טייל פון אונדז האָט מען געשיקט רוימען די וואַגאָנעס. אַ טייל האָט געפירט די מתים צו די גריבער, פון וואַנען עס האָט זיך געצויגן אַ זייל בלויער רויך. לעבן די גריבער זיינען געלעגן בערג מתים. דורך לייטערס האָבן מיר די נייע מתים ארויפגעשלעפט אין דער הויך און דאָן זיי אלעמען באַשאָטן מיט קאַלך.

דערנערט האָבן מיר זיך בלוז פון דעם שפייז, וואָס מיר האָבן געפונען אין די קעשענעס פון די בגדים און אין די פעקלעך. ביינאַכט האָט מען אונדז אריינגעפירט אין אַ באַראַק. אַ גאַנצע נאַכט האָט זיך געטראָגן צו אונדז דער קלאַנג פון מאַשין־געוויער און ילות פון מענטשן. מיינער אַ חבר, העניעק גאָלדבערג, איז ארויס פון באַראַק געווויר ווערן וועגן דער שיסערייַ — איז ער גלייך אין דרויסן דערשאָסן געוואָרן.

4 אַ זיגער פאַרטאָג האָט מען אונדז ארויסגעטריבן צו דער אַרבעט. מיר האָבן געמוזט נעמען די טויטע פון די קופעס און ווארפן זיי אין די גריבער. אַ שיכט האָלץ און אַ שיכט מענטשן. און אזוי האָבן זיך נאָך דעם צעפלאַקערט די גופים פון אונדזערע נאָענטע. צוו שן די טויטע האָב איך געפונען אַ פרוי, וואָס האָט אין די לעצטע גסיסה־קראמפן פעסט צוגעדרוקט צו איר ברוסט איר קליין קינד. 8 אַ זיגער אין דער פרי האָבן מיר די גריבער פאַרשאָטן מיט זאַמד און אויסגעגלייכט די ערד, מען זאָל ניט דערקענען, וואָס דאָ איז געווען.

נאָך 9 אַ זיגער איז אָננעקומען אַן ס"ס־מאַן. ער האָט געהיסן 5 פון אונדז זיך אויסטאָן און זיי צוגעפירט צו אַ פריש אויסגענראָבענער גרוב. מיט אַ רעוואָלווער האָט ער יעדן פון זיי אריינגעשאָסן און דאָן מיטן פוס אריינגעשטופט אין גרוב אַריין. מיר האָבן דאָן געאַרבעט ביי די קליידער. אין עטלעכע מינוט אַרום איז ווידער געקומען אַן ס"ס־מאַן, האָט ווידער אַרויסגענומען 5 פון אונדז, זיי געהיסן זינגען און רערנאָך דערשאָסן זיי. אַזוי איז עס צוגעגאַנגען כסדר אַ גאַנצן טאָג. צו 5, צו 5 האָט מען געשאָסן. איך האָב זיך געהאַלטן הינטער דעם באַרג קליידער און זיך צוגעדעקט מיט מאַנטלען.

נאָך 3 טעג איז פון אונדזערע 800 מאַן געבליבן נאָר 17. פאַר אַ ביסל וואַסער פלענן מיר די אוקראינער מוזן געבן אַ סך גאָלד. זיי האָבן אונדז דערציילט, אַז יעדן פינפטן טאָג קומט אָן אַ טראַנספאָרט יידן, וועלכע ווערן אין משך פון די עטלעכע טעג אויסגעשאָסן.

אויפן פערטן טאָג איז געקומען אַ צוג מיט לײַדיקע וואַגאָנעס. מיינער אַ חבר, משה בורשטין פון נאַלעווסקי 24, האָט מיר געגעבן דעם געדאַנק זיך צו ראַטעווען. מיר האָבן אין די וואַגאָנעס געלאָדן די פּעק וועש און קלײַדער. איך האָב באַשלאָסן זיך צו באַהאַלטן אין אַזאַ וואַגאָן. אַרײַנטראָגנדיק אַ פּעקל מלבושים, האָב איך זיך אײַנגעגראָבן אונטער דער קופּע. איך האָב געהערט ווי מען פּאַרמאַכט און פֿלאָמבירט די וואַגאָנעס. איך האָב אויך געהערט נאָך דעם שׂערייען און פּאַרשטאַנען, אַז דאָס פּטרן זיי די געבליבענע חברים.

ווען דער וואַגאָן איז שוין געווען פֿאַרפֿלאָמבירט, האָב איך ריזיקירט און אַרויסגעשטעקט דעם קאָפּ צו כאַפּן אַ ביסל לופֿט. צו מײַן גרויסער דערשטוינונג האָב איך באַמערקט נאָך אַ קאָפּ. מיר האָבן זיך אויפֿנערעדט. ס׳איז געווען אַ יינגל פון פֿראָווינץ, שפּעטער האָבן זיך אײַנגעפֿונען נאָך 2 יינגלעך, אײַנער איז געווען מײַן חבר משה בורשטין. זיי האָבן זיך אַלע אויסגעקליבן דעם וואַגאָן, ווייל ער איז געווען פון אײַזן און די פענצטער זיינען געווען נישט פֿאַרקלאַפּט.

בײַם אַרויספֿאָרן האָב איך דורכן פענצטערל באַמערקט די אויפֿשריפֿט אויף דער סטאַנציע: Treblinka.

מיר זיינען געפֿאָרן אַן ערך 20 שעה, נישט וויסנדיק וווהין דער צוג פֿירט. ערשט פֿאַר לובלין האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן, אַז מען פֿירט אונדז אין דער ריכטונג פון לובלין. מיר האָבן באַשלאָסן צו שפּרינגען פון לויפֿנדיקן צוג, ווייל קוים קומען מיר אַריין קיין לובלין אָדער וואַרשע, ווען מען אונדז בײַם אויספֿאָקן כאַפּן און מען ווען אונדז סיי־ווי דערשׂיסן.

בײַ לוקאָוו זיינען 2 חברים געשפּרונגען די ערשטע. מיר האָבן נישט געקענט גלייך נאָכשפּרינגען, ווייל דער לאָקאָמאָטיוו האָט גראָד געמוסן פּייפֿן — אַ סימן, אַז מען דערנענטערט זיך צו אַ סטאַנציע. גלייך נאָך דעם האָבן מיר געהערט ש׳סן. אַ ביסל שפּעטער איז אַרויסגעשפּרינגען מײַן חבר בורשטין, און ס׳האָט זיך ווידער דערהערט אַ שאָס. מיר איז שוין דאָן געווען גלייכגילטיק, צי זיי וועלן מיך שׂיסן, ווייל כ׳האָב געפֿילט, אַז מיר קומען נאָענט צו לובלין. כ׳האָב געווארט אַ פּאָר מינוט און זיך אַרויסבאַקומען פון וואַגאָן, כ׳בין געבליבן העכער אויף די הענט, אָנהאַלטנדיק זיך אָן די אייזנס פון וואַגאָן. לאַנג אָבער האָב אין אַזוי נישט געקענט העכער, ווייל די אייזנס האָבן געשניטן די הענט. כ׳האָב זיך אָפּגעשטופּט פון וואַגאָן און ארונטערגעשפּרונגען. שפּרינגענדיק האָב אין זיך אויסגעלינקט אַ פוס און צעריבן דאָס פנים. עס האָט זיך ווידער דערהערט אַ שׂיסעריי פון מאַשין־געווער. וועו דער צוג איז פֿאַרבײַ האָב איך געזען אויפן ראַנד פון לעצטן וואַגאָן אַ מאַשין־געווער. פון דאָרט זיינען עס געקומען די שׂיסעריען.

איך האָב זיך באַמאַפּט, צי כ׳בין נישט פֿאַרוווּנדעט, אָבער צום גליק

האָבן די קוילן מיך אוסגעמיטן. וועט כ׳בין צוּ זיך געקומע, בין איך געגאַנגען זוכן די חברים, מיין חבר בוּרשטין האָב איך געטראָפן גאַנץ. מיר זינען געגאַנגען לענגאויס די ש׳נעס אוּן נעפונען די אַרעמע 2 ניט וויט אינער פּוּן צווי־טן, אָבער שוין טויטע.

בוּרשטין איז אַיוועק צוּ די פּאַרטיזאַנער אין וואַלד. איך האָב זיך געלאָזן קיין וואַרשע, וווּ מ׳נע עלטערן זיינען געווען. נאָך 2 וואָכן וואַנערן בין איך אָנגעקומען אין וואַרשע. פּונקט דעם טאָג וועט ס׳איז פּאַרגעקומען די קינ־ער־אַזציע אויף מילע גאַס.

איך בין געווען דער ערשטער, וועלכער האָט די וואַרשעווער יידן געגעבן צוּ וויסן, וואָס עס געשעט מיט אונזערע בריידער, שוועסטער, עלטערן אוּן קינדער.

שמחה בינם לעסקי

אויפגענומען אין דער צענטראַלער היסטאָרישער קאָמיס־ע מינכעו [140/58]

לוצק

(גבית־עדות)

מיטוואָך דעם 25־טן יוני 1941 איז די שטאָט לוצק געווארן אָקופּירט דורך די דייטשן, זונטיק דעם 29־טן איז שוין דאָ געווען אַרגאַניזירט אַן אוּנראַ־נישע מיליץ, וועלכע האָט צוזאַמען מיט דער געשטאַפּע באַלאַגערט די שטאָט אוּן אַרויסגענומע פּוּן די ווינענגען בין 2000 יידן, דער אויסריר איז געווען — אויף אַרבעט. נאָך שרעקלעכע יסורים וואָס מען האָט זיי אָנגע־טאָן, האָט מען זיי דערמאָרדעט.

דאָנערשטיק, דעם 3־טן יולי האָט זיך באַווייזן אַ באַפעל, אַז אַלע יידי־שע מענער פּוּן 16 בין 60 יאָר מוזן זיך מיט ר׳דלען מעלדן צוּ דער אַרבעט אין שלאָס לוּבּערטא (אַן אַלטער היסטאָר־שער שלאָס אין לוצק). בייַ 4000 יידן זיינען צוזויפּגענקומען אוּן זיי אַלע זיינען דערשאָסן געווארן. די מאַכט־אַרגאַנען האָבן אָבער פאַרזיכערט, אַז מען האָט זיי אַלע אַרויסגעשיקט אויף אַרבעט.

נאָך דער אַקציע זיינען געקומען פאַרשיידענע גזירות אויף יידן, ווי געלט־קאַנטריבוציעס, אָפּנעמען אַלע ווערטזאַכן (צירונג, קליידונג, געשיר, מעבל), נאָך דעם איז געקומען אַ שטרענגער פאַרבאָט פאַר דער קרי־סטלע־כער באַפעלקערונג צוּ פאַרקויפן יידן עסנווארג אָדער עפּעס אַנדערש. דעם 19־טן אָקטאָבער 1941 האָבן דער אוּ־בערשאַרפירער ס״ס־מאַן פּייערטאג אוּן שאַרפֿ ער הונקע געשאָפן אַ לאַגער פּוּן פאַכמענער אונטערן נאָמען „דויטשע

וועלקשטעטע אין לוצק". דאָרט האָבן געאַרבעט ביי 450 מאַן פון פאַרשיידענע פאַכן. די באַדינגונגען זענען געווען זייער שלעכטע. מען האָט געאַרבעט אונטער קלעפּ פון די דייטשן און אוקראינער, געשלאָפן אין נאַסע, קאַלטע באַראַקן און באַקומען שלעכט עכן.

אין נאָוועמבער פון זעלבן יאָר איז געשאַפן געיוָארן דאָס געטאָ, וואָס האָט פאַרנומען דעם שטח פון באַזילייאַנסקער בריק ביז נידעוועער בריק. ס׳ מענער אָן סיי פרויען פון 10 יאָר אַלט האָבן אַלע געמוזט גיין צו די שווער־סטע אַרבעטן. פאַר מיטנעמען עפּעס פון דער אַרבעט אויך אַ ביסל האָלץ־אָפּפאַל צום קאָכן, האָט מען 9 יידן דערשאָסן. אַלע יידן האָבן געמוזט טראָגן געלע לאַטעס. פאַרן עובר זיין אויף דעם האָט מען באַצאָלט מיטן לעבן

דעם 19.8.1942 פאַרטאָג איז דאָס געטאָ באַלאַגערט געוואָרן דורך אוקראינער און דייטשן. מען האָט די מענטשן פונאַנדערגעטיילט אין 2 טיילן — אַרבעטנדיקע און ניט־אַרבעטנדיקע. נאָכן פונאַנדערטיילן האָט מען די יידן אַריינגעטריבן אין לאַסט־אויטאָס. פריער זיינען געגאַנגען די אַרבעטנדיקע, וועלכע זיינען שוין געווען צוגעפּגעגומען באַזונדער אין שלאָס, און שפּעטער די אַלע אינעריקע. נאָך דעם זיינען אָבער אַלע יידן אַוועקגעפּרט גע־ווָארן 6 ק"מ הינטערן שטאָט, אין אַ וועלדל ביים דאָרף אירקע - פּאָלאַנקע. דאָרט זיינען שוין געווען פון פריער צוגעגרייט גרוּבער. פון אַלעמען האָט מען אַראָפּגעצויגן די מלבושים און גרופּעסווייז דערשאָסן. די מענער האָט מען געזוָארפן אין באַזונדערע גרוּבער און די פרויען מיט די קינדער וויידער אין באַזונדערע. די ערשטע צווי טעג פון דער שחיטה האָט מען דערמאָרדעט 14 000 יידן, אין משך פון אַ קנאַפּן מאָנאַט האָט מען נאָך אויפגעזוכט ביי 4000 יידן, וועלכע זיינען געווען אוֹיסבאַהאַלטן אין בונקערס אָדער אַנטלאָפן פון שטאָט, און זיי אויך אויסגעמאָרדעט.

באַלד נאָך דער אַקציע פון די 14000 האָט מען די לאַגער־יידן פון די „דויטשע וועלקשטאַמן" געטריבן אין געטאָ צוגעפּזאַמלען דאָס האָפּ און גוטס פון די געטאָ־ווינונגען. דאָרט האָבן די לאַגער־יידן געפונען אין די בונקערס ביי 100 יידן, מענער און פרוי ען. זיי זיינען שוין געווען מער טויט ווי לעבעדיק, אויסגעמאַטערט פון דורשט, הונגער און שרעק. מען האָט די יידן בנגבה בישלעכוויז מיטגענומען אין לאַגער אַריין און זיי שפּעטער דאָרט לעגאַליזירט.

נאָך דעם דערמאָרדן די 4000 יידן, וועלכע מען האָט געזאַמעלט אין שלאָס, האָבן די דייטש אינערגעלאָזט ביים לעבן 5 פרויען. די ס"ס־לייט האָבן זיי דערקלערט, אַז די אַקצ ע איז פאַרמעל פאַרעניקט געוואָרן 10 אַ זיגער פרי, (10.IX), און אַזוי ווי די ציט איז שוין פאַרבי, פאַלן זיי שוין ניט אונטער דער אַקציע. דעריבער זיינען זיי פריי אין קענען גיין ווּהין זיי ווילן. די פרויען זיינען גשאָקומען צוריק אין געטאָ. די אויסבאַהאַלטענע, זיך דערווויסנריק די ידיעה וועגן די פרויען. האָבן אָננעהויבן אַרויסגיין פון די

באַהעלטענישן. עס האָבן זיך אָנגעקליבן ביי אַ 400 מענטשן. דאָס איז אָבער געווען נאָר אַ שפּיצל אויף אַרויסנאַרן די נאָך לעבן געבליבענע יידן פון זייערע באַהעלטענישן. די דייטשן האָבן געגעבן אַ באַפֿעל, אַז די יידן זאָלן זיך רעגיסטרירן. דאַן האָט מען די יידן באַפֿוילן זיך פֿאַרזאַמלען אין אַ קליינעם געטאָ, צווישן די 2 ברוקן, די אַזוי גערופענע „דאמבאַ גניאַדאָווסקאַ", אין 3 טעג אַרום נאָכן שאַפֿן דאָס געטאָ האָבן די דייטשן אין איינער אַ נאַכט (14 סעפּטעמבער) געמאַכט אַ פּראָוואָקאַציע. זיי האָבן אונטערגעצונדן 2 הייזער אויף געזאָגט, אז די יידן האָבן דאָס געטאָן. כלומערשט זוי אַ שטראָף האָבן זיי צוזאַמענגענומען אַלע יידן אויף זייערע אָפּגיעפירט אין שלאָס אַריין. צו דער זעלבער צייט איז דעם ווערקשטאַטן־לאַגער פֿאַרגעקומען אַ סעלעקציע. מען האָט אָפּגעקליבן 200 מאַן, צווישן זיי אויך די דאָקטוירים, וועלכע האָבן געארבעט אין געוועזענעם יידישן שפּיטאָל, וואָס איז אינט געווען פֿאַר רוסישע געפאַנגענע. צוזאַמען מיט די 400 יידן פון שלאָס האָט מען זיי אַוועקגעפירט אין וואַלד אוף דערשאָסן. די סעלעקציע אין לאַגער האָבן אויסגעפירט דער געביטס־קאָמיסאַר לינדנער אוף זיין פֿאַרטרעטער גליק.

די נאָך געבליבענע מענטשן אין ווערקשטאַטן־לאַגער זיינען געווען שטאַרק פֿאַרצווייפלט. יעדער האָט געזוכט אַ מעגלעכקייט צו אַנטלויפן, כאָטש דער לאַגער־פירער וועבער האָט פֿאַרזיכערט, אז אונדז וועט גאָרנישט געשען. די אַרומיקע באַדינגונגען זיינען פֿאַר אונדז געווען זייער שלעכטע. די קריסטלעכע באַפֿעלקערונג האָט מיט גאָרנישט געוואָלט העלפן אַ יידן, אוף זיך באַצויגן צו זיי מיט האַס. קיין ווילן נישט געווען ביי זיי צו ראַטעווען אונדז.

דעם 12.X.42 ביינאַכט האָבן דעם לאַגער אַרומגערינגלט אַ גרויסע צאָל דייטשן אוף אוקראינער. פֿאַרמאָג האָבן זיי געוואָלט צונויפנעמען די יידן אוף זייער אַוועקפירן אופן זעלבן אָרט, וווּ אַלע יידן זיינען פריער דערמאָרדעט געווארן. די יידן האָבן פֿאַרבאַריקאַדירט די טירן אוף נישט אַריינגעלאָזט די מערדער. נח ברענשטיין, אַ סטאָליער, האָט אויסגעשאָסן פון אַ רעוואָלווער, צילנדיק אין אָנפירער פון די שחיטות דעם ס"א־מאַן גליק. די מערדער האָבן דאַן געעפנט אַ פייער אוף באַוואָרפן דעם בלאָק מיט גראַנאַטן. נישט האָבנדיק קיין אויסווייג, האָבן די יידן אַליין אונטערגעצונדן דעם בלאָק אוף דורך פֿאַרשיידענע וועגן זיך געלאָזט צום צויס. צום באַדויערן איז זיי נישט געלונגען זיך צו ראַטעוון; אַ האָגל פון קוילן אוף גראַנאַטן האָט זיי באַנעמט. זיי זיינען געפאַלן, אָבער מיט אַ דעלדן־טויט.

6 מאַן, צווישן זיי אויך איך, האָבן זיך באַהאַלטן אין אַ בלאָק אונטער קאַסטנס אוף ביינאַכט אַנטלאָפן.

דאָס איז דער גאַנצער סך־הכל פון דעם גרעסטן יידישן קיבוץ אין וואָלין.

מאיר רוטמאַן

אויפגענומען אין דער היסטאָרישער
קאָמיסיע אין פערנוואַלד [צ. ה. ק. 339/252]

די שחיטה ביים ברעג ים

(גבית עדות)

דעם 27־טן אויגוסט זיינען מיר פון לאָדזשער געטאָ געפֿאַרן מיטן באַן אין פֿאַרמאַכטע וואַגאָנעס קיין אוישוויץ. בײַ דער סעלעקציע פון די מענטשן אויף אַרבעטספּעיקע און ניט אַרבעטס־פּעיקע, וואָס איז פֿאָרגעקומען גלײַך בײַ אונדזער אָנקום קיין אוישוויץ, בין אַך געוואָרן פֿונאַנדערגעטיילט פון מײַן מוטער, וועלכע איך האָב שוין אויף אײַביק פֿאַרלאָרן. מיר האָט מען באַפֿוילן צו גיין אויף רעכטס, צווישן די אַרבעטס־פּעיקע, און מײַן מאַמען — אויף לינקס. צווישן די ניט אַרבעטס־פּעיקע. די זיינען עס געווען באַשטימט פֿאַר די גאַזאויוונס. און קרעמאַטאָריעס. מײַן פֿאָטער איז שוין געווען אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ פון אַ האַרץ־שלאַק, בײַם צוזען אַן אַקציע. די אַקציע גופא האָט אַר אויסגעמ־טן, ווײַל ער האָט זיך נערעכנט ווי אַן אַרבעטער אין אַ בעקערײַ. זײַן האַרץ האָט אָבער ניט אויסגעהאַלטן און געפֿלאַצט.

גלײַך נאָך דער סעלעקציע אין אוישוויץ בין איך צוזאַמען מיט די אַרבעטס־פּעיקע פֿרויען און מענער נאָך אַ סך צרות און ט־לטולים געקומען ק־ין שטומהאָף. דאָ האָב איך וויײַטער אײַנגעלעבט אַ סעלעקציע. די נעזונטע אַרבעטס־פּעיקע זיינען געשטעלט געוואָרן באַזונדער און די שוואַכע און קראַנקע זיינען גלײַך געגאַנגען אין גאַז־קאַמער. נאָך אַלע ליידן בין איך נאָך אַלץ פֿאַררעכנט געוואָרן צווישן די נעזונטע און בין צוזאַמען מיט אַנדערע געפֿאַרענע געוואָרן, ווי די בהמות אין פֿאַרמאַכטע פֿראַכט־וואַגאָנעס, פון שטוטהאָף קיין יעזאוי, 16 ק"מ פון קעניגסבערג. דאָס איז געווען אין אָקטאָבער 1944. דאָס אָרט איז געווען אַ פלוגפלאַץ, וואָס האָט געזאָלט פֿאַרגרעסערט ווערן דורך וויײַטערדיקן אויסהאַקן פון וואַלד. צווישן וואָכן בין איך געשטאַנען מיט דער האַק און זעג, געהאַקט און אומגעוואָרפן ביימער און זיי נאָך אַליין אַוועקגעשלעפּט. בײַ אַ דערנערונג פון 150 גראַם ברויט אַ מאָג מיט אַ וואַסערדיקער זופּ, דערצו 20 גראַם מאַרגאַרין אַ וואָך. געשלאָפֿן זיינען מיר אין קאַלטע באַראַקן אויף האַרטע נאַרעס.

ענדע דעצעמבער 1944, ווען ס'האָט זיך אָנגעהויבן דער ערשטער אָנגריף פון דער רויטער ארמיי אויף קעניגסבערג, זיינען אַלע לאַגערן פון מיזרח־פּרייסן עוואקוא־ירט געוואָרן אין שטאָט קעניגסבערג. וווי די ס"ס־לייט האָבן פֿאַרזיכערט, האָבן מיר געזאָלט פון דאַנען אריבערגעשיקט ווערן קיין

דענעמאַרק. אַזוי אין אָבער נים געווען. נאָך 8 טעג אָפּזיצן אין קעניגסבערג האָט מען פון די בּאַראַקעס ארויסגענומען אַלע געזונטערע מענער אין פּרויען און בכלל יעדן וואָס האָט נאָר געקענט גיין אויף די פים. די קראַנקע און שוואַכע זיינען געבליבן אין די בּאַראַקעס, וועלכע מען האָט אונטערגעצונדן צוזאַמען מיט די מענטשן אין זיי. אונדז די אָפּגעקלּבענע, האָט מען אוועקגענעפירט קין פּאלמּקען. קריז זעמלאַנד. אויפן וועג זיינען אויסגעפאַלן פון דיימשע קילן און קלעפ העכער 3000 מאַן. אזוי ארום זיינען מיר פון 10 טויזנט מענער און פרוען אָננעקומען קיין פּאלמּקען נאָר זיבן טויזנט. דאָרט האָבן אונדז די דיימשן אריינגעטריבן אין אַ בוראשטין־־ווערק, וווּ מיר זיינען אויף שטרוי אָפּגעלעגן 4 טעג אָן עסן און וואַסער. דעם פערטן טאָג בּיים ארוסלאָזן אונדז האָט יערער געקראָגן צו 3 קאַרטאָפּל.

דעם 31טן ־אַנואַר 1945 האָט מען אונדז 7000 מאַן ארויסגענומען פון די בּאַראַקן. אונטערן אוסריים, אַז מען פירט אונדז קיין דענעמאַרק האָט מען אונדז צוגעפירט צום „אָסט־זעע", ד.ה. בּיים באַלטישן ים. אהער האָבן עס געזאָלט אָנקומען שיפן און אונדז אריבערפירן קיין דענעמאַרק. קיינעם פון אונדז איז נישט איינגעפאַלן צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד; מיר האָבן דאָך געזען, אַז מיר זיינען אויף אַן אמת בּיים ברעג ים. געפירט צום ים האָט מען אונדז אין אַזאַ אָרדענונג: די ערשטע זיינען געגאַנגען פרויען הינטער זיי — די מענער. די גאַנצע צייט פון אונדזער מאַרש האָבן מיר געהערט שיסעריין און דאָס איז געווארן אויפפאַלנדיק, די דיימשן האָבן אונדז דערקלערט אַז דאָס שיסן אויף אונדז די רוסן, שפּעטער האָט זיך ארויסגעוויזן, אַז דאָס האָבן די דיימשן אויסגעשאָסן די אַלע מענער, וואָס זיינען געגאַנגען הינטער אונדז.

דאָס דערשיסן די מענער איז פאָרגעקומען אזוי: ווי נאָר מען האָט זיך ־ערנענטערט צום ים־ברעג האָבן די וואלאָוצעס (רוסן אין דיימש שער ארמי) אָננעכאַפּט די מענער און זיי צעטיילט צו 50 אין אַ גרופּע. פון די שטרענג־באַוואַכטע גרופּעס פלענן זיי ארויסנעמען צו 15־10 מאַן, אריינ־ שליידערן זיי אין ים און דערשיסן. די מענער האָבן זיך געוואָרפן אויף די פּאָסטנס, געשטעלט אַ וויידערשטאַנד, אָבער צו שוואך זיינען זיי געווען קענן די מערדער און אַלע, בּיי 2000, זיינען זיי אויסגעהרגעט געווארן.

די פרויען, וועלכע זיינען גענאַנגען נאָענט צו די מענער און האָבן געזען וואָס ווערט געמאַכט. — האָבן אָננגעהויבן אַנטלויפן. ערשט דאָן האָבן מיר, די פרויען פון די וויימערריקע פאַרערשטע ריינ. שוין פאַרשטאַנען די שיסעריין, וואָס האָבן זיך עס צו אונדז דערטראָגן, אונדז איז קלאָר געווארן, אַז מיר גיין דאָ צום טויט אין נישט קין דענעמאַרק. צווישן די אַלע פרויען איז געווארן אַ פאַניק. מען האָט אָננעהויבן לויפן. די ס"ס־לייט האָבן געעפנט אַ שיסעריי. יערע 50 פרויען זיינען גלייך געווארן ארומגערינגלט מיט ס"ס־מענער און וואלאָוצעס און געווארן געצוווּנגען צו בלייבן שטיין

אויף אַן אָרט. די פּאָסטנס האָבן דערזוייל געגומען צו 5 פרויען, געשטופּט זיי צום ים און דערשאָסן.

וועַן אַלע פרויען זיינען שוין געלעגן אויפן איז ביים ברעג האָבן די ס"ס־לייט געשריען צו די דערשאָכענע: „אויפשטעהען!". וועד ס'האָט אויסגעהייבן רעם קאָפּ, ארויסווייזנדיק סימנים פון לעבן האָט גלייך באַקומען נאָך אַ קויל. די אַקציע האָט געדויערט אַ גאַנצע נאַכט ביז מאָג. אַלע הרוגים זיינען געבליבן ליגן אויפן איז פּונ באַלטישן ים.

ביי די אַלע אַקציעס וואָס איך האָב שוין געהאַט ביז דאַן אריבער־געלעבט, האָט מיר מיין זעלבסטגעפיל דיקטירט שטענדיק זיך צו דרייען און מאַנעווירירן אזוי, אַז איך זאָל זיין פון די לעצטע. אויך ביי דער אַקציע האָב איך זיך באַמיט צו בלייבן פון די לעצטע. איך האָב זיך געהאַלטן צוזאַמען מיט נאָך 4 חברטעס (צילא מאָשקאָוויטש און ווייַנבערג פון לאָדזש, וועלכע געפינען זיך איצט אין פרידלאַנד, נ'דערשלעזיע: די אַנדערע 2 חברטעס זיינען דערטרונקען געוואָרן ביי דער אַקציע).

וועַן עס איז געקומען די ר"י אויף אונדזער גרופּע פון די 50 פרויען און די פּאָסטנס האָבן שוין צו 5 געגומען פירן צום ים, האָבן מיר, די 5 חברטעס, געפרוווט זיך אריבערריסן צו די פרויען פון די הינטערשטע ריינען. מיר האָבן זיך געגומען ריסן מיט די ס"ס־לייט, וועלכע האָבן אונדז געשלאָגן מיט די קאָלבעס אויבער די קעפּ און אונדז שטאַרק צעבלוטיקט. עס איז אונדז אָבער געלונגען דאָך זיך דורכצוריסן צו דער צווייטער גרופּע פרויען, וועלכע זיינען נאָך נים געווען אין דער ריי דערשאָסן צו ווערן. דאָס האָט באַמערקט אונדזער לאַגער־פירער, דער ס"ס־מאַן שמאָק, ער האָט אונדז אָנגעכאַפּט און באַפוילן גלייך צו אריינפירן אונדז אין ים און דערשיסן. מיר האָבן זיך געזונגט מיט די אויבעריקע, זיך צעקושט און מיר זיינען אריינ־געשליידערט געוואָרן. מען האָט אויך אונדז געשאָסן, דער גירל האָט אָבער געוואָלט, אַז די קויל זאָל נים אַלעמען פון אונדז טרעפן. געפאַלן איז יעדע אין אַן אַנדער ריכטונג. צווי פון אונדז האָט די קויל געטראָפן. און דרייַ זיינען מיר געבליבן לעבן. די נאַנצע נאַכט זיינען מיר געלעגן אויפן איז מיט די טויטע. אויף מאָרגן אינדערפרי, דעם 1טן פעברואַר 1945, האָבן מיר פאַרבלוט־קטע זיך ארויסגעשאָרט פון אונטער צווישן די טויטע, צוואָגנדיק זיי, אַז מיר וועלן נקמה נעמען פאַר די יונגע לעבנס, וואָס די מערדערס האָבן אויסגעהאַקט.

מיר זיינען אַוועק אין די וועלדער פון פאלמיקען אין דאָרף זאָרגענאָ. דאָרט איז אונדז געלונגען צו קריגן פּאַפּירן, אַז מיר זיינען דייטשקעס. דעם 20טן אפריל זיינען מיר באַפרייט געוואָרן דורך די סאָוועטן. צוזאַמען מיט דער דייטשקע, ביי וועלכער מיר האָבן געלעבט, האָבן אונדז די רויט־ארמייער אינטערנירט אין אַ דייטשישן לאַגער. נאָר דורך דעם, וואָס אַ יידישער קאַפּיטאַן פון דער רויטער ארמיי האָט פעסטגעשטעלט, אַז מיר

זיינען מאַקע נית קיין דייטשן, נאָר יידן (ער האָט אונדז אויסגעפרעגט וועגן די יידישע יום־טובים, ווי פּסח, יום כיפּור), זיינען מיר ארויסגענומען געווארן פון דעם לאַגער אין אריבערגעפירט געוואָרן קיין ק־אנץ, אַ שטעטל אין מזרח־פּרוסן, וווּ עס איז געווען אַ לאַגער ספּעציעל פאַר אויסלענדער. דאָ האָבן מיר זיך געטראָפן מיט נאָך 7 מיידלעך און 3 מענער פון אונדזער טראַנספּאָרט, וועלכע זיינען אויך אזוי ווי מיר על פּי נס גערעטעוועט געוואָרן.

מרים צוויינ

אר פּענומען אין דער היסטאָר שער קאָמיסיע ניי־פּריימאַן
(צ.ה.ק. 314/200)

מיטן טראַנספּאָרט פון לאַגער באלקענהיים

(גבית עדות)

בּיי 800 העפטלינגע זיינען מיר אין יאַנואַר, 1945 געווען בּיים אָפּמאַרש פון באלקענהיים (בּיי גראָס־ראָזען). פּריער איז אונדזער צאָל געווען פיל גרעסער. אַ טייל איז אָבער געוואָרן דערשאָסן און נאָך מער זיינען אויסגענאַנגען פון הונגער. פּאַרן אָפּמאַרש האָבן מיר בּעהערדן דורכגעפרוּבירט די כיחות פון די שוואַכערע. מען האָט ענומען די שטאַרקסטע קאַפּאָס און געהייסן זיי ווַארפן זיך אויף די מענטשן. איז אייַנער אומגעפאַלן, איז צוגלייך אויך געפאַלן זיין אזרחיל: מען האָט דעם אומגלי־קלעכן פּאַרג־פּטעט. בּיים מאַרש האָבן מיר געמוזט שלעפּן די שווערע וועגענער, בּאַלאָ־ענע מית די פּעק זאַכן פון די לאַגער־פּירער, לאַגער־עלטסטע און ס"ס־מענער, וועלכע האָבן באַגלייט דעם טראַנספּאָרט. מיין 15 יאָריקער זון האָט אויך געמוזט מיטשלעפּן אַזאַ וואָגן. מיר אַלע זיינען שוין געווען אויסגעמאַטערט אוּן דער־שעפּט. הינטער אונדזער קאָלאָנע איז דער וועג געבליבן באַדעקט מית מתים. וועד עס האָט ניט געקענט וויטער גיין, איז גלייך אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן. קנאַלן האָבן כסדר אָפּגעהילכט, און דאָס האָט געהייסן, אַז וויידער איז

אַיינער טויט. אִיז וועט אומגעפּאַלן, האָט ער שוין געווּסט, אַז זיינע לעצטע לעבנס־סעקונדעס האָבן געשלאָגן. קען זיך וועט פּאַרשטעלן די ליידן פּון אָט די מענטשן?

נִיט אַין מאָל האָבן זיך די אִיבעריקע מִטגייער באַמִיט צו אויפהויבן אַ געפּאַלענעם אוּן אַ שטיקל וועג אִים מיטשלעפּן. ליידער זיינען אָבער אוּנדזערע אייגענע כוחות געווען גאָר שוואַך, אוּן מיט אַ שווער האַרץ פּלענן מיר מוזן דעם אומגליקלעכן אָפּלאָזן. אַ הילף פּון אַ שאָס פּלענט אוּנדז באַלד לאָזן הערן דעם גרוֹם פּון זיין לעצטן גורל...

ביינאַכט האָט מען אוּנדז אַריינגעטריבן אין אַ שייער, וווּ מיר זיינען געשטאַנען אייניער צום צוויטן אַזוי צונויפּגעפּרעסט, אַז מיר האָבן זיך מיט די הענט נִיט געקענט באַוועגן. אין דער פינסטערניש האָט מען כסדר געהערט קולות מיט יאָמערן: „אִיך וועל דערשטיקט!" עס אִיז געווען שרעקלעך אוּן גרוֹזאָם וויי נאָך קיין מאָל. די וועלכע האָבן דערצוּגן בּיז באַגינען, זיינען אַרויסגעפּירט געוואָרן אין דרויסן. דאָ האָט מען וויידער אִיסגעשאָסן די שווּאַכערע. די אִיבעריקע האָבן באַקומען זייערע פּאָרצִיעס ברוֹט (250 גר'), אוּן די קאָלאָנע האָט זיך געירט. דער וועג האָט געפּירט דורך וועלדער. סִ'אִיז געווען גלִיטשִיק אוּן בּיטער קאַלט. מיר האָבן געמוזט שנעל לוֹפן אוּן האָבן זיך כסדר אויסגענוּצט. מען אִיז געפאַלן, זיך אוֹפגעשטעלט אוּן ווידער געפאַלן. מאַנכע האָבן שוין נִיט געקענט זיך מער אויפהויבן. עס אִיז געווען אַ מוראדיקער קאַמף פּאַרן לעבן.

אִיך האָב כסדר אָנגעהאַלטן מיין קליינעם זון, אִים געמוטִיקט; דערביי אויך געזונגען אוּן געלאַכט; אַלץ געטאָן כּדי צוגעבן אִים מוט אוּן האָפענונג. מיין האַרץ האָט אַלץ אִיבערגעטערט פּון ערגאַנק, טאָמער האַלט מיין קינד חלילה דעם וועג נִיט דורך. אַזוי לאַנג האָב אִיך דאָך פּאַר זיין לעבן געקעמפט, אִיך האָב געהאַט אַ ציל! יערע פּאָר שעה, וועלן עס האָט אִים געדאָט די כוחות צו פּאַרלירן, האָב אִיך אִים אוּנטערגעוּקט אַ קליין שטיקל ברוֹט. וויי אָפט פּלענט ער מיר זאָגן: „טאַטע, אִיך האָב שוין קיין כוח נִיט וויִיטער צו גיין, לאָז מיר זיך זעצן"... מיינע געפילן דאַן בּין אִיך צו שיואַך אַרויסצוּבּרענגען דורך דער פּען. אִיך געדענק נאָר, אַז מיינע ציין פּלענן זיך מיר צוזאַמענדריקן. אוּן אִיך האָב געווויינט...

נאָך אַ לאַנגן אוּן טראַגישן מאַרש זיינען מיר אָנגעקומען קיין הירשבערג, וווּ מען האָט וויידער אָפּגעקליבּן מער וויִ 100 העפטלינגע. דער לאַנגער־

ע־מסטער האָט זיי אַרומגעשטעלט מיט גאָר אַ שטרענגער וואַך אוּן געוואָגט בפּירוש: „דאָס איז אַ הימלס־קאָמאַנדע". מען האָט זיי טאקע אָפּגעשיקט צום קרעמאַטאָריע אין הירשבערג גופא.

פּוּן הירשבערג האָבן מיר וויטער מאַרשירט. ס׳איז געווען אַ שרעקלע בער יוּעג, אַ שטורעם אוּן אַ שניי אָן אויפהער. ביי אַ העלפט פּוּן אונדז זיינען אויך געווען אָן שיך. נאַסע אוּן אויסגעוויקטע זיינען מיר אָנגעקומען קיין רייכענאוּ (Reichenau). מיין זוּן איז שוין דאָ געווען אין גאַנצן אויסגעשפּט אוּן איז אַנידערגעפאַלן. אַן אויפגעצויטערטער האָב אים באַלד אַ כאַפּ געטאָן אוּן געהאָלפֿן זיך אויפשטעלן. קלעפּ האָבן שוין דערפאַר ניט געפעלט, מען האָט מיך אַפּילוּ געטראָטן מ ט ר׳ פּ׳ס. איך האָב אָבער דאָס אַלץ אָנגענומען פּאַר ליב. מיין זוּן איז פּאָרט געבליבן לעבן מיר!

אין רייכענאוּ זיינען מיר פּאַרלאָדן געוואָרן אין אָפּענע וואַגאָנעס (לאָרעס). זעקס טעג אוּן זעקס נעכט זיינען מיר אום וויינטער געפאָרן אין אָפּענעם דרויסן אָן אַ שטיקל ברויט אוּן אָן אַ טראָפֿן וואַסער. קיינער האָט זיך וועגן אונדז ניט געוואָרגט. פּאַר דורשט האָבן פּיל אוּרין געטרונקען. אייניקער, וואָס איז שוין געווען באַלד אויסגעגאַנגען פּוּן הונגער, האָט אַפּילוּ געפּרוּבירט אויסשניידן אַ שטיק פּלייש פּוּן אַ טויטער ברוסט אוּן דאָס עסן. אָט צו וואָס פּאַר אַ מצב די ס״ס־מאַנטשאַפֿט האָבן אונדז דערפירט! די טויטע קערפּערס אין די וואַגאָנעס האָבן געדינט פּאַר צוקאָפּנס פּאַר אונדזערע מיטדע קעפּ. אין יעדן וואַגאָן זיינען געווען אַזעלכע פּוּן 20 ביז 30. ביז אײַנצפּאַרשטייַ איך נאָך אַלץ ניט, ווי אַזוי איך אוּן מיין זוּן האָבן דאָס אַלץ אַדורכגעהאַלטן. 144 שעה אָן ברויט אוּן אָן וואַסער אין די קאַלטע וויינטערנעכט אין אָפּענע וואַגאָנעס!

נאָך דער גרויזאַמער רייזע זיינען מיר ענדע פּעברוואַר האַלב טויטע אָנגעקומען קיין בּוכענוואַלד. כמעט ביי אַ־עמען זיינען געווען אָפּגעפּרוירן די פּ ס אוּן אַנדערע גלידער. פּיל זיינען געיאָרן לוּגנען־קראַנק, צווישן זיי אויך מיין זוּן, אוּן דאָס אלץ איז נאָך ניט קיין הונדערטל פּוּן דעם, וואָס איך אוּן מיין זוּן האָבן דורכגעלימן.

מאַוריצ׳ קראַוט

[3. ה. ק. 53/15]

בּרעזנע

(גבית־עדות)

1941 ־עם ערשטן טאָג סוכות האָבן די דייטשן אין ברעזנע ביי ראָזינע (וואָלין) געשאָפן אַ געמאָ, די אַרבעטס־פּעיקע מענער, אַן ערך 1500 מאַן, האָבן זיי אַרויסגעפירט אין אַן אַרבעטס־לאַגער. די פרויען אוּן קינדער זיינען געווען אין אַ באַזונדערן לאַגער אָדער געמאָ, ווי אַ קינד (ראַן 14 יאָר אַלט) בין אי־ך אוך געווען אין לאַגער. וואָס איז געווען אַרומגעצוימט מיט דראָט. יעדן טאָג קומען אַריין צו אונדז אוקראי־נער, נעמען אַרויס די אַלע קינדער פוּן העכער 10 יאָר, אוּן מיר מוזן אַרבעטן ביים שטראַסן־בוי. פוּן 6 פרי ביז נאָך מיטאָג 6 אַרבעטן מיר שווער, מיר האָקן די שטיינער אוּן פירן זאַמר. אונדזערע שימרים זיינען געווען אוקראי־נער, וועלכע האָבן אונדז סאַדיסט ש געפיינט. וועו איינער פוּן אונדז ווייל זיך אויף אין וויילע אָפרוען פוּן דער אַרבעט וואָס אי־ז אויך פאַר דערוואַקסענע געווען צו שווער, שלאָגט מען מכות רצח. מיין שוועסטער האָט נאָך היינט דעם צי־כן פוּן אַ גומ־שטעקן, וואָס אַן אוקרא נער האָט איר געמאַכט. ווינטער האָבן מיר געאַרבעט אין שטאָט, געשאַרט דעם שני־ פוּן די גאַס, אוּן אַפילו פאַר די פריוואַט־הייזער האָבן מיר געאַרפט דעם שני־ רו מען.

דעם 25.IX.42 האָט מען צונויפגעזאַמלט אַלע יידן פוּן אַרבעטס־לאַגער אוּן אַריינגעפי־רט צו אונדז אין געמאָ. מען רופט אונדז אַלעמען אין די גרויסע גאַס פוּן געמאָ, מען שטעלט אונדז אין דריי גרופּעס. זיי האָבן אָפּגעציילט 500 מענטשן; פרויען, קינדער אוּן מענער; אויך א־ך בין צווישן די. מען פירט אונדז הינטער דער שטאָט, וווּ עס זיינען שוין געווען גרויסע גריבער, אויסגעגראָבן דורך די אוקרא־ינער. מיט ביימשן אוּן מיט גומ־שטעקנס שלאָגט מען אונדז אוּן מען טרייבט אונדז אין רי גריבער. וועו מיר זיינען שוין אַלע געווען אין די גריבער האָבן די ס"ס ־ אָפּיצערן אויסגעשרי־ען: „פיייער"! די אוקרא־ינער שיסן מיט מאַשין־געווער אויף אונדז. עס איז געווארן איין גרויס געשריי, אוּן ווי א־ין מענטש האָבן די אַלע 500 אויסגעשריען „שמע ישראל". אין יעדער ריכטונג, פונוואַנעט עס דערטראָפן זיך נאָך אַ קול, שיסן די באַנ־טן נאָך אוּן נאָך. דעם שרעקלעכן אוּן טראַגישן מאָמענט א־ז ניט מענלעך צו באַשרייבן. איך ליג אין גרוב אוּן מיין שוועסטער לייגט זיך אויף מיר, ז׳ ווייל מיך באַשיצן אוּן אָפּהיטן פוּן די קוילן. צוּם גליק זיינען מיר ניט פאַרוווּנדעט. אין איין ווייל, וועו מיר הערן שוין ניט מער

דאָס נעשריי פון די אומנעבראַכטע קרבנות (דאָרט אין גרוב איז אויך געווען מיין טאַטע אוּן מאַמע) אוּן עס נעמט הערשן אַ שטילקייט, רוימט מיר איין מיין שוועסטער, אַז איך זאָל נאָר ליגן שטיל, ניט קרעכצן אוּן ניט הוסטן. אַזוי לינן מיר דאָרט ביידע ווי די אינעריקע טויטע; מיר זענען אוּן פילן נאָר בלוּט אוּן בלוּט דאָס בלוּט פון אונדזערע טיערע עלטערן, ברידער אוּן שוועסטער. מיר ווארטן דאָרט אַן ערך אַ שעה אוּן אין דער פינצטערניש פון דער נאַכט קריכן מיר אַרויס. קיינער זעט אונדז ניט. מיד לויפן צוריק אין נעטאָ אוּן דערציילן דאָרט וואָס עס איז געשען. אין דער נאַכט זיינען פיל אַנטלאָפן אין די וועלדער. אויך איך מיט מיין שוועסטער זיינען אַנטלאָפן אין וואַלד אוּן זיך אָננעשלאָסן צו די פּאַרטיזאַנער, ווּעלכע זיינען דאָרט געווען אַן ערך 200.

איין טאָג באַקומען מיר אַ לופט־אַנגריף פון די דייטשן אוּן מיר צעלויפן זיך. מיין שוועסטער ווערט פון מיר אָפּגעריסן. צוזאַמען מיט נאָך קינדער האָב איך געוואַנדערט פון אין וואַלד אין אַנדערן, לעבן אונ־זער שטעטל ברעזנע זיינען מיר דורך די רוסן ענדע 1944 באַפרייט געוואָרן.

מלכה בּ־יעלינסקי

אויפגענומען אין דער היסטאָרישער קאָמיסיע פּאָקינג [צ.ה.ק. 325/226]

צו אונדזערע אבאנענטן!

מיר בעטן גלייך איבערצושיקן דעם באַטרעף פּאַרן נומער **3** **„פון לעצטן חורבן"**, ווי אויך דעם חוב פאַר די פּריוּעריקע נומערן. דערמיט וועט איר דערמעגלעכן די ווייטערדיקע דערשיינונג פון אונדזער אייניקן היסטאָרישן זשורנאַל.

אַדמיניסטראַציע

אין בודאפעשט

(גבית־עדות)

דעם 24־טן נאָוועמבער 1944 האָט די אונגאַר־ישע פּאָליציי צוזאַמענגענומען די יידן פון בודאַפּעשט, האָט זיי פאַרלאָדן צו 75 מאַן אין פאַרשלאָסענע וואַגאָנעס אוּן זיי אָפּגעשיקט קיין ווין, מיר אוּן נאָך 5 מאַן איז געלונגען ארויסצושפּרינגען דורכן פענסטער, איך בין צוריקגעקומען קיין בודאַפּעשט, וווּ די איבריקע 5 מאַן זיינען געבליבן, איז מיר אומבאַקאַנט.

איך האָב צופעליק געטראָפן אַ באַקאַנטן, וועלכער האָט מיר פאַרטרויט, אַז אין בודאַפּעשט איז טעטיק אַ געהיימע אונטערערדישע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, מיטגלידער פון דער אָרגאַניזאַציע אַרבעטן אין דער געשטאַפּאָ אוּן רעגירונגס־פּאָליצי אוּן אויף אַזאַ אופן האָבן זיי די מעגלעכקייט מיט דער הילף פון פּאָלשע דאָקומענטן אוּן שטעמפּלען צו ראַטעווען יידן, מיין באַקאַנטע האָט מיר אָנגענעבן דעם אַדרעס, איך בין גלייך אהין אוועק אוּן מען האָט מיך אָנגענומען אין דער אָרגאַניזאַציע, איין מיטגליד פון דער געהיימער אָרגאַניזאַציע געווען איך נאָך בייַם נאָמען, דאָס איז ישראל מאָשקאָוויטש פון בודאַפּעשט, הינגאַריא 68.

דעם 5.XII.44 בין איך מיט נאָך 3 יידן אריינגעפאָלן ביי די נאַצים, מען האָט אונדז אָפּגענידערט צו דער געשטאַפּאָ אוף שוואַבענערג, דאָרט האָבן מיר געטראָפן נאָך 120 יידן, צוישן וועלכע איך האָב דערקענט אַ סך פון דער געהיימער אָרגאַניזאַציע, מען האָט אונדז געשלאָגן אויפן הויפּט לייב, פאַרן גאַנצן טאָג פלעגן מיר באַקומען 2 מאָל צו בייסלעך וואַסער־זופּ, דאָס האָט אָנגעהאַלטן 3 טעג, דאָן האָט אונדז די געשטאַפּאָ איבערגענעבן צו די אונגאַרישע „נילאשים". מען האָט אונדז איבערגעפירט אוף וואַרטוש מייער שטר. נר. 37, וווּ מיר זיינען געזעסן ביז אויפדערנאַכט. ביינאַכט האָט מען אונדז געהייסן ארויסגיין צו 2 מאַן, אינגאַנצן נאַכטעס, יעדער פאָר האָט מען געבונדן די הענט אייגעם צום צווייטן אוּן אָנגעהויבן שלאָגן ביז מיר האָבן פאַרלאָרן דאָס באַוווסטזיין, וועלן מיר זיינען געקומען צו זיך, האָט מען אונדז, אַ גרופּע פון 8 פאָר, געשלאָסן אוועקגעפירט צו דער „דאָנייקעטען־בריק" אוּן געמוסט אַלעמען וואַרפן אין וואַסער. וועלן עס איז געקומען מיין רייַ, האָב איך דערקלערט דעם פּאָליציסט, אַז אויב ער וועט מיך נישט וואַרפן אין וואַסער, וועל איך אים אויפגעבן אַ ליסטע פון 50 פאַרברעכער.

דער פּאָלי־סט האָט אי־ינגעשטימט אזן מיך צוריקגעפירט. פּאַרנאַכט אי־ז געקומען אי־ינער פון דער געשטאַפּאָ. די „נילאשים" האָבן אים אי־בערגענעבן פון זייער ארבעט פאַר דעם גאַנצן טאָג אזן האָבן דערבי־ דערמאָנט מיין נאָמען אזן די סיבה, צולי־ב וואָלכער זיי האָבן מיך געלאָזט לעבן. דער געשטאַפּאָ־מאַן האָט מיך געוואָלט גלייך דערשיסן, וויל לעבעדיקע יידן דאַרף מען פון וואַסער נית צוריקברענגען. די „נילאשים" האָבן אים דערקלערט, אַז מען קען מיך דערשיסן נאָכדעם, ווי איך וועל שוין האָבן אריסגענעבן די 50 פּארבערעכער. דער געשטאַפּאָ־מאַן האָט אויף דעם אי־ינגעשטימט. זיי האָבן אָנגעהויבן פּאָדערן פון מ ר די אַדרעסן אזן דערבי־ מיר געוואָרנט, אַז אויב די ידיעות וועלן זיין פאַלשע. וועלן זיי מיך נית שיסן, נאָר שני־דן פון מיר שט־קער. נית וויסנ־ך, וואָס זיי צו זאָגן, האָב איך זיי אָנגענעבן 6 אַדרעסן פון הויז־וועכטער, וועלכע זיינען שוין לאַנג אויף דער וועלט נישט געיוען. זיי האָבן פון מיר געפאָדערט נאָך 44 אַדרעסן, איך האָב אָבער מער קיין נעמען נית געקענט אָנגעבן. דאַן האָבן זיי מיר אָנגעהויבן שלאָגן ביז איך בין געפאַלן אָן באַוויסטזיין. דאָס דערשיסן מיך האָט מען אָפּגעלייגט ביז מאָרגן. אויף מאָרגן האָט מען נעבראַכט נאָך 2 יידן. מען האָט זיי נעשלאָגן ביז אי־ינער א־ז געפאַלן טויט אויפן ארט.

דעמועלבן טאָג, ד.ה. 10.12.44 האָבן די „נילאשים" געמאַכט א הוליאַנקע אין דעמזעלבן הויז, וווּ איך בין געזעסן. אויסנוצדיק זייער שיכורן צושטאַנד, בין איך אַראָפּ אין קעלער פון דעם הויז. בי־נאַכט בין איך דורך א פענסטער פון קעלער אר־וים אויף דער גאַס. איך בין געוויען אינגאַנצן נאַקעט אזן נית געוווסט וווּ זיך צו באַהאַלטן. צופעליק בין איך אריין אין א הויז, וווּ עס האָט געזעבט א יי־ר אויף אריש עפּפּירן. דאָס איז געוויען חיים שלמה פרידמאַן פון קראָקע, דערראָזיקער יי־ד האָט מיך גלייך אָפּגעפּירט צו א צווייטער יידישער פאַמ־ליע, וועלכע האָט אויך געלעבט אויף אריש עפּפּירן. דאָרט האָב איך באַקומען זיך אָנצוטאָן, אָפּצוועסן אזן כ׳האָב זיך אויסגערוט פון דער גאַנצער אי־בערלעבעניש. צומאָרגנס האָט דער אויבנדער־ מאַנטער פרידמאַן מיר געבראַכט אַריש עפּפּירן. ער האָט מיך געגומען צו זיך אַהיים, וווּ איך האָב זיך אויסבאַהאַלטן ביז דער באַפרי־אונג.

דער יי־ד חיים שלמה פרידמאַן לעבט אזן געפינט זיך איצט (זומער 1946) אין מינכען, אין לאַנער ניי־־פרי־־מאַן. קיינמאָל אין לעבן וועל א־ך אים נ־ט פאַרגעסן!

אלימלך וויידער

אויפגענומען אין דער היסטאָרישער קאָמ־סיע ניי־־פרייַמאַן
(צ.ה.ק. 258/107)

אין די פאַלעסיטער וועלדטער

אריינפאַלנדיק אין קאָוועל (וואָלין) אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע האָבן מיר פון אָנפאַנגס אָן ניט אָפּגעלאָזט די געדאַנקען וועגן זיך אַרויסדרייען פון זייערע הענט.

איינמאָל, דעם 7.7.1941, וועז איך בין געגאַנגען אויבער קאָוולער גאַסן אָנקוקן, ווי די רוסישע געפאַנגענע אַרבעטן אונטער דער אויסיכט פון די ס"ס בייַ די צעשטערטע מויערן, האָט מיך אַ דייטש פאַרהאַלטן, ווייל איך האָב פאַר אים דאָס היטל ניט אַרונטערגענומען. נאָך די צווייַ **געלע** לאַטעס. וועלכע איך האָב געטראָגן פון הינטן אויף פאַרנט, האָט ער געזען אַז איך בין אַ ייִד. איך האָב אים געענטפערט, אַז איך האָב אים ניט באַמערקט. דער דייטש האָט ניט לאַנג געקלערט אין מיר דערלאַנגט מיט דער נאַנייקע איבערן האַלדז, אַז איך האָב זיך באַלד באַאָסן מיט בלוט. אַן אויפגערעקטער בין איך געקומען אין שטוב, זיך געמאַכט אַ פּעקעלע עסן, אַרונטערגעריסן פון זיך די **געלע** לאַטעס און געלאָזט זיך וווּ די אויגן טראָגן. דער ציל מיינער איז געווען טשיערנ־אין, בריסקער קאַנט. איך בין געגאַנגען אַ גאַנצן טאָג אַליין מיטן בריסקער שאָסי. מיט זיך האָב איך געהאַט אַ מעסער אויף צו פּאַרטיידיקן זיך. איך בין פאַרבייגעגאַנגען אַ דאָרף זאמשאן. אַנטקענען איז מיר געקומען אַן אַלטער גוי. איך האָב אים געפרעגט, וווּ וווינען דאָ יידן. זאָגט מיר דער גוי, אַז די יידן האָט מען שוין לאַנג אַרויסגעפירט אין בריסקער געטאָ. וועז איך האָב אים געזאָגט, אַז איך בין אַ ייִד, האָט ער מיר געהייסן גיך אַנטלויפן, ווייל די אוקראַיניש פאָליצייַ וועט מיך דערהאַנגען. איך האָב לאַנג ניט געקלערט אין געזומען ציע פּיס, אַז קיין פערד וואָלט מיך ניט דערייכט. איך בין דערגאַנגען צו דעם קרייץ־וועג בריסק־קאָוועל און טשיערנאן־מאלאריטע. איך האָב זיך געזומען אויף טשיערניאָוויסנדיק אַז דאָרט זיינען די וועלדער גרויסע; אפשר יועל איך דאָרט קענען געפינען אַ רואיקע באַהעלטעניש.

דער זייגער איז 10 ביינאַכט. איך גיי אַריין אין דאָרף טשיערניאין. פינצטער דאָרט, נאָר איינצלנע לעמפּעלעך ברענען. איך גיי אַריין אין אַ קריסטלעכער שטוב און פרעג, וווּ וווינען דאָ יידן. מען קוקט מיך אָן פון קאָפּ ביז פיס און מען ענטפערט מיר מיט אַ געלעכטער: „דאָ אַנטקענען, די דרימע שטוב". איך קלאַפּ אָן, עפן די טיר. איך זאָג: „אַ גוטנאָוונט, יידן!" מען ענטפערט מיר: „גוט יאָר!" פיים טיש זיצן דער אַלטער שמיר מיט רעם

וויב, דער זון אוּן די שנור. מען טרינקט טיי. דער שמיד דערציילט מיר, אַז דאָ האָט מען שוין אויסגעהרגעט אַלע יידן. זיין פּאַמיליע האָט מען געלאָזן לעבן, ווייל ער איז אַ גוטער בעל־מלאכה אוּן קען צו נוץ קומען די דייטשן, דער אַלטער פרעגט מיך, צי איך בין אַ יִיד, ווייל מיין אויסזען איז ניט ענלעך אויף אַזאַ. „זיכער בין איך אַ יִיד", האָב איך אים געענטפערט. ער האָט לאַנג נעקוקט אויף מיר. איך האָב באַמערקט, ווי דער זון איז אַרויס דורך דער טיר. איך האָב עס ניט געגומען אין אַכט. עס דויערט ניט לאַנג אוּן אין שטוב קומט אַריין צוריק דער זון מיט 2 אוקראַינער פּאָליציסטן אוּן קאָמענדאַנט. „אָט דער איז אינדז צו אונדז געקומען, מיר ווייסן ניט ווער ער איז", ווייזט אָן אויף מיר דער זון.

דער קאָמענדאַנט אַרעסטירט מיך אוּן פירט מיך אָפּ אין פּאָליציי־אַמט. דאָרט באַזוכט מען מיך פּוּן קאָפּ ביז די פּיס. ווי דער קאָמענדאַנט דערזעט פּוּן מיינע דאָקומענטן, אַז איך בין אַ יִיד, ווערט אים ליכטיק אין די אויגן. מיר גופא דערלאַנגט ער באַלד אַ פּאַטש אוּן טוט אַ זאָג: „איצט האָבן מיר אַ פּטאַשעק (פויגל), אין דער פרי פירן מיר דיך אָפּ צו דער געשטאַפּאָ קיין קאָבּרין". ער האָט מיך ווייטער רעווידירט אוּן געפּוּנען דעם מעסער אין שטיוול. ער קוקט מיך אָן אוּן זאָגט: „וואָס, דו ביסט אַ מערדער?" ער ווארפט מיך אַריין אין אַ שמאָל קעמערל אוּן זאָגט: „דו האָסט נאָך צו לעבן ביז מאָרגן!"

די נאַכט ציט זיך. איך ליג אין קעמערל, קען ניט אײַנשלאָפן. איך צייל שוין די שעהן, ווי לאַנג איך האָב נאָך צו לעבן. דערווייל הער איך ווי עס פּאָרט אָן אַ פּוּר אוּן שטעלט זיך אָפּ. דאָס איז דער פּורמאַן, וואָס דער קאָמענדאַנט האָט באַשטעלט צו פּאָרן קיין קאָבּרין מיט מיר. 6 אַ זייגער אין דער פרי שלעפּט מען אויף די טיר, דער וואַכמאַן נעמט מיך אַריין אין דינסטצימער. איך זע, אַז דער קאָמענדאַנט איז שוין גרייט צו פּאָרן. ער האָט מיר געהייסן מיטגיין. מיט זיך ביי דער זייט האָט ער געטראָגן אַ רעוואָלווער. איך זעץ זיך אויף, דער קאָמענדאַנט לעבן מיר, דער פּורמאַן טרייבט אָן די פערד. אָפּגעפאָרן 7 ק"מ פאָרט אונדז אַנטקעגן אָן אַ פּוּר אָנגעלאָדן מיט האָלץ. דער קאָמענדאַנט פאַרהאַלט די פּוּר אוּן פרעגט דעם גוי, צי ער האָט אַ דערלויבענישׂ פּוּן וואָלד־וועכטער. דער גוי האָט אָבער ניט. דער קאָמענדאַנט הייסט אים זיך אומקערן אוּן פּאָרן מיט אים. מען פאָרט צו צו אַ הייזל. דער קאָמענדאַנט באַפּוילט מיר מיטן גוי פּוּן פּוּר אַריינגיין אין שטוב. דער גוי זיפצט זיך אָפּ פּוּן האַרצן: „פּאַניע קאָמענדאַנטש"... „וויפּ" (לאָמיר טרינקען). ענטפערט דער קאָמענדאַנט. „דאַוואַי". איז צופריידן דער פּויער. מען נעמט טרינקן. מען טרינקט, מען טרינקט, דער קאָמענדאַנט לאָזט פּוּן מיר ניט אַראָפּ די אויגן. מען טרינקט אָבער אַזוי

לאַנג ביז וואַנען די אוינן ווערן אים שוין אין גאַנצן פאַרנאָסן אוּן מען ליגט שוין אויף דער ערד. איך בין שוין ווי פאַרגעסן...

ניט געטראַכט, נעם איך זיך צו דער ארבעט. איך גיי צו גלייך צום קאָמענדאַנט, שפּילע אים אָפּ דעם פּאַס מיטן רעוואָלווער אוּן א־צט – בין איך באַלעבאָס! דער גוי פּוּן שטוב, ביי וועלכן מיר זיינען, וויים גאָרנישט ווער אוּן וואָס א־ך בין. איך גיי ארוים אין דרויסן אוּן היים דעם פּורמאַן או־פהויבן די העגט אין רער הויך. איך זעץ זיך אויף דער פּוּר אוּן – הירא אין די קאָבּרינער וועלדער.

אין וואַלד לאָז איך שטיין די פערד ביי אַ בוים. איך לאָז זיך גיין אַלץ ט־פער. איך בין אָבער הונגעריק אוּן פּאַרקערעוויע זיך אין אַ כומאָר (הייזן). דאָ עס א־ך אָפּ אוּן גיי ווי־טער. קיין מורא האָב א־ך שוין נישט. א־ך האָב דאָך דעם נאַיאַן, וואָס איך האָב צוגענומען פּוּן קאָמענדאַנט. איך בין אזוי געגאַנגען פּוּן וואַלד צו וואַלד ביז איך בין פאַרגאַנגען אין דאכ־לאוער וועלדער. דאָ האָב א־ך אָננעטראָפן 2 רוסישע סאָלדאַטן, וועלכע זיינען אַנטלאָפן פּוּן דער דייטשער געפאַנגעניש אוּן וואַנדערן אזוי אין וואַלד. מיר האָבן זיך צוזאַמענגערעדט אוּן אָנגעהויבן לעבן צוזאַמען. עסן, שלאָפן – אַלץ צוזאַמען, אזוי ווי ברידער פּוּן יאָרן לאַנג.

עס לויפן פאַרבי טעג. זיי ווייסן נישט, אַז איך בין אַ ייד. רוסיש קען איך גוט רידן. מיר האָבן אָננעהויבן קלערן, אַז מען וואָלט נעראַרפט שאַפן געווער פאַר די צווי חברה. מיר האָבן באַשלאָסן צו באַפאַלן די דייטשע וואַך, וועלכע גייען ארום צו צווי אויפן הילצערנעם בריק פּוּן שאָסי קאָבּרין־מינסק. צווי ביינאַכט זיינען מיר אַוויעק. מיר האָבן זיך צוגעשאַרט צום בריק. צווי דייטשע שטייען וואַך אוּן רויכערן זיך ציגאַרעטן. די ביקסן האַלטן זיי אי־בער די פּל־יצעס אוּן שמועסן זיך. ניט לאַנג געקלערט, איך מיטן נאַיאַן, די צווי רוסן מ־ט מעסערס טאַנצן ארויף אויף זיי אוּן מען כאַפּט זיי ביי די העלדזער אוּן קוילעט זיי ווי די ביקסן אוּן גייען זיך אַוועק מיט אוג־זער וועג, אין די ראבלעווער וועלדער. א־צט לאַכן מיר שוין פּוּן דער וועלט; מיר זיינען שוין אַלע באַאויאָגנט. טיף אין וואַלד האָבן מיר זיך אויסגענראָבן אַן ערד־בונקער אוּן זיך גענומען צוגרייטן אַ רעזערוו עסן אויפן ווינטער, כדי ניט צו דאַרפן קריכן איבערן שניי אוּן לאָזן שפּורן צו אונדזער ווויננונג. כמעט יערן טאָג פלענן מיר אין די וועלדער אַלץ באַגענענען אַנטלאָפענע מענטשן, וועלכע האָבן אייך געזוכט פאַרטיזאַנערן! מיר האָבן אַלעמען צוגענומען צו אונדזער משפּחה, ווער נאָר עס האָט נעוואָלט קעמפן קענן דייטש. אויך יידן האָבן מיר געטראָפן, אָפט אויך באַרוועס, נאַקעט, הונגעריק, אַנטלויפנדיק פּוּן גטאָ מיט אַ געוויין: „מיר ווילן זיין פאַרטיזאַנער!"

מיר האָבן זיך צו ב־סלעך איינגעשאַפט געווער. מיר זיינען געוואָרן אַן

אמת־קע קאמפֿ־גרופּע פֿון פּאַרטיזאַנער. מיר האָבן אויסגעוויילט צוזישן זיך אַ פֿירער, ויאָס יעדער־איינער מוז אים האָרכן. מיר האָבן אָננעהויבן עפּעס אויפּטאָן. אונדזער טעטיקייט האָט זיך קאָנצענטרירט אויף דעם וועג קאָברי־פֿינסק. מיר האָבן דורכגעפֿירט אָנפֿאַלן אויף דייטשע אוטאָס, מיר האָבן דעמאָלירט פֿאָליציי־אַמטן, פֿאַרברענט בריקן, אויפֿגעריסן אייזנבאַנען. ניט איין מאָל פֿלענן מיר בראָדשענען בײַן האַלדז איבער די בלאָטעס, כדי אוסצומיידן די פֿויערשע דערפֿער. די האָבן נאָך געקענט אונדז אײַבערגעבן אין די דייטשע הענט, ווײל זיי האָבן נאָך דאַן ניט פֿאַרשטאַנען יואָס אזוינס איז אַ פּאַרטיזאַן.

אזוי האָט זיך געצויגן ביז 1943. מיר האָבן זיך באַקאַנט מיט נאָך אַוועלכע קאַמפּס־גרופּעס (אָטריאַדן) ווי מיר. מיר האָבן צוזאַמענגעשטעלט גאַנצע בריגאַדעס אוז זיך פֿאַרנומען אַרבעטן אין גרויסן מאַס אַב. מען האָט זיך אויך פֿאַרבונדן מיט מאָסקווע אוז דאָס האָט אונדז געגעבן אַ גרויסע הילף. בײַנאַכט פֿלענט מען אונדז אַרונטערוואַרפֿן געווער, עסן. מענטשן אויף פּאַראשוטן פֿלענן זיך אַראָפּלאָזן אוז אונדז געבן די נויטיקע אינסטרוקציעס, ווי אַזוי מיר דאַרפֿן. אַרבעטן. פּאַר די פּאַרוווונדעטע האָבן מיר געהאַט אַן אייגענעם שפּיטאָל אין וואַלד מיט אייגענע דאָקטוירים אוז מע־קאַמענטן. די שווער־פּאַרווונדעטע פֿלענט מען אַפּפּירן מיטן אַראָפּלאָזן קיין מאָסקוע. כאָטש אונדזער לעבן איז געווען איינגעשטעלט יעדע מינוט, דאָך איז עס געווען אַ פֿריילעכס. צו אַדורכפֿירן די באַפֿעלן פֿלענט מען גיין פֿריילעך אוז מיט געזאַנג. אַ טאָג אָן עטלעכע אוועקגעהרגעט דייטשן איז פּאַר אונדז געווען אַ פּאַרשטערטער. מיר האָבן אויך געהאַט אַן אייגענע ענגע גרופּע („דרוזשינע") פון 12 יידן, געקעמפֿט האָבן מיר אויך ניט ערגער ווי די רוסן, אפֿשר נאָך אַ ביסל שטאַרקער. אונדז איז דאָך שוין אַלץ איינס געווען; מיר האָבן שוין אלץ פֿאַרלאָרן. דערפּאַר איז אונדזער קאַמף טאַקע נעווען פּאַרבּיסן. געווען זיינען אויך בּיי אונדז יידן, וועלכע האָבן זיך אוסגעצייכנט. ווי דער חבר פון קאָברי. ברוך קאנציפער, בערעלע יאפֿאַנטשיק, אוז אויך דער שרייבער פון די שורות.

צוגעשטעלט דורך דער היסטאָרישער קאָמיסיע
אין ל׳יפּהיים
(צ.ה.ק. 541/474)

שמואל פּראַוודע
געבוירן אין אָסטראָווטאַ.
מיטגליד פון פּח״ת

„מיינע איבערלעבונגען בעת דער מלחמה"*)

מיינע עלטערן האָבן געהייסן: דער פּאָטער אברהם, די מוטער עטל, געבאָרענע לעערער. איך בין געבאָרן געוואָרן אין שמאָט פּאָדהאַיצע בײַ מאַרנאָפּאָל דעם 25. 6. 1932. דורך דעם אויסברוך פון וועלט־קריג האָב איך מער ניט געקענט ענדיקן ווי 3 קלאַסן, 2 אוקראַיניש און אין יידיש. אַז אין 1939 יאָר זײַנען צו אונדז געקומען די רוסן האָבן מיר זיך איבערגעקליבן אין דער שטאָט מיקולינצע. דאָרט האָבן מיר געווויינט ביז די דייטשן זײַנען צו אונדז געקומען. די דייטשן זײַנען צו אונדז געקומען דעם 4־טן יולי 1941 און דעם 8־טן יולי האָבן די דייטשן געהרגעט מײַן מוטער. נאָך דעם טויט פון מײַן מוטער האָבן מיר אַ קורצערע צײַט געווויינט בײַ אונדזערע גוטע באַקאַנטע און דאַן זײַנען מיר צוריקגעפאָרן אין אונדזער שטאָט. אַז מיר זײַנען געקומען האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז די דייטשן האָבן שוין געשאַפן אַ יודענראַט, וועלכער דאַרף זײַן דער פאַרבינדונגס־אָרגאַן צווישן זיי און די יידן. די מענטשן פון שטאָט האָבן געצוווּנגען דעם פּאָטער אַרײַנצוגיין אין יודענראַט. זיי האָבן געשאַפן יידישע פּאָליציי, וועלכע האָט געהייסן: „אָרדע־נונגס־דינסט". דער אָרדענונגס־דינסט איז ניט אַין מאָל אויסגענוצט געוואָרן אַלס וויכטיגלאָזער אינסטרומענט דורך די דייטשן צו דורכפירן פאַרשידענע גרוילטאַטן קעגן די יידן. עס איז אָנגעקומען דער אַזוי גערופענער פערזאָנ פון אַזוי גערופענע „לאַפּאַנקעס" (כאַפּאַנישן) אין וועלכע דעם גרעסטן אָנטייל האָבן געגומען די אוקראַניש פּאָליציי און פאָלקס־דייטשן (פאָלקסדאַן). די מענער זײַנען געווען אין געפאַר. מען האָט געבויט באַהעלטענישן. יום־כיפור בײַ דעם 21. 9. 1942 זײַנען צו אונדז געקומען די געשטאַפּאָ און ס"ס־מענער און זיי האָבן געמאַכט אַ פאָגראָם. אין דער לעצטער מינוט האָב איך געגעבן

*) די אַרבעטן פון אָט דער סעריע זוערן געגעבן נאָר מיט די נאָר נויט קסטע שפּראַך־אויסבעסערונגען.
ר ע ה.

אַ קוק אין פּענצטער, וועלכער אי֫ז געווען פּון פּאַרנט, אוּן אי֫ך האָב דערזען אַז ס"ס־מאַן מיט זיין בּ֫יקס אוי֫פן אַקסל אוּן היט שוין אַ צוזאַמענגענומענע גרופּע מענטשן. פּון די זי֫טן זי֫נען אַרומגענאַנגען צוויי ס"ס־מענער מ֫ט רעוואָלווערן אין די הענט. ת֫כף בין אי֫ך אַריין אין בּונקער. דער פּאָנאָמ האָט געריי֫ערט אַ גאַנצן טאָג בּי֫ י֫ וועלכן עס זי֫נען אומגעקומען 1.500 פּערזאָנען. מיר האָבן זי֫ך געשט֫יקט אין בּונקער אַ גאַנצן טאָג אָן וואַסער אוּן אָן לוּפט. פּאַרנאַכט זי֫נען מיר אַרויסגענאַנגען פּון בּונקער. די שטאָט אי֫ז געווען וויסט, די מענטשן האָט מען אַוועקגעפּי֫רט קי֫ן בּעלזשעץ. דאָס לעבן אי֫ז געגאַנגען וויי֫טער נאָר מ֫ט דעם אונטערשי֫ד, אַז עס זי֫נען געבליבן פּאַריתומטע קינ֫ער. דעם 30. X. 1942 אי֫ז געווען דער צווי֫טער פּאָגראָם אין אונדזער שטאָט. דעם טאָג זי֫נען אומגעבראַכט געוואָרן 1.500 יידן. צוזש֫ די 1.500 פּערזאָנען אי֫ז געווען מי֫ן פּאָטער. נאָך דעם פּאָגראָם זי֫נען מיר געווען בי֫י אונ֫זער פּעטער.

נאָך דעם צווי֫טן פּאָגראָם האָבן די די֫טשן צוזאַמענגענומען די מענטשן פּון דער גענט אוּן געשאָפן בי֫י אונדז אין שטאָט אַ געטא. אַ שרעקלעכע נויט אי֫ז געווען אי֫ן געטא. 10 פּערזאָנען האָבן געווויינט אין אַ קליינעם צימער, עס האָט זי֫ך פּאַרשפּרי֫יט טיפוס, אוי֫ף וואָס מי֫ן ברוּדער אי֫ז אוי֫ך געי֫ען קראַנק. דאָס גאַנצע געטאָ אי֫ז געווען אַרומגענומען מיט אַ פּאַנ־שן שרעק.[1]) נאַכט אוּן נאַכט פלענן די מענטשן שטי֫ן בי֫ם פּענצטער אוּן אַרויסקוקן צו עס קומען ניט אָן ווי֫דער אַ מאָל די די֫טשי֫ש מערדער.

דעם 17. 4. 1943 בי֫־נאַכט בין אי֫ך צוזאַמען מ֫ט מי֫ן ברוּדער אוּן פּעמער אַרויס פּון געטאָ אוּן געגאַ֫נגען זי֫ך באַהאַלטן צו אַ גוי. די ערשטע צי֫ט אי֫ז אונדז דאָרט געווען גוט, נאָר שפּעטער האָט זי֫ך פּאַרערגערט. דער גוי האָט אונדז באַזאָרגט מ֫ט צי֫טונגען. מ֫ר האָבן געלי֫ענט אַז די רויטע אַרמי֫ גייט פּאָרויס. מיר האָבן אָנגעהויבן צו האָבן האָפענונג. דעם 6. 6. 1943 פּרי֫ אי֫ז דער גוי אוּנדז געקומען אוּן געזאָגט, אַז דאָס געטאָ אי֫ז באַלאַ־גערט. עס אי֫ז פּאַרגעקומען דער לעצטער פּאַרניכטונגס־פּאָגראָם. די די֫טשן האָבן צוזאַמענגענומען די מענטשן, אַרויסגעפּי֫רט ה֫נטער דער שטאָט אוּן אוֹסגעשאָסן. דעם רעשט מענטשן, וועלכע האָבן זי֫ך אויסבאַהאַלטן. האָבן זי֫י געזאָגט, אַז זי֫י דאַרפן כּ֫טנעמעס מ֫ט זי֫ך די וויכטיקסטע זאַכן אוּן זי֫י וועלן אי֫בערגעפּ֫רט קי֫ן מאַרנאָפּאָל אין געטאָ[2]) אַז זי֫י זי֫נען אַרויסגענאַ־גען ה֫נטער דער שטאָט זי֫נען פּון דער תבואה אַרויסגעשפּרונגען געשטאַפּאָ.

---

[1]) ווי באַקאַנט, פלעגן די די֫טשן בי֫י עפּ֫דעמי֫עס אומברענגען דאָס גאַנצע געטאָ. ר ע ה.

[2]) כדי צו אַרייננאַרן די אויסבאַהאַ־טענע יידן פלעגט די געשטאַפּאָ נאָך די גרעסערע אַקציעס פּייערלעך מעלדן, אַז מער ניט, עלן שוין קי֫ן אַקציעס נ֫ט פּאָרקומען. אוּן די יידן, ווי֫כע ווועלן זי֫ך אַלי֫ן מעלד. ווועלן נאָר נעשיקט ווערן אוף אַרבעט. זע „פּון לעצטן חורבן" נר. 2, „נאַציש ערנוואַרם". ר ע ה.

דאָרט זיינען נעווען צוגעגריים גריבער אוּן די מענטשן האָט מען אויסגעשאָסן. די שטאָט איז געווּאָרן „יודן־פריי". די שט־בלעך האָט מען אָננעהו־בן צו ברענען אוּן צו ראָבעווען. מיר האָבן נעלאָזט אַ מרער אוּן וויטער נעלעבט מיט האָפענונג. די רויטע אַרמי איז גענאַנגען פאָרויס. עס איז געווּמען געווּאָרן שטאָט נאָך שטאָט. זיערע אָפט־לונגען האָבן שוין נעקעמפט אין מאַרנאָפאָל, 70 ק לאָמעטער פון אונדז. דער גוי האָט אונדז געווּאָלט אַרויס־נעבן די דיטשע מערדער. אָבער די רויטע זיינען שוין נעווען אין אונדזער שטאָט, האָט ער אונדז געלאָזן לעבן. ענדלעך איז געקומען די ליבטיקע שעה. די רויטע פאָרפאָסטנס זיינען געווען אין אונדזער שטאָט. דאָס איז געווען 28. 3. 1944. נאָך 52 וואָכן פאַרשפאַרט זיין אין קעלער זיינען מיר צום ערשטן מאָל אַרויס פון דער פינצטער־ער נרוּב אוּן אַריינגעזאַפט מיט אונדזערע דור־שטיקע לונגען די לופט, וועלכע האָט אונדז ווי פאַרש־כורט מיט איר פרישקייט אוּן אונדז אָננעזאָגט, אַז מיר זיינען ענדלעך פריי. באַצאָלנריק פאַר דעם מיט זעם נאָמען צו זיין איינער פון די ווינציק א־בערגעבליבענע יתומים פון פוילישן יידנטום.

ארי ה מ י ל ך.

צוגעשטעלט פון דער פאַכשול אין אַשאָו.
(צ. ה. ק. 301/159)

זינג אויס אוּן פאראייביג דיין געטא!

קום אין צ. ה. ק. אוּן גיב איבער אויף פאַטעפאָן - פלאַטן די געטאָ־ אוּן קאַצעט־לידער, וואָס רו קענסט. 7 מינוט דויערט עס.

■

איבער אַ וועלט וועלן די פלאַטן דעמאָנסטרירט ווערן. די ייוואָ־אויסשטעלונג אין ניו־יאָרק וואָרט אויף זיי.—

■

מער פון אַלץ פאַררינט עס נאָך דער כבוד אוּן אָנדענק פון דיין געטאָ קום, לאָז זיך נים בעטן!

■

אונדזער אַדרעס:

Central Historical Commission at the Central Committee of Liberated Jews in the American Zone of Occupation in Germany, Munich, Möhlstr. 12a.

פֿאַלק לעבן

ווערטלעך פון לאדזשער געטא

איבערגענעבן פון י. ראָזענבוים (לאָדוש–מינכען). בּאַאַרבעט – מ. י. פֿיינענבוים.

לאָדזש, די צווייטע גרעסטע יידישע קהילה אין פּוילן, איז שוין אין פֿרילינג 1940 געווען פֿאַרשפּאַרט אין אַ געטאָ מיט מרדכי חיים רומקאָווסקי אַלס געטאָ־עלטסטער. דאָס געטאָ איז געווען אַ מלוכה פֿאַר זיך; מיט אייגן געלט, צייטונג, פּאָליציסטן, פֿייערלעשער א.א.וו. די גאַנצע יידישע באַפֿעלקערונג איז געווארן איינגעשפּאַנט צו דער אַרבעט אין די אַזוי גערופענע „רעסאָרטן". ניט קוקנדיק אויף דער אָנגעשטרענגטער מיה איז דער הונגער אין געטאָ געווען אומבאַשרייבלעך. דער לאָדזשער געטאָ איז ליקווידירט געווארן אין מאָנאַט אויגוסט 1944.

דאָ ווערן געבראַכט איניקע ווערטלעך פון לעבן אין געטאָ.

דריי חיים'ס. אין געטאָ פלעגט מען זיך וויצלען: דריי חיים'ס קענען מיר. איינעם – חיים וווייצמאַן, וואָס פירט די יידן קיין ארץ־ישראל. דעם צווייטן – מרדכי חיים רומקאָווסקי, וואָס האָט די לאָדזשער יידן אַרײַנגעפֿירט אין געטאָ. און אַ דריטן – חיים פּאטשאַרקאָווסקי (פון דער טויטן־עגלה), וואָס פירט די יידן אויפן בית־הקברות.

די הילף אונטער דער פּלייצע. דער טויט פֿאַר דער נאָז. מיטן דערנעענטערן זיך פון מזרח־פראָנט פלעגן די געטאָ־אָפּטימיסטן טרייסטן, אז די ישועה איז שוין גאָר נאָענט. די פעסימיסטן פלעגן אָבער זאָגן: „די הילף איז הינטער דער פּלייצע, און דער טויט – פֿאַר דער נאָז"...

מרדכי חיים – אַ קיסר. לצים פלעגן דערציילן, אַז זיי האָבן געהערט זוי רומקאָווסקי איז געשטאָנען בײַ זיין פֿרוים קבר און געזופן: „אידאַ, אידאַ! שטיי אויף און זע ווי דיין מרדכי־חיים איז אַ קיסר"...

טשאָלנט אום יום כיפּור. אויפן קאָשטשיאָל־אָלטאַר. דער קאָשטשיאָל אויף קאָשטש־עלנע גאַס איז געווען אַיינגעשלאָסן אין געטאָ. דאָרט האָט זיך געזאַמלט דער „פּעדערן־רעסאָרט". אַהין פלעגט מען ברענגען דאָס בעטגעוואַנט פון די „אויסגעזוכטע" יידן, צוזאַמענפאַקן און עקספּעדירן זיי קיין דיימש־

לאַנד. אַמאָל פלעגט מען אויס שבת באַקומען אין די „רעסאָרטן" משאָלנט אויף מ׳טאָג. האָט זיך געמאַכט, אַז יום־כיפור א׳ז אויסנעפאַלן אויס שבת, אזן די ארבעטער אין קאָשטשיאל האָבן באַקומען צוים מיטאָג משאָלנט, וועלכע זיי האָבן געוועסן ז׳צנריק אויפן אַלטאַר אין קאָשטשיאָל. יידן האָבן זיך דערׂבער געוויצלט: שטעלט א׳יך פאַר וואָס פאַר אַ צ׳יטן מ׳ר האָבן דערלעבט, אַז יידן עסן יום־כיפור משאָלנט אויפן אַלטאַר אין קאָשטשיאָל...

דאָס געטעלע קלאַפּט. בײַם שאַפן דעם געטאָ האָט זיך רומקאָווסקי אויסגעדר־קט: „אין דריי יאָר ארום וועט דאָס געטעלע קלאַפן וויִ אַ זיגערל". האָבן די יירן זיך געוויצלט: „נאָך פאַר די דריי יאָר קלאַפט דאָס געטעלע — מיט די טרעפּעס (האָלצשוך)".

פאַרגעסן דעם בית־עולם. רומקאָווסקי האָט אַמאָל אויסגערעכנט אַלע זיינע רעסאָרמן, פאַבריקן אזן ווארשטאַטן. האָט א׳יגער געמאַכט אַ צווישנרוף: „א׳ר האָט פארגעסן דעם בית־עולם"...

וועו שלאָפן זיי? רומקאָווסקי האָט פאַר יידן גערעדט וועגן די פ׳ייער־לעשער אין געטאָ: „זיי ארבעטן בייטאָג אזן ב׳־נאַכט!" האָט ער זיי אַריינ־געלויבט. „טאָ וועו שלאָפן זיי". האָט אַ יור אים א׳בערגעהאַקט. „וועו עס ברענט", א׳ז באַלד געקומען אַן ענטפער פון אַ צוויי־טן.

א שי־ן עסק. אַ גאַנץ לאַנגע ציים האָט דאָס געטאָ ניט באַקומען קיין שום פראָדוקטן צום עסן. עסיק פלעגט מען אָבער באַקומען לרוב. האָבן יידן דערצ׳־ילט וואָס דאָ א׳ז פאַרגעקומען. רומקאָווסקי האָט פאַרלאַנגט פון די נאַצ׳־ס לעבנסט טל פאַרן געטאָ. וואָס פאַר אַן ארטיקל ער האָט אויסנע־רעכנט, האָבן זיי געענטפערט, אַז זיי האָבן ניט. פאַר פארצוויי־פלונג האָט רומקאָווסי זיך געקראַצט א׳ן קאָפּ אזן געמורמלט: „א שי־ן עסק". די נאַצ׳ס, דערהערניק דאָס וואָרט עסק; האָבן געמיינט, אַז רומקאָווסקי פאַרלאַנגט פון זיי עסיק אזן א׳ם באַלד געענטפערט: „וואָס עסיק? יאָ, דאָס בעקאָמען זיי". אזן בנוגע דעם האָבן זיי ווירקלעך געהאַלטן וואָרט...

ארבעט פאַר אי־ך, עסן פאַר מ׳ר. רומקאָווסקי פלעגט שטענריק א׳ן די רעסאָרטן האַלטן דרשות אזן טענהן: „ארבעט האָב איך פאַר א׳־ך, אזן עסן האָב איך". פלעגן יידן לייגן דעם טראָפּ ב׳־ם עסן — אויף „איך"...

נרינציג, געלציג, דרעקציג. רומקאָווסקי האָט געהאַט אַ שוואַכקי־ט צו מאַכן רעזערוון פון שפּ׳־ז־פראָדוקטן, אזן די אַזוי אויך קאַרגע שפּ׳־ז־רא־צ׳אָנעו פלעגן די געטאָ־א׳־ינווינער באַקומען אין ערגסטן צ׳־שטאַנד. פלעגט מען דער־בער א׳ן געטאָ זאָגן: „דער דייטש ש׳־קט גרינציג, רומקאָווסקי דער־האַלט געלציג אזן שטשענשליוווי (לייטער פון אַפּראָוויזאַצ׳־ע־אפּט־יל) גיט ארוים — דרעקציג"...

גרעסער פֿאַר משה רבנו. אין געטאָ איז געווען באַקאַנט דער פֿאָלקס־דיימש סוטער (פון דער קרימ־נאַל־פֿאָליציי; פֿאַר דער מלחמה געווונט אין לאָדזש אויך דער אַלעקסאַנדער גאַס) ער האָט גערעדט גוט יידיש. פלעגט ער זאָגן: „איך בין גרעסער פֿאַר משה רבנו. משה רבנו האָט געשלאָגן מיטן שטעקן אויף אַ שט־ין און ס'איז אַרויס וואַסער, און איך שלאָג מיטן שטעקן אויף אַ הינטן — און ס'גייט אַרויס גאָלד". געמיינט: ער שלאָגט מיטן שטעקן אַזוי לאַנג אַ יידן, ביז יענער זאָגט אים אוים, וווּ ער האָט באַהאַלטן זיינע ווערט־זאַכן.

אַ חתונה־קאַרטע. אין די ערשטע ציימן פון די „אויסזידלונגען" האָבן די לאָדזשער יידן נאָך ניט געווּסט, אַז די מענטשן ווערן געשיקט צום טויט. צו די „אויסזידלונגען" פלעגט מען צעשיקן די יידן קאַרטלעך, אַז זיי זאָלן זיך שטעלן אין געטאָ־תפיסה אויף טשאַרניעצקי גאַס. אָט די קאַרטלעך פלעגט מען רופן „חתונה־קאַרטן".

אַ גרוס פון פערדל. אויף אַ מענטש, וואָס האָט שלעכט אויסגעזען, פלעגט מען זיך זאָגן: „דאָס פערדל האָט שיין געגריסט צו אים". געמיינט: דאָס פערדל פון דער טויטן־ענגה...

אָפּגענעבן דאָס „וואַשוויע־ביכל"... אויף אַ מענטש, ויאָס האָט זיך שוין קוים געשלעפּט אויף די פֿיס, פלעגט מען זאָגן: „ער האָט שוין אָפּגענעבן זיין „וואַשוויע־ביכל" צו חיים פּאַטשאַרקאָווסקי"... יעדער געטאָ־אינוויינער האָט געהאַט א „וואַשוויע־ביכל" צום אָפּנעמען גרינסן; פּאַטשאַרקאָווסקי איז געווען דער פירער פון דער טויטן־ענגה.

איך האָב פּאַסט. כסדר פלעגט אים געטאָ ווערן איבערגעריסן דער פּאָסט־פּאַרקער. אין דער ציים פון אַזאַ איבעריים באַרימט זיך אַ ייד, אַז ער האָט יאָ פּאָסט. וווּנדערן זיך יידן אַזן פרעגן: „זוי אזוי איז דאָס מעגלעך?" גיט זיי דער ייד צו פּאַרשטיין: „איך באַקום 2 קג. ברויט אויף 8 מעג; האָב איך די גאַנצע פּאָרציע אויפגענעמען אין פּאַרלויף פון 5 מעג; האָב איך די איבעריקע 3 מעג פּאָסט... פּאָסט אויף פוילישׁ – תענית.

דושאקערן. אַ לוקסוס־אַרטיקל איז אין געטאָ געווען קילעריבן. פון וואָס מ'האָט געמאַכט אלערליי מאכלים. דעריבער האָט מען קילעריבן געקרוינט מיטן נאָמען „דושאָקערן". ביי קאָרטן זיינען פּאַראַן דושאָקערן וואָס לאָזן זיך אין שפּיל פּאַרשיידנאַרטיק קאָמבינירן.

קיין איין פערד געפֿגרט. אין געטאָ פלעגט מען זאָגן, אַז קיין איין פערד איז נאָך אין געטאָ ניט געפֿגרט, וויל א־דער עס פֿגרט אַווּעק עסט

מען אים אויף... אין געטאָ פלעגט מען מאַקע פון צייט צו צייט געבן די איינווינער אַ קליינע פּאָרציע פערדן־פלייש.

ער עסט ווישטש־גאָווע פערד. אַז מען האָט אין געטאָ געזען איינעם אין גאַנגען, פלעגט מען זאָגן: „ער עסט ווישטש־גאָווע (געיאָג) פערד"... געמיינט: ער עסט פערדן־פלייש.

זופּן. די מיטאָגן פּאַר די אַרבעטער זיינען באַשטאַנען פון וואַרעמע וואַסער. צוליב דעם האָבן אין געטאָ קורסירט פיל ווערטלעך. אייניקע פון זיי ברענגען מיר דא:

מען זעט אַ יונגערמאַן גייט מיט אַ פּלעשל. פרעגט מען אים: ווהין? ענטפערט ער: „ נאָכן מיטאג"...

די קינער פלעגן זיך בעטן בייַם באַקומען דעם מיטאָג: „פּאני ווידזשעלאַמשקאָ (אויסטי־לערין) איך מיין ניט קיין געלעכטער, גיבן זי מיר אַ ביסל מיפער, אַ ביסל גערעכטער"... מיפער־ווערט געמיינט פון קעסל־דנאָ, ווו עס שטעלט זיך אָפּ דאָס געדיכטע.

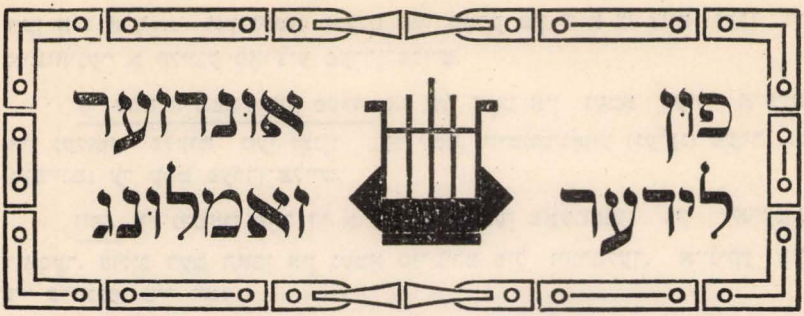
מען פלעגט זיך אויך וויצלען: „די זופּן שמעלן ביינאַכט אויף די פּיס"...

פּאַרוואָס קוקט איר זיך אום? מ׳פרעגט איינעם: פּאַרוואָס קוקט איר זיך כסדר אום? ענטפערט ער: „איך וועל אייך זאָגן דעם אמת, איך עס אַלץ, ווײַל אַ בהמה. קוק איך זיך אום, צי כ׳האָב שוין ניט אַמאָל אויך קיין עק"...

חתונות צוליב ברויט. רומקאָווסקי פלעגט די יונגע פּאָרלעך באשענקען מיט אַ ברויט. האָט מען אין געטאָ געזאָגט, אַז דערפאַר קומען עס פּאָר אָפּטע חתונות, כדי צו באַקומען דעם ברויט...

האָסט איר ליב?.. רומקאָווסקי פלעגט אויך יונגע פּאָרלעך געבן חופּה אוּן קידושין. ביי דער צערעמאָניע פלעגט ער פרעגן דעם חתן: „האָסט איר ליב?" איינמאָל ביי אַזאַ פראָגע האָט אים דער חתן געענטפערט: „דערווייל הינגערט מיר". געמיינט צו זאָגן, — דערווייל גיט אהער דעם ברויט.

ווינליד.

מחבר — אומבאַקאַנט
נעטאָ קאָוונע 1943

שלאָף, מיין קינד מיין קליינער,
מאַך די אייגעלעך צו,
דו ווייסט ניט פון קיין זינדן
וואָס שונאים שרייבן דיר צו:

ביי ביי ביי, בא ושקי באיז
ביי ביי ביי, בא ושקי באיז

די זינד איז נאָר אַ גרויסע,
זי האָט געבראַכט צום קריג.
לאָזט ניט צו די אריער
דעגרייכן זייער זיג.

ביי ביי ביי...

דערפאַר ביסטו אין געטאָ,
דער פאַפאַ אויפן פּאָרט 1)
די מאַמע איז דורך נים׳ם
געבליבן אויף אן אָרט.

ביי ביי ביי...

נאָר ס׳ועלן קומען ציטן,
וועכט ווערן שטאַרק אזן גרויס —
נקמה זאָלסטו נעמען
פאַר אונדזער בלוט אזן שויים!

ביי ביי ביי...

א׳בערגענעבן: אליהו דריישפול.

(צ.ה.ק. 458/121)

1) דיבעמער אזן ניינמער פעסטונגס־פּאָרט אין קאָוונע, וווּ די יידן ווינען אומגעבראכט געוואָרן.

לאָדושער נעמאָ.

מעקסט – יהונתן קאַרפּ.
נעמאָ לאָדוש

קוּם אהער, דוּ גרויער קאָפּ
מיט דיין רוּנדער פּליצע.
ווי מאַכט מען דאָ פּוּן דעם ייד אַ סוף
ג׳ב אונ׳ז דאָ אן עצה.
– ווען איך וואָלט געוועזן ווי איר דער זיגער,
כ׳וואָלט נאָרנים געטראַכט.
אַן עצה וואָלט איך אי״ך געגעבן אַ קלוגע
אָט וואָס כ׳וואָלט געמאַכט.
כ׳וואָלט געמאַכט, געמאַכט,
אַ געמאָ פּאַרצוימט מיט דראָטן
מיט פּאָליצייַ באַוואַכט,
ארוים פּוּן דאָרט זאל קיינעם ניט נעראָטן –
אָט וואָס כ׳וואָלט געמאַכט.
– דיין עצה האָט אַ חן,
דער עלטסטער וועסטוּ זיין;
דער עלטסטער פּוּן די יידן אין גענאָ דאָרט.
דוּ וועסט הערשן אי׳בער זיי,
דיינע הערלעך וויים ווי שניי –
ציטערן וועט יעדער פּאַר דיין וואָרט!
ווי משה רבינוּ אַמאָל
נעווועלט׳קן אי״נער אי׳בער ישׂראל.
אַ קיסר וועסטוּ זיין, מיין ליבער חיים 1)
ס׳נס וועסטוּ באַווייזן פּוּן מצרים.
דוּ דאַרפסט נאָר שנעל אונטערשרייבן,
אַז קיין ייד וועט אין שטאָט ניט בליבן
אַז אפּילו אויף שריים.
מען האָט נים לאַנג געקלערט אוּן געטראַכט,
אין אַ טריבן מאָג ס׳גענעלע נעמאַכט...
האָט דער דיימש אַ יידעלע,
אוּן דער ייד – אַ קיסרל;
האָט דער דיימש אַ יידעלע,
אוּן דער ייד – אַ קיסרל.
מען האָט באַלד ארומגערעדט
אַלע זיבן זאַכן

1) טרדכי חיים רומקאָווסקי – נעוועזענער עלטסטער פּוּן לאָדושער נעמאָ.

אוּן אוּיך בַּאַשלאָסן
ס׳גענטלע צוּ פַּאַרמַאַכן.
הָאָט דער דייטש אַ יידעלע,
אוּן דער ייד — אַ קיסרל;
הָאָט דער דייטש אַ יידעלע,
אוּן דער ייד — אַ קיסרל...

דערווייל אִיז דָאָך בּימער אוּן פּינצטער אוּן נוּיט,
דערווייל אִיז נִימָאָ קיין געלט אוֹן ברוֹיט.
קיין ברוֹיט, קיין פלייש, קיין ביסעלע אִי,
אוּן דָאָך דַאַרף מען עסן אוּן לעבּן דערווייל...

אוּיף אַ בּוידעם אוּנטער אַ דאַך
קוּים בּאַדעקט מִיט שינדעלעך,
ווי אין אַ סוכה אוּנטער סכך
ווּוינט מען מִיט אוּנדזערע קינדערלעך.
הָאָפּ־הָאָפּ, עס אִיז אזוי, } 2
ס׳הָאָט דאָ געווּוינט אַן אלטער גוי

שטיל אין דעם געמָאָ, די דראָטן פַּאַרמַאַכט,
פּוּנקט ווי אוּיף אַ בּית־עוֹלם שפּעט אין דער נאַכט;
די מענטשן ווי מתים די פּנימער בלאַס
שטיין ווי מצבות אוּיף קברים אין גאַס.
נאָר אוּיפן בּית־עוֹלם אִיז דווקא אַ יריד,
דאָרט ווערט מען פּון אַרבּעט פַּאַרמַאַטערט אוּן מִיד,
דאָרט ברענגט מען די וואָס ווערן פּוּן געמָאָ באַפרי ט,
אוּיף אִי־בּי־קע פּריהייט צעריסן די קיט.

2 חיימלעך צונויפגערעדט זיך
אוּן אינגעטיילט די ממשלה:
איבער די לעבעריקע הערשן ווּועל אִיך,
אוּן דו ווּועסט זיין איבער די עגלה.

אַ שמיץ אין פערד אריין,
שלעפּ זיי אין דער ערד אריין,
אַ דאנה, וואָס גייט עס מִיך אָן.
אִיך זאָרג נאָר פאַר מיין געזינדעלע
אוּן פאַר מ־נע קינדערלעך —
אבי זיי זיינען מיר דאָ!

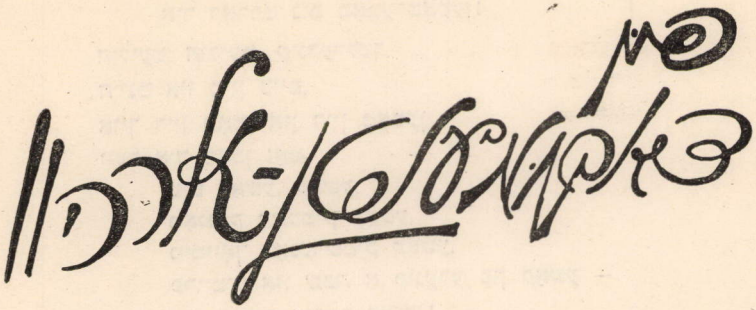
אוּן אַז אִיך בּין מִיט אייך, קינערלעך,
דאָ מ־מ אִיך צוזאַמען,
דאָ מִיט אִיך צוזאַמען, —

אין זאָרג פֿאַר אייך, אין מראַכט פֿאַר אייך,
אויר דאַרפֿט ניט מאַטע־מאַמען!

הוליעט, הוליעט, קינדערלעך,
היינט איז מיין ציים,
אוך דיין מאַטן אוז דיין מאַמען
וועל איך מאַכן זאַט.
מיט קאַשע, קאַשע,
מאַנטיק דינסטיק קאַשע,
מיטוואָך דאָנערשטיק קאַשע,
פרייטיק אוז שבת אַ קוגעלע פוז קאַשע —
אוז זונטיק ווידער קאַשע!
מיר דאַנקען דיר פֿאַר דער מאַשע,
מיר זיינען שוין מיט איר זאַט;
דו שלעפֿסט פוז אונדז דאָס געלט פוז דער מאַשע
אוז אַלעס נאָר פֿאַר דיינע לייט.
געגוג דאָס זאָמד אין די אויגן,
געגוג דאָס בלוט געזויגן;
אַ סוף זאָל זיין צום בלאָף —
צום בלאָף אַ סוף, אַ סוף!..
— ס'וועט קומען אַ ציים, מיר וועלן דערלעבן,
אין האָניק אוז מילך וועלן מיר זיך באָדן דאָ,
דורך היוו־קאָמיטעטן וועל איך אייך אַלעס געבן —
עס איז געקומען די מזריקע שעה!
אָבער רעוויל ביסטו נאָך געגוג רייך, יידעלע,
אוז אַז דו האָסט ניט — דאָס איז דיין אַלט לידעלע...
גיי אוז ברענג אַלעס דער גמינע
אוז לייג זיך. רויק שלאָף,
ס'וועט דיר ניט נוצן דיין מינע
נאָר הער זיך צו מיין רוף.
קומט אַריין הערצבערג מיט זיין זאָנערי־באַנדע,
וואָס נאָר אים געפעלט, נעמט ער צו בגראנדע.
— ניין, ניין, איך טו ניט ננבענען
נאָר נעמען בגראנדע...
ביז ער האָט אונדז אריינגעדרייט —
ווי דרייט מען זיך ארוים?
ער האָט אונדז אריינגעדרייט —
מיר זיינען קראנט.
ער האָט אונ־ז אריינגערייט
צום דייטש אין האָנט!

א־בערגעגבן: הערש פראשקער
לאָנדסבערג

(צ.ה.ק. 404/20)

Nr. Abschrift. München, am 10. 11. 38. 19

An

Vom Bezirksschulrat I
für die Hauptstadt der Bewegung München

Herrn Fritz Heinemann
Kunsthändler, Lenbachpl.5/IV.

Amtssitz: Hohenzollernstr.

Betreff: Jüdische Kinder in Volksschulen.

Auf Anordnung der Stadtschulbehörde wird Ihr Kind Thomas, Schüler der Schule an der Luisenstr., zu seinem Schutze bis auf weiteres vom Unterricht befreit. Mitteilung über die weitere Beschulung des Kindes wird Ihnen noch zugehen.

Zur Schule Luisenstr. Kr. zur Kenntnis. gez. Fitzenreiter
Vorliegendes wurde an
den Vater des Kindes gesandt.

Nr. 1158 M. J. Mahr, München.

1. דאָקומענט

Abdruck.

Abschrift.

Der Reichsminister
für Wissenschaft, Erziehung
und Volksbildung.
E II e Nr. 1598

Berlin, 7. Juli 1942.

Schließung jüdischer Schulen.

Im Hinblick auf die Entwicklung der Aussiedlung der Juden in der letzten Zeit hat der Reichsminister des Innern (Reichssicherheitshauptamt) im Einvernehmen mit mir die Reichsvereinigung der Juden in Deutschland angewiesen, sämtliche jüdischen Schulen bis zum 30. Juni 1942 zu schließen und ihren Mitgliedern bekanntzugeben, daß ab 1. Juli 1942 jegliche Beschulung jüdischer Kinder durch besoldete und unbesoldete Lehrkräfte untersagt ist.

Ich gebe Ihnen hiervon Kenntnis. Von einer Veröffentlichung dieses Erlasses ist abzusehen.

Im Auftrage
gez. Holfelder.

An die Unterrichtsverwaltungen der Länder (außer Preußen)

איבערזעצונג פון דאקומענטן

דאָקומענט נר. 1.

מינכען, דעם 10.11.1938

הערן פריץ היינעמאַן

קונסטהענדלער, לענבאַך־פלאַץ 5/IV

פון באַצירק – שולראַט I
פון דער הויפטשטאָט פון דער באַוועגונג

זיצאָרט: האָהענצאָלערן־גאַס

נוגע: יידישע קינדער אין פאָלקשולן

לויט דער פאַראָרדענונג פון שטאָטישן שולאַמט ווערט צוליב זיין שוץ אייער קינד טאָמאס, שילער פון דער שול אין לואיזן־גאַס, ביז אויף ווייטערס באַפרייט פון די לימודים. וועגן וויטערדיקן לערנען פון אייער קינד וועט אייך נאָך מיטגעטיילט ווערן.

צו דער שול אין לואיזן־גאַס קן צו קענטעניש.
געץ, אונטערשריפט ניט לעזבאַר

די מעלדונג איז געשיקט געוואָרן צום פאָטער פון קינד.
F.

דאָקומענט נר. 2.

אָפדרוק

קאָפּיע!

בערלין, 7. יולי 1942.

דער רייכס־מיניסטער
פאַר ווייסנשאַפט, דערציאונג
און פאָלקס־בילדונג.
E 11 e Nr. 1598

שליסונג פון יידישע שולן.

נעמענדיק אין אַכט די אַנטוויקלונג פון די יידן - אויסזידלונגען אין דער לעצטער צייט, האָט דער רייכס־מיניסטער פאַר אינערן (רייכס זיכערהייטס הויפּטאַמט) אין הסכם מיט מיר פאַראָרדנט דער רייכס־פאַראיניקונג פון די יידן אין דייטשלאַנד צו פאַרמאַכן אַלע יידישע שולן ביז צום 30־טן יוני 1942 און זייערע מיטגלידער צו מיטטיילן, אַז פון 1־טן יולי 1942 איז פאַרבאָטן יעדער אופן פון אונטערריכט פאַר יידישע קינדער, הן דורך באַצאָלטע לערער אָדער נים באַצאָלטע.

איך גיב אייך דאָס צו קענטעניש.
דאָס פאַרעפנטלעכן פון דער פאַראָרדענונג איז צו אויסמיידן.

אין אויפטראָג
געז. האלפעדער

צו די אונטערריכטס־פאַרוואַלטונגען פון די לענדער (אויסער פרייסן).

דאָקומענט נר. 1.

דער נאַצ״ש א נסצענזירטער „פאָלקס־שטורעם" קענן די יידן אין דייטשלאַנד אין די נאָוועמבער־טעג פון 1938 האָט נים פאַרבייגעלאָזן אויך די יידישע קינדער. ווי באַקאַנט זיינען עס דאַן פאַרברענט נעוואָרן אַלע סינאַגאָגעס אין דייטשלאַנד; פ׳ל יידישע היזער אוו געשעפטן זיינען נעוואָרן אוסגעריבט אוו יידן פאַרשיקט אין די קאַצעטן. אויף די דייטשע יידן איז אַרויפגעלייגט נעוואָרן אַ נעוואַלטיק געלט־קאָנטריבוציע. דאַן איז עס אויך נעקומען די „גרינטלעכע נעוצצלעכע רענעלונג" פון די ניט־אַריער. יידן זיינען אוסגעשלאָסן נעוואָרן אויך פון א־ינצל־האַנדל אוו האַנטווערקעריי; יידן וועלכע האָבן נאָך פאַרמאָגט אונטערנעמונגען, זיינען אויפגעצוונגען נעוואָרן צו אַיבערגעבן זיי צו אַריער. פאַר יידן איז פאַרבאָטן נעוואָרן צו באַזוכן דייטשע קולטור־פאַראַנשטאַלטונגען. אוו צוואַמען מיט דעם ווערן עס דאַן אויך די יידישע קינדער דערווי־טערט פון לערנען אין דייטשע שולן, צוליב זייער „שוץ" וועגן, ווי עס קלינגט פאָרמעל אין דער נעבראַכטער אָפיציעלער מעלדונג פון באַצירק־שולראַט צו א יידישן פאָטער אין מינכען.

פון דאַן אָן האָבן די יידישע קינדער אין דייטשלאַנד נעקענט זיך לערנען נאָר אין פריוואָטע יידישע שולן מיט א יידישן לערער־פערסאָנאַל, אוו די אויך נאָר עלעמענטאַרע, אָפילו ניט מיט קיין קורס פון מיטל אוו פאַך־בילדונג, אַזעלכע שולן זיינען נעוואָרן אוסגעהאַלטן פון די אָרטיקע יידישע קולטוס־נעמיינדעס אָדער פון דער רייכס פאַריניקונג פון די יידן אין דייטשלאַנד.

דאָקומענט נר. 2.

אין דער ציים ווען די נעבראַכטע פאַרארדענונג איז אַרוים (7.7.42) איז שוין די איבערוועגנדיקסטע טייל פון די רייכס־יידן נעווען „אויסגעוידלט" דאָך האָבן זיך נאָך וונ פאַרוואַלגערט די פאַמ־ל־עס פון יחידים, וועלכע זיינען נעווען נייט־ק פאַר דער „קרי־גס־ר־סטונג" אאוו״ו. עס זיינען נעווען אויך א ב׳סל קינדער פון נעמישטע עלטערן אָבער פון יידישן גלויבן. פאַר אָט די קומט עס די פאַראַרדענונג צו שליסן אינגאַנצן די יידישע שולן. פאַר

זיי ווערט אויך פאַרבאַטן „יערער אופן פון אונטעריכט", אפילו דאָס לערנען זיי פריוואַט אין שטובז אַז דאָס רייכס־מ־ניסטעריום פאַר וויסנשאַפט דערציאונג און פאָלקס־בילדונג אַליין האָט גראָד פאַרשטאַנען די אוממאָראַליקייט פון דעם, איז עס בולט צו אַרויסזען אין זיין לעצטן זאַץ, וואָס ווינטשט בפירוש נים דאָס פאַרעפנטלעכן אָט די פאַראָרדענונג...

געווענדעט איז די פאַראָרדענונג צו די אַלע לענדער אין רייך אויסער פרייסן. איז דאָס נים אָנווענדן די פאַראָרדענונג אויף פרייסן נאָר צוליב ריין־אַדמ־נ־סטראַטיווע טעמים, אָדער זיינען צו יענער צייט נאָך געבליבן דערלויבט יידישע פריוואַטע שולן, און מעגלעך אויך, אַז דאָרט זיינען זיי שוין פון פריער געווען געשלאָסן — וועגן דעם בלייבט נאָך אויפצוקלערן.

צו די שול־לערער און מנהלים

פון די חלוצישע קיבוצים!

פון פיל שולן און ק־בוצים האָבן מיר שוין באַקומען אַריינגעשיקט די שריפטלעכע אַרבעטן פון די שילער וועגן זייערע א־בערלעבונגען בעת דער מלחמה לויט אונדזערע אָנווייזונגען. פיל אויפזאַצן זיינען מוסטערהאַפט אָנגעשריבן און וועלן פאַרעפנטלעכט ווערן אין די אויסגאַבעס פון צ. ה. ק.

די א־בעריקע לערער און מנהלים ווערן דרינגענד געבעטן צו פאַרשנעלערן דאָס פאַרגעבן זייערע שילער די שריפטלעכע אַרבעטן און באַלד זיי אײַבערשיקן אויף דעם אָנגעוויזענעם זיי אַדרעס.

צענטראַלע היסטאָרישע קאָמיסיע מינכען.

פון אונדזער בילדער-זאמלונג

ווינער ייד־שע אינטעליגענץ פאַרשפּאַרט הינטער די גראַטעס
א־בערגענעבן דורך י. ווייסמאַן

Viennese Jewish intellectuals locked up behind bars.

גאגאלין, שלעזיע, פוילישע יידן אין אַרבעטס־לאַגער
איבערגעגעבן דורך שניצער

Gogolin, Silesia. Polish Jews in labor camp.

דיימשע יידן בײַ דער צוואַנגס־אַרבעט אין מ נכענער יירן ־ לאַגער אין פּאָר־
שטאָט מ־לכערטסהאפן איבערגענעבן דורך היינץ מייער

German Jews at forced labor in the Munich Jewish camp
in the suburb of Milbertshofen.

מזרח־אוקראינע. צונויפגעכאַפּטע יידישע מענער אין די ערשטע טעג פון דער נאַצי־אָקופּאַציע. איבערגעגעבן דורך פריץ העפט

Eastern Ukraine. Jews roundet up by the Germans in the early days of the Nazi occupation.

מזרח־אוקראינע. צוגנויפגעכאַפּטע יידישע מענער אין די ערשטע טעג פון דער נאַצי־אָקופּאַציע איבערגענעבן דורך פּריץ העפּט

Eastern Ukraine. Jews roundet up by the Germans in the early days of the Nazi occupation.

מזרח־אוקראינע. צונויפגעכאַפּטע ייִדישע מענער אין דער ערשטער טעג פון דער נאַצי־אָקופּאַציע
איבערגעגעבן דורך פריץ העפט

Eastern Ukraine. Jews roundet up by the Germans in the early days of the Nazi occupation.

טאָמאַשאָוו־מאַז. פוילן. מ׳שערט אָפּ פרויען די האָר

איבערגעגעבן דורך פריץ העפט

Tomaszow—Maz., Poland. Cutting the hair off women's heads.

רשימת הגליונות

של העתון הלגאלי "שפעת", שנתפרסמו עד היום

מספר הגליון	תאריך הופעתו	מערכת ומקום הדפוס	מחיר הגליון
1	1. 6. 46	"שפעת". (עד העתון המחתרתי "שפעת" שיצא לאור עם לקיחת השלטון בידי העם)	חנם
2	4. 6. 46	קואליציה של כל העתונים	"
3	7. 6. 46	"	"
4	11. 6. 46	"	"
5	14. 6. 46	"	"
6	18. 6. 46	"	"
7	4. 6. 46	העתון הנרדף של העתונאים	"
8	21. 6. 46	"	"
9	25. 6. 46	"	"
10	28. 6. 46	"	"
11	2. 7. 46	"	"
12	5. 7. 46	"	"
13	9. 7. 46	"	"
14	2. 10. 46	אברהם לוי-פשיץ	"

"שפעת" - העתון המחתרתי

"המרד", העתון הלגאלי

מספר הגליון	תאריך הופעתו	מערכת ומקום הדפוס	מחיר הגליון
41	20. 7. 46	אחד	נמצא ברחוב. (אין איתנאלם)
"	"	ש. לוי	נמצא ברחוב. ריח שתיה אין מעלה. לימים.
50	25. 9. 46	יעקב אליוסקי	"המרד" אין שמועלעך נמצא.
		אלגל חש"א אין קאוועך נמצא.	נמצא ברחוב. (אין איתנאלם)

"שפעת" העתון

הוא העתון המחתרתי, שנתפרסם לראשונה ביום לקיחת השלטון בידי העם

נומער	1 דאַטום	מ ח ב ר	נאָמען פון אַרטיקל (אוֹן אינהאַלט)
3	2. 9. 45	עברי	5 שנים לתנועת הא־חדר במחנות לימא (וועגן ציונ. איחוד־באַוועגונג אין לימע בעתן נאַצ־רעזשים)
4	16. 9. 45	חיים כהן	זכרונות מעבודתנו במשך השנים האחרונות (וועגן ציונ. באַוועגונג אין קאָוונער געמאָ)
7	31. 12. 45	עברי	בכיל המולד (זכרונות פון קאָוונער געמאָ).
11	15. 3. 46	עברי	י"א אדר במחנה ההסגר (י"א אדר־פּי ערונגען אין דאַכאַוער קאַצעט).
„	„	חנה זילבערצוויג	מקיבוץ בניטו לימא עד קיבוץ במולדת (זכרונות וועגן שאַוולער געמאָ אוֹן דאַכאַוער קאַצעט).
17	24. 4. 46	ע—י.	חמש שנים לחורבן לימא (נאָטיצן וועגן אונטערגאַנג פון יידישער ליטע).
17,18,20, 22; 1/68	„	ש. אפלבוים	פרקים מגלות יער (וועגן לעבן פון פּאַרטיזאַנער־גרופּן אוֹן די פּינסקער וועלדער).
1/68	25. 10. 46	ק. שבתאי	על אחר שזכה ששמו ייקרא עליו (אַ משעק אין אויפשטאַנד פון מרעבלינקע).

„Landsberger Lager-Cajtung" לאַנדסבערג אם לעך.

(אין יידיש מיט לאַטיניש אותיות)

34	16. 8. 46	חיים ש׳פּער	דאָס יידישע טאַרנאָוו פּאַר דער מלחמה, אין דער מלחמה, נאָך דער מלחמה.
36	23. 8. 46	מ. בעסערגליק	וויעלזן 14.000 מינוס 7.000 (די פּאַרניכטונג פון די 7.000 וויעלזנער ייִד).
„	„	העניאָך קאָמינסקי	די ליקווידאַציע פון געמאָ זרונסקאָ־וואָלא.
37	30. 8. 46	מאַריאַן זשיד	דער ייר אין בערלינער פּאָליציי־פּרעזידיום (איבערלעבונגען פון אַ דיסטן ייִד).

„דאס פרייע וואָרט", (ייִדיש מיט לאַט. אותיות) פעלדאַפּינג.

נומער	1 דאַטום	מ ח ב ר	נאָמען פון אַרטיקל (אוך אינהאַלט)
27-39	19. 4. 46	משה זילבערבערג	חורבן לובלין.
28	26. 4. 46	א. קאָטלאר	דער וואַרשעווער אויפשטאַנד.
29,30-36	3. 5. 46	משה כספי	וואַרשעווער ווידערשטאַנד
38	5. 7. 46	מ. פוקס	דער בלומיקער מאַנטיק אין משענסטאָכאָוו.
39	12. 7. 46	א. שטיינבערגער	צום דריטן יאָרטאָג פון דער ליקווידאַציע פון משענסטאָכאָווער געטא.
44—45	16. 8. 46	יוסף נערשקאָוויטש	דריטער יאָרטאָג זיים ליקווידאַציע פון ביאַליסטאָקער געטא.

„אַ היים", (ייִדיש מיט לאַט. אותיות) לייפהיים.

14	12. 7. 46		דער מאָג פון מיין באַפרייאונג (קאָנקורס־דערציילונג).
15	19. 7. 46	אלתר מלינאַרסקי	„ „ „ „ „ „ „ „
16	26. 7. 46	פּאָלע יאָסקאָוויטש	„ „ „ „ „ „ „ „
„	„	משה זינגער	„ „ „ „ „ „ „ „
„	„	פ. ווינקין	„ „ „ „ „ „ „ „
17	16. 8. 46	ציפורה בלאָך	„ „ „ „ „ „ „ „

נומער	1 דאַטום	מ ח ב ר	נאָמען פון אַרטיקל (אוֹן אינהאַלט)
17	16. 8. 46	מ. שוסטער	אין דערמאָנונגס־טאָג (ליקווידאַציע פון ביאַליסטאָקער געמאָ)
17,18	„	משה ערעלשטיין	צו שפּעט (פראָגמענט פון אַ בוך „4 יאָר אין די לאַפּעס פון דער דייטשער ס״ס)
18	23. 8. 46	מ. גראַבאָוויעצקי	דער טאָג פון מיין באַפרייאונג (קאָנקורס־דערציילונגען).

„אונדזער וואָרט", (יידיש מיט לאַט. אותיות) באַמבערג.

14,15,19	21. 6. 46	ח. סוכאָלי־צקי	דער אָנהויב פונם סוף פון וואַרשעווער געטאָ.
18	19. 7. 46	„	דער 22־טער יולי 1942. (צום יאָרציים פון אָנהויב פון דער ליקווידאַציע פון וואַרש. געטאָ)

„אונדזער האפענונג", (יידיש מיט לאַט. אותיות) עשוועגע.

2, 5	14. 6. 46	י. פעפער	מיין אַנטלויפן פון מיידאַנעק.
7	20. 7. 46	„	אונדזערע נוטע בריידער. (די פאַרברעכנס פון די פאָליאַקן קעגן יידן).

די אַרטיקלען־רשימה איז נים קיין פולע. אונדזערע כסדרדיקע וועגדונגען צו די רעדאַקציעס וועלן שיקן אין דער צ. ה. ק. רעגולער זייערע אויסגאַבעס, האָבן ביז אַהער געבראַכט וויניק רעזולטאַטן. אונדזער וועגדונג גייט וויטער!
רעדאַקצ־ע.

צו מיטארבעט מיט

ידיעות ווגן די לאגערן

אין דער צ. ה. ק. ווערט צוגעגרייט אן ארבעט אידער די לאגערן אין די געווענענע פוילישע מזרח־געביטן אוך אין די באלטישע לענדער. ביז איצט זיינען ביי אונדז רעגיסטרירט די לאגערן. —

ווילנער געגנט:

1. אינגאלינע
2. אראן
3. אלקעניק
4. בעלאוואקע
5. בעזדאן
6. געניוט, ביי לינמיאן
7. דוקשט
8. ווילנע („קאלים")
9. ווילנע (ה. ק. פ.)
10. ווילנע קריגס־לאזארעט
11. ווילנע נעשטאפא־ראסע
12. ווילעיטשאני
13. ניי־טראק
14. ניי־שוועמשיאן
15. נעמענמשין
16. פאנאר
17. פארבראדזש
18. פאליגאן, ביי ניי־שוועמשיאן
19. קעני, ביי ווילנע
20. רודזשיסקי, ביי ווילנע
21. רעשע, ביי ווילנע

וואלינער געגנט:

1. באקוימא
2. באבעלעק
3. ברעזנא
4. לודמיר
5. זבודיאנקע
6. לוצק
7. סמארדעוו
8. סאלנא
9. פעווערעדעוו
10. קאסטאפאל

נאוואגרודסער געגנט:

1. דוואראץ
2. לידע

פאלעסיער געגנט:

1. האנצעוויטש
2. סארני

ליטע:

1. אקמ־אן (אקמענע)
2. אלעקסאָט
3. באטשיזן
4. דאוגעל
5. וועוו־ע
6. זוידוקלע
7. זאָקנע
8. זשעזשמער
9. יאַנ־שקעל
10. יאַנ־שאָק
11. לינקאימש
12. ליגמ־אן
13. מיל־גאן
14. עזשערעני (זאראסאי)
15. פּאַוועטש
16. פּאַלעמאָן
17. פּאָנעוועזש
18. פּרעז
19. קיראן
20. קוזש
21. קאָשעראר
22. קאָזלאָוואַ־רוגדא
23. רעקיוואַ־קארפּ־שאק
24. ראדזויליזשאָק
25. ראדזויליזשאָק־מעלקעריי
26. רויטער הויף בײַ קאָווונע
27. שאנץ (קאָווונע)

עסטלאנד:

1. אילינורמע
2. אַאוואַרי
3. אזארי
4. גאָלדפיבערג
5. וואַ־וואַרי 1
6. וואַ־וואַרי 2
7. וויזענבערג
8. לאנעדי
9. נאַרוואַ
10. סאָנדא
11. סאקע
12. סאָסקי
13. ערעדין
14. פּעטשאָרע
15. פּאָרטקונדע
16. פּוטקי
17. קלאָגא
18. קיוויאָלע 1
19. קיוויאָלע 2
20. קערסטאָוואָ
21. קוראַמעע

לעטלאנד:

1. אילגעצהיים (ריגע)
2. אָלייגע
3. לענטא (ריגע)
4. קייזערוואַלד (ריגע)
5. שלאָק
6. שפּילוו (ריגע)
7. מיסא
8. סאלעספּיל

די אַלע וועלכע וויסן פּון נאָך לאַנגערן אַן די דערמאָנטע ערטער אָדער קענען אונדז איבערגעבן וועלכע נאָר פּרטים וועגן יערן אייגעם פּון די דערמאָנטע לאַגערן, וועלן געבעטן ווי פּריער זיך שטעלן מיט אונדז אין פּאַרבינדונג.

בארימטן טעטיקייט

= דורך די לעצטע צוויי מאָנאַטן, סעפטעמבער און אָקטאָבער, זיינען די זאַמלונגען פון דער צ. ה. ק. בארייכערט געוואָרן מ׳ט נאָך וויכטיקע מאַטעריאַלן. אין ציפערן באקומט זיך פאָלגנדיקס בילד:

1. גבית־ערות — 198 נומערן; פון דעם דורך די לאָקאַלע ה. ק. — 93 נר.
2. פאָלקלאָר — 52 „ „ „ „ „ „ „ 13 „
3. בילדער פון דער נאַצי־צייט — 109 „ „ „ „ „ „ „ 18 „
4. בילדער פון פאַשיסטישע פאַרב. 5 „
5. דאָקומ. פון דער נאַצי־צייט 399 „ „ „ „ „ „ „ 377 „
6. נאָך־מלחמה דאָקומענטן 147 „ „ „ „ „ „ „ 47 „
7. סטאַטיסטישע פרעגבויגנס 1291 „ „ „ „ „ „ „ 1291 „
8. אנטיסעמ. ביכער 4 „ „ „ „ „ „ „ 2 „
9. מוז. קעגנשטאַנדן 4 „ „ „ „ „ „ „ 1 „
10. פילמען 2 „
11. אויסגעפילט אַנקעטעס פון די לאַנדראַטן אין אָבער־בירג. 266 „
12. נאָטן צו געמאָ אין ק. צ. לידער 51 „
13. פאַטעפאָן־פלאַטן 14 „
14. אויסגעפילט אַנק טעס פון דראַמ. קריזן 8 „ „ „ „ „ „ „ 2 „

אין דער מאַבעלע גייען ניט אַריין די צייטשריפטן, פלאַקאַטן, פלוג־בלעטלעך און אַנדערע דרוק זאַכן פון היינטיקן יידישן לעבן אין דייטשלאַנד,

= דורך די רעגיאָנעלע היסטאָרישע קאָמיסיעס אונ אויך קאָמיטעטן חאָט די צ. ה. ק. זיך געווענדעט צו אַלע לערער פון די שולן אין דער אַמעריקאַנער זאָגע מיט אַ וועגדונג צו פאַרגעבן די שילער אַ שריפטלעכע אַרבעט וועגן זייערע אינערלעבונגען בעת דער מלחמה. די וועגרונג איז פאַרזען מיט די נויטיקע מעטאָדישע אָנווייזונגען. די צ. ה. ק. האָט אויך פונאַנדערגעשיקט אַן אַנקעטע־בויגן צו אַלע דראַמאַטישע קרייזן.

= אויפן גרונט פון די דאָקומענטן, וואָס געפינען זיך אין דער צ. ה. ק., ווערט געאַרבעט אויף צוזאַמענשטעלן אַ לוח מיט אַלע דאַטעס פון די וויכטיקסטע געשעענישן אין יידישן לעבן אונטער דעם נאַצי־רעזש.

= די נאָטן צו די געמאָלן־אונ קאַצעט־לידער זיינען געווארן אינערגעגעבן דעם באַקאַנטן פּערפאָרמער אונ קינסטלער י. ד. שיינזאָן אויף באַאַרבעטן זיי צום אויספאַרטיקן דרוק־קלישעס.

= עס גייט ווייטער אָן די אַרבעט אויף צונויפשטעלן דעם אַלמאַנאַך פון די לאַגערן אין די נעוועזענע פויל־שע מזרח־געביטן אונ באַלטיקום. די ערשטע רשימה פון לאַגערן איז פאַרעפנטלעכט אין היינטיקן נומער „פון לעצטן חורבן".

= דער ווייסנשאַפטלעכער סעקרעטאַר פון דער צ. ה. ק. י. קאַפלאַן האָט צוזאַמען מיטן יונגטלעכן מיטאַרבעטער פון דער לאַנד־סבערגער היסטאָרישער קאָמיסיע הירש הירשאָוויטש לעצטנס געמאַכט אַן עקספעריענץ אין די געווענע זענע קאַצעטן ביי לאַנדסבערג־לעך, וווּ זיי בי־ידע זיינען דאָרט אויך געווען קאַצעטלער. דאָרט האָבן זיי אויפגעוואַמלט אַ באַדייטנדיקע צאָל מוזעאַלע קענגשטאַנדן. אין דעם געפינען זיך: שיך פון קאַצעטלער, בגדים, העמשטעקער, פרימיטיוו געפלאָכטענע דראָט־קערבלעך פון די קאַצעטלערינס, עס־שיסלען, קעסעלעך, אַ זופ־שעפער אאז"ו.

= אַ פּאָרשטייער פון דער צ. ה. ק. האָט זיך באַטיליקט אין דער לוויה פון די מענטשן־רעשטלעך אין דעם אויפגעדעקטן מאַסן־קבר פון די דער־מאָרדעטע קאַצעטלער אין וואַלד פון נויענבוּרג ביי רעגנסבוּרג. אונטערשליח האָט פון דאָרט געבראַכט אַ זופ־קעסעלע מיטן אויסגעקריצטן נאָמען „ישראל", וואָס איז געפונען געווארן אין וואַלד אונ האָט עס געפירט צום אַנטדעקן די אומבאַקאַנטע קברים פון די קרבנות.

= אין מינכענער רַאָן האָבן זיך לעצטנס אָרגאַניזירט היסטאָרישע קאָמיסיעס אין: באַד רייכענהאַל (לייטער צבי ראָזענבוים), אַשאַו (מיטאַרבעטער ערנסט וויס אונ חיים ווייזל) אין וואָלפראַטסהאָזען (לייטער—וואָלף לערער). די קאָמיסיעס האָבן שוין איבערגעשיקט דער צ. ה. ק. זייערע געזאַמלטע מאַטעריאַלן. די אָפּטיילונג פון באַד רייכענהאַל האָט אויך צוגעשטעלט אַ קאָנטיקע צאָל פון גבית ע־ות.

= פון די ניט לאַנג צוריק אויפגעקומענע היסט. קאָמיסיעס צייכנט זיך אוים די אָפּטיילונג אין פערנוואַלד מיט אירע געהעריק־אויפגענומענע גבית־

עדות אַז מ׳ט זייערע אינערגעשיקטע דאָקומענטן פון היינטיקן יידישן לעבן אין די דיימשע לאַגערן. אויך די אָפּטיילונג אין לייפּהיים, וווּ די לייטונג האָט אינערגעזוכט שלמה גאָלדמאַן, ארבעט אינטערנס־וו. די לעצטנס צוגעשטעלטע זאַמלונג פון דאָקומענטן וויזט, אַז די לייפּהיימער קאָמיסיע האָט זיך ערנסט געזוכט פאַר דער זאַך אַז וועט אָן ספק קירצלעך פאַרנעמען אַ גאַנץ חשובן אָרט צווישן די אָפּטיילונגען פון דער צ. ה. ק.

= די רעגיאָנאַלע היסטאָרישע קאָמיסיע אין באַמבערג האָט לעצטנס אינערגעשיקט דער צ. ה. ק. אַ באַדייטנדיקע צאָל אָפּשריפטן פון נאַצי־דאָקומענטן, וועלכע עס האָבן איר צוגעשטעלט די אָפּטיילונגען אין אַנסבאַך, קאָבורג אַז עלטמאַן. וויי די באַמבערגער אינפאָרמירן אונדז, גרייטן זיי זיך מ׳ט אַן אויסשטעלונג פון זייערע זאַמלונגען צו דער קאָנפערענץ פון די קאָמיטעטן אין זייער רייַאָן. נאָך דער אויסשטעלונג וועט די גאַנץ גרויסע זאַמלונג אַריבערגעפירט ווערן מיט אַ לאַסט־אויטאָ אין דער צ. ה. ק.

= די רעגיאָנאַלע היסטאָרישע קאָמיסיע אין פראַנקפורט קאָפּירט כסדר די נאַצי־דאָקומענטן פון דער דאָרטיקער שטאָט־פאַרוואַלטונג אַז שיקט זיי איבער אין דער צ. ה. ק. חוץ דעם ווערן דורך דער אָפּטיילונג צוגעשטעלט אויך אַנדערע דאָקומענטן.

= די רעגנסבורגער רעגיאָנאַלע היסטאָרישע קאָמיסיע איז נאָך לאַנגע באַמיאונגען מצד דער צ. ה. ק. לעצטנס צוגעטראָגן צו פאַקטיווער טעטיקייט אונטער דער לייטונג פון פערעלמומער. די געפּירטע שמועסן אין דער צ. ה. ק. מיט דעם לייטער פון רעגיאָנאַלן קולטור־אַמט אינוזש. סטעפאַן שוואַרץ אַז דעם לייטער פון דער רעג. היסט. קאָמיסיע האָבן זיי אַריינגעבראַכט אינ־שטימקייט אַז האַרמאָניע אין דער ארבעט. די קאָמיסיע האָט אונדז שוין איבערגענעבן אייניקע וויכטיקע דאָקומענטן פון יידישן עבר אין רעגנסבורג אַז אומגענט. אין רייַאָן זיינען שוין דורך איר אָרגאַניזירט געוואָרן אָפּטיי־לונגען אין שוואַנדאָרף (מיטאַרבעטער — אייגער אַז מעשעל), וויידען (לייטער — פּשיבולסקי), שטראַובינג (לייטער — אינוזש. סט. שוואַרץ), פּאַסאַו (פּרל׳ ז. האיט), רעגנסבורג־שטאָט (לייטער — זילבערשטיין), אַמבערג (לייטער — רייך) אַז פּלאַטלינג.

= אין שטוטגאַרט האָט די לייטונג פון דער רעג. היסט. קאָמ. איבער־גענומען ד״ר לעאָן פרידמאַן. עס איז צו דערוואַרטן אויך פון דער קאָמיסיע אין דעם וויכטיקן צענטער אַ גאָר דערפּאָלגרייכע טעטיקייט.

= די דערשינענע ערשטע 2 נומערן „פון לעצטן חורבן" זיינען שוין צענאַנגען. ניי אָנגעקומענע באַשטעלונגען קענען ניט באַפּרידיקט ווערן. אויב די באַריכטונגען וועלן דערלויבן, וועט די צ. ה. ק. נאָך אַרויסלאָזן אַ ציווייטע אויפלאַגע פון די דערמאָנטע 2 נומערן.

מ.־י. פ־ם.

כראניק

○ לעצמנס האָבן באַזוכט די צ.ה.ק. ראפּיי ד"ר פילי׳פּ בערנשטיין, ראַטנעבער פאַר יידישע ענינים ביי דער הויפּט־קוואַרטיר פון דער אַמעריקאַנער ארמיי; מרס. שוואַרץ, די פרוי פון „דזשאָינט ד־רעקטאָר" אין דער אַמעריקאַנער זאָנע, און דזשולאס האָכמאַן, מ טגלידן פון דער עקזעקוטיוו פון דעם אלוועלטלעכן „אָרט". די געסט האָבן אריסגעוויזן גרויס אינטערעס צו דער טעטיקייט פון דער קאָמיסיע.

○ ראבאי אברהם י. קלויזנער האָט פון אַמעריקע צוגעשיקט דער צ.ה.ק. ווי אַ מתנה אַ יידישע שרייב־מאשין. דער מאַנגל אין אַזאַ מאַשין איז טאַקע ביז אהער געווען איינע פון די גרעסטע שטערונגען אין דער ארבעט פון דער קאָמיסיע. ווי עס איז צו זען האָט ראַבאי קלויזנער, איינער פון די אי־בערגעגעבנסטע פרייַנד פון צ.ה.ק. פון איר ערשטן גרינדונגס־טאָג, אויך פונדערווייטן געטאָן אויף צו פאַרליכטערן אונדז אין דער ארבעט. אונדזער גרויסן דאַנק אים אויך דערפאַר.

○ אַן אי־בערגעגעבענעם פרייַנד האָט די צענטראַלע היסטאָרישע קאָמיסיע לעצטנס געפונען אין מיס ליבע שילרקרעט, וועלכע איז טעטיק אין קולטור־אָפּטיילונג פון „דזשאי־נט"־צענטראַלע אין מינכען. מיס שילרקרעט איז בײַ איר קומען קיין אי־יראָפּע געווען טעטיק אין ייוואָ, ניו־יאָרק, און זי האָט אויך רעראַנירט רעם ענגלישן טייל פון די „יריעות פין ייוואָ". פרל. שילרקרעט איז אויך באַקאַנט אַלס אי־בערזעצערין פון שלום עליכם אין ענגליש.

○ הער פעל־קס מאַק, לאָדזש־קראילינג, האָט בעתן עולה לתורה זיין ימים נורא־ם מנדר געווען פאַר דער צענטראַלער היסטאָרישער קאָמיסיע 500 מאַרק און די סומע שו־ן ארויסגעטראָגן אין דער קאַסע פון צענטראַל קאָמיטעט.

ה' פעל־קס מאַק איז שוין פון לענגער באַקאַנט אַלס פרייַנד פון יידישע היסטאָרישע קאָמיסיעס. אין פוילן האָט ער בשעתו פאַר דער דאָרטיקער צענטראַלער היסטאָרישער קאָמיסיע געגעבן 10.000 זל.

○ ביים קולטור־אַמט אין בערלין־מאריענדאָרף איז געגרינדעט געוואָרן אַ היסטאָרישע קאָמיסיע. אויך דער ביטע פון דערמאָנטן קולטור־אַמט האָט די צ.ה.ק. ארויסגעשיקט אי־נסטרוקציעס און נאָך פארש־דענע אָנווייזונגען. וואָס קענען נוצן ברענגען ביים פירן די ארבעט פון דער קאָמיסיע.

○ דער צ.ה.ק. אי׳ז אין מינכען צוגעקומען אַ נייער אינערגענעראַלער, דער יוגנטלעכער משה וויינשטיין, וועלכער אַרבעט פליסיק אויף צוישטעלן פּלאַקאַטן אוּן אַנדערע דרוק־זאַכן פּוּן הינן געזעלשאַפטלעכן יידישן לעבן.

○ אין פּאַרלאַג פּוּן דער צענטראַלער יידישער היסטאָרישער קאָמיסיע אין פוילן זיינען לעצטנס דערשינען די פּאָלגנדע ביכער אַרבעטן (אין פּויל׳ש): 1. „דער אויפשטאַנד אין וואַרשעיווער געטאָ" — ד"ר יוסף קערמיש. 2. „די פאַרניכטונג פּוּן סאָסנאָוויצער יידן" — מגר. נתן עלי׳אש שמערנפינקעל. 3. „די פאַרניכטונג פּוּן די זשאָלקיעווער יידן" — גרשון מאפּעט. 4. „אַ יאָר אַרבעט פּוּן דער צ.י.ה.ק. אין פּוילן" — נח גרים אוּן דיאנא גר־נבוים.

○ די לעבנגעבליבענע משענסטאָכאָווער יידן אין דער אַמעריקאַנער אוּן בריטישער זאָנע האָבן זיך דעם 20 אָקטאָבער ה.י. פאַרזאַמלט אין לאַנדסבערג־לעך אויף אַ מרויער־אַקאַדעמיע צו באַערן דעם אָנדענק פּוּן די קדושים. וועלכע זיינען געפאַלן ביי דער ליקווידאַציע פּוּן משענסטאָכאָווער געטאָ.

○ צום 5טן יאָרטאָג פּוּן דער גרויסער אַקציע אין קאָוונע (28.10.41) איז אין לאַנדסבערג־לעך פאַרנגעקומען אַ מרו ער־צוג צום דערבּ־איקן מאַסן־קבר בּיים נעוו. לאַגער 1 אוּן אַ גרויסע מרויער־אַקאַדעמיע. מאַסן לימוישע יידן זיינען זיך דעם טאָג אַהער צונו־פּנעפּאָרן.

○ אין 3טן יאָרטאָג פּוּן דער גרויסער „אַקציע פּוּן קינדער אוּן אַלטע" אין שאַוולער געטאָ (לימע) איז אין פעלדאַפּינג דעם 5טן נאָוועמבער ה.י. פאַרנגעקומען אַ גרויסער אָנדענק־צוזאַמענקום.

○ ב. גראוּבארט, ביבּיראַך (פראַנצ. זאָנע), האָט אינערגענעבן דער צ.ה.ק. אַ ריי בילדער פּוּן יידישן לעבן אונטערן נאַצי־רעזש׳ם.

○ אַ ריי בילדער פּוּן אַמאָליקן יידישן לעבן אין בענדין (פוילן) האָט אינערגענעבן דער צ.ה.ק. א. וואָלד, ביבּיראַך (פראנצ. זאָנע). ציוישן די נעפּ׳נט זיך אַ פאָטאָגראַפּיע פּוּן שלום עליכם צוזאַמען מיט די אָרטיקע עסקנים, וואָס איז געמאַכט געוואָרן בעתן באַזוּך פּוּן שלום עליכם אין בענדין.

○ אַ ריי כאַראַקטעריסט׳שע בילדער פּוּן לעבן אין לאַגער פאָקינג האָט אינערגעש׳קט דער צ.ה.ק. פרוי דאָרא עלענצוויינ.

○ מ. לאסקער, מינכן, האָט אין רשות פּוּן צ.ה.ק. געשטעלט אייניקע גרויסע אַרבעטן, וואָס זיינען מיט אינער אַ יאָר צוריק נאָך דער באַפרי־אונג, אויפּגענומען געוואָרן וויי גבית־עדות פּוּן האָלענדישע יידישע העפּטלינגע אין דער פראַנצויזישער זאָנע.

○ י. אייגער, לייטער פון דער היסט. קאָמיסיע אין נאַרמיש־פאַרטענ־קירכען, האָט צווישן נייע מאַטעריאַלן צוגעשטעלן דער צ.ה.ק. אַ פּאַרטפעל פון אַ ספר־תורה. ווי ער גיט איבער זאָל אַ נאַנצע נרופּע דייטשע זעלנער זיך האָבן געמאַכט אַזעלכע פּאַרטפעלן, גלויבנדיק אַז דאָס וועט זיין פאַר זיי אַ לעבנס־סגולה בעתן צוריקמאַרש פון רוסלאַנד.

○ אַ ריי בילדער פון יידן־לאַגער אין מילבערטסהאָפען (פּאָרשטאָט פון מינכען) אוּן נאָך אַנדערע נאַצי־דאָקומענטן האָט דער צ.ה.ק. איבערגענעבן היינץ מייער, אַפּטיילונגס־לייטער אין בייערישן הילפס־ווערק.

○ 53 שריפטלעכע ארבעטן אויף דער טעמע: „מיינע איבערלעבונגען בעת דער מלחמה" האָט צ.ה.ק. באַקומען פון דער פאַכשול אין גרייפענבערג. די ארבעטן זיינען געשריבן אין יידיש פוּליש אוּן רוסיש.

○ אַ ריי אינטערעסאַנטע בילדער־אויפנאַמעס פון לאַנדסבערגער לאַגער־לעבן האָט פּאָטאָ בורשטין, לאַנדסבערג, געשטעלט אין רשות פון דער צ.ה.ק.

○ שלמה שניידער, לאַנדסבערג, האָט דער צ.ה.ק. איבערגענעבן אַ קאַצעט־אנצוג, וועלכן ער האָט אַליין געטראָגן אין קאַצעט מיטן העפטלינגס נומער 119466.

○ דער קאָמיטעט אין טראוּשטיין האָט צוגעשטעלט דער צ.ה.ק. אַ פילם פון דיימשן אריינמאַרש קיין פוילן אין יאָר 1939 אוּן א גבית־עדות וועגן דער יינגסטער קאַצעטלערין רות שוואַרץ. איצט 5 יאָר אַלט.

○ זונטיק, דעם 27 אָקטאָבער 1946 איז אין דעם געווען קאַצעט ביי פלאָסענבורג אַנטהילט געווארן אַ דענקמאָל פאַר די קרבנות אין לאַגער. די צאָל פון די אומגעברַאכטע איז דאָ אַן אומגעהייער גרויסע אוּן ציילט פון אַ נאַנצער ריי לענדער אוּן פעלקער, צווישן זיי אויך טויזנטער יידן. דעם העברעאישן טעקסט פאַר דער מצבה האָט צוזאַמענגעשטעלט די צ. ה. ק.

○ אוֹפן יידישן בית־הקברות אין מינכען, אינגערער גאַס, איז זונטיק דעם 10־טן נאָוועמבער 1946 אַנטהילט געווארן אַ דענקמאָל פאַר די קרבנות פון די נאַצי־פאַרפאָלגונגען אין די יאָרן 1933־1945. ביי דער פייערונג האָט דער מינכענער אָבערבירגערמייסטער באַמאַנט, אַז פון די 12.000 יידישע תושבים אין מינכען זיינען קוים 250 צוריקגעקומען פון די קאַצעטן.

○ אין פלאַטלינג, ראַיאָן רעגענסבורג, איז דעם 13־טן אָקטאָבער ה. י. אַנטהילט געווארן אַ מצבה פאַר די געפאַלענע אין די קאַצעטן.

(פ.)

ביים שליסן דעם נומער האָט דער צענטראַל קאָמיטעט פון די באַפרייטע יידן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע באַקומען פון דער „ייוואָ־צענטראַל" אין ניו־יאָרק דעם 8־טן:

דעם 18טן נאָוועמבער, 1946.

פאָרזיצער פון צענטראַל־קאָמיטעט פון באַפרייטע יידן
אין דער אמע׳קאַנער זאָנע,
מינכען,

זייער חשובער אוּן ליבער פריינד,

מיר האָבן באַקומען דעם ערשטן נומער פון לעצטן חורבן אַרויסגענעבן דורך דער היסטאָרישער קאָמיסיע בײַ דער צענטראַל־קאָמיטעט.

דעם צענטראַל־קאָמיטעט פון די באַפרייטע יידן אין מינכען אוּן דער היסטאָרישער קאָמיסיע קומט אַ יישר־כוח פאַר דער אויסנאַבע וואָס מיר קענען בלויז לויבן. הלוואי וואָלט די אויסנאַבע געקענט האָבן נישט 36 זײַטן נאָר 72 אוּן מער אוּן הלוואי וואָלט פון לעצטן חורבן נעקענט אַרויסגיין אַ בסך עפּטער. מיר באַווונדערן נאָך מער די אויסנאַבע וועג מיר באַטראַכטן זיך, אַז זי איז אַרויס אין אַן אָרט אוּן אין אַ צײַט ווען איר האָט צו זאָרגן ויעניג טויזנטער אַנדערע זאַכן אוּן דאָך פאַרשטייט איר אויך די ווויכטיקייט פון דער גרויסער אַרבעט צו זאַמלען אוּן פאָרשן דעם חורבן פון אונדזער פאָלק.

מיר בעטן אײַך איבערגעבן די פריינד ר. קאַפלאַן, ר. פיינגעבוים אוּן אַלע אַנדערע מיטארבעטער פון דער היסטאָרישער קאָמיסיע אונדזער האַרצקען יישר־כוח פאַר זייער גרויסן אויפטו.

מיט פריינדלעכע גרוסן,

מ. ווייניריך
ווויסנשאַפטלעכער דירעקטאָר

ר. שאַצקי
ווויסנשאַפטלעכער סעקרעטאַר
פון דער היסטאָרישער סעקציע

ל. לעהרער
פאָרזיצער פון דער פאַרוואַלטונג

ר. אָפּאַטאָשו, ה. לייוויק, ר. לעשטשינסקי, א. מענעס
פאַרוואַלטונג־מיטגלידער

תיקון טעות

אין פּאָריקן נומער (2) זיינען אַרויסגעפאלן די פאַרדריסל כע פעלערן:
זייט 29, שורה 11, דאַרף זיין: (22/X.1942)
זייט 29, שורה 17, דאַרף זיין: (11/XI.1942)

באמערקט פעלערן אין דעם העפט:

זייט 5, שורה 1, געדרוקט: פאַר ניט־אַריער — דאַרף זיין: פאַר אַריער.
זייט 5, שורה 7 פון אונטן, געדרוקט: יצחק ראָכשטין, — דאַרף זיין: יצחק ראָכטשטין. זייט 15, שורה 7 געדרוקט: יאַנואַר 1946. — דאַרף זיין: יאַנואַר 1940.

פון רעדאַקציע:

אין דעם זשורנאַל ווערן געדרוקט נאָר אָריגינעלע אַרבעטן. אַרטיקלען וואָס זיינען שוין געדרוקט געווען (אויך אין אַ אַנדער שפּראַך, אָדער אין ייִדיש מיט לאַטיינישע אותיות), ווערן אין דער צייטשריפט נים געגעבן.

איבערדרוקן, אויך טיילוויז, שטרענג פאַרבאָטן.

Published and copyright by Central Committee of liberated Jews in Bavaria (U. S. Zone)

געדרוקט אין גראַפישן קונסטאַנשטאַלט יאָו. צ. הובער
דיעסטן אַם אַמערזע, בייערן.

From the last extermination

JOURNAL FOR THE HISTORY OF THE JEWISH PEOPLE DURING THE NAZI REGIME

EDITOR: ISRAEL KAPLAN

CONTENTS

1. Lachwa . . . . . I. K., Aaron Schworin, Chaim Shklar, Abraham Feinberg
2. Polish Jewish Soldiers as War Prisoners (memoirs) . . . . . Mendel Lifschitz
3. A Chapter on Siedlce (Eye-Witness Report) Getzl Weissberg
4. Comments on the Photographs of Siedlce Fritz Heft
5. The Last Forty-Five Children in Kielce Sara Kerbel
6. The "Jewish Band" (Eye-Witness Report) Isaac Feierstein
7. The Problem of Productivization in the Warsaw Ghetto . . . . . Eng. Isaiah Bluman
8. In Treblinke (Eye-Witness Report) . . Simcha Bunim Lesky
9. Luck (Eye-Witness Report) . . . Meyer Roitman
10. Slaughter at the Oceanside (Eye-Witness Report) . . . . . Miriam Zweig
11. In the Transport from the Death Camp Balkenheim (Eye-Witness Report) . . Maurice Kraus
12. Brezna (Eye-Witness Report) . . . Malke Beilinsky
13. In Budapest (Eye-Witness Report) . . Alimelech Vider
14. In the Woods of Polesie . . . . Samuel Praude
15. My Experiences during the War (From the Series of Children's Reports) . . Arieh Milch
16. Expressions Used in the Ghetto of Lodz I. Rosenbaum, M. I. Feigenbaum
17. Lullaby (Ghetto-song) . . . .
18. The Ghetto of Lodz (Ghetto song) . . Jonathan Karp
19. Nazi Documents with Comments . .
20. Photographs of the Nazi Period.
21. Bibliographical List of Articles on Jewish Life under the Nazis Published in the Press of the Shaarith Ha-Plata.
22. List of Camps.
23. Report on Activities of the Central Historical Commission.
24. News of the Central Historical Commission.